

Gi Debor
DRUŠTVO SPEKTAKLA

*„Treba imati u vidu da je ova knjiga pisana sa svesnom
namerom da naudi društvu spektakla. Ipak, u njoj nema
ničeg preteranog.“*

1967.

anarhija/ blok 45
Porodična biblioteka br. 4, II izdanje
RADNA VERZIJA

SADRŽAJ

Predgovor za treće francusko izdanje	3
Iz predgovora za četvrto italijansko izdanje	5

Društvo spektakla

1: Vrhunac odvajanja	6
2: Roba kao spektakl	11
3: Privid jedinstva i podeljenosti	15
4: Proletarijat kao subjekt i predstava	20
5: Vreme i istorija	36
6: Spektakularno vreme	42
7: Upravljanje prostorom	45
8: Negacija i potrošnja u kulturi	48
9: Materijalizovana ideologija	55

Društvo spektakla, 2003.

<i>Društvo spektakla, 2003.</i>	58
Gi Debor i Situacionistička internacionala: Kratka hronologija	62
<i>Rekli su svašta...</i>	88
Bibliografija, filmografija i web arhive	95
Podaci o izdanju	96

Predgovor za treće francusko izdanje

Društvo spektakla se prvi put pojavilo u novembru 1967. godine, u Parizu, u izdanju Buchet–Chastel. Nemiri 1968. učinili su knjigu poznatom. Drugo izdanje, bez ikakvih izmena, objavila je 1971. godine izdavačka kuća Champ Libre, koja je 1984. promenila naziv u Editions Gérard Lébovici, u čast ubijenog urednika. Knjiga je redovno štampana sve do 1991. Tekst ovog trećeg izdanja identičan je onom iz 1967. godine. Naravno, isto pravilo važiće i za druge moje knjige čije izdavanje priprema Gallimard; nisam od onih koji se ispravljaju.

Ovde izložena kritička teorija nema razloga da se menja sve dok opšti uslovi dugog istorijskog perioda, koje je ona po prvi put tačno opisala, ostaju nepromenjeni. Potonji razvoj naše epohe samo je potvrdio i dodatno ilustrovao teoriju spektakla. Potvrda ove teorije može se smatrati istorijskom i u manje uzvišenom smislu: ona svedoči o tome šta je tokom sukoba iz 1968. godine bilo najekstremnije stanovište, drugim rečima, dokle se u tom trenutku moglo ići. Od tada su čak i najveće budale tog vremena mogle da nauče lekciju i to na svojoj koži: šta tačno znači „negacija života koja je postala vidljiva“, „gubitak kvaliteta“ u vezi sa oblikom robne proizvodnje ili „proletarizacija sveta“.

Kasnije sam, po potrebi, dodavao zapažanja o nekim najznačajnijim novinama koje je razvoj događaja izbacio na površinu. U predgovoru za novo italijansko izdanje iz 1979. godine, bavio sam se novinama u prirodi industrijske proizvodnje i tehnikama upravljanja koje su pratile promene u samoj vladavini spektakla. U *Komentarima o društvu spektakla* (1988), izneo sam neoborive dokaze da je nekadašnja „svetska pode-la spektakularnih zadataka“ između rivalskih tabora zgusnutog i raspršenog spektakla, izrodila kombinaciju te dve forme: integrisani spektakl.

To stapanje moglo bi se izraziti nešto izmenjenim tekstom teze 105 *Društva spektakla*, u kojoj sam, na osnovu situacije koja je važila pre 1967, naglasio razliku između te dve prakse: pošto je Veliki raskol unutar klasne vladavine prevaziđen, sada bismo mogli reći da je jedinstvena praksa integrisanog spektakla „svet izmenila ekonomskim, a percepciju ljudi policijskim sredstvima“ – pri čemu je reč o sasvim novoj vrsti policije.

Svet je mogao da se zvanično proglasi ujedinjenim, jer se stapanje na ekonomskom i političkom planu već dogodilo. Štaviše, sumorna perspektiva, koja preti svakoj odvojenoj vlasti, diktirala je potrebu da se svet ujedini još ranije, da bi u uslovima potpunog konsenzusa mogao da deluje kao blok, kroz jedinstvenu organizaciju svetskog tržišta, u isto vreme prurušenog i podržanog spektaklom; a opet, taj svet nikada neće biti ujedinjen.

Totalitarna birokratija, „koja u tržišnoj ekonomiji služi kao zamena za vladajuću klasu“, nikada nije s tako malo vere gledala na svoju sudbinu. Ona je znala da će uvek biti samo „nerazvijeni oblik vladajuće klase“, iako je uvek želela da postane nešto više. Pre mnogo godina, teza 58 postavila je kao aksiom da se „spektakl zasniva na ekonomiji obilja, a proizvodi takve ekonomije u krajnjoj liniji teže dominaciji nad celim tržištem spektakla“.

Ta žudnja spektakla ka modernizaciji i unifikaciji, zajedno sa svim drugim tendencijama ka pojednostavljivanju društva, vodila je ka tome da 1989. ruska birokratija izne-

nada, kao po komandi, pređe na ideologiju demokratije – drugim rečima, na diktaturu „slobodnog tržišta“ – i tako prizna sva prava *homo spectatora* (čoveka-posmatrača). Niko se na zapadu nije duže od jednog dana bavio značajem i mogućim posledicama tog izuzetnog medijskog događaja – samo još jedan dokaz, možda izlišan, o napretku tehnika spektakla. Trebalo je samo registrovati očigledan geološki potres. Fenomen je rutinski zabeležen, datiran i proglašen dovoljno poznatim; samo jedan prost znak – „pad Berlinskog Zida“, besomučno ponavljan – odmah je prihvaćen kao zamena za sve druge nesumnjive znake demokratije.

Tokom 1991. prve posledice te spektakularne modernizacije dovele su do potpunog raspada Rusije. Tako su, mnogo očiglednije nego na Zapadu, pogubne posledice opšteg ekonomskog razvoja postale vidljive. Pometnja koja danas vlada na celom Istoku ipak je samo posledica tog opšteg razvoja. Svuda se postavlja isto strašno pitanje, koje već dva veka proganja svet: kako naterati siromašne da rade, kada ih jednom porazite, a sve njihove iluzije nestanu?

Teza 111, koja je uočila prve znake opadanja Rusije, čiju smo konačnu eksploziju upravo ispratili, i koja je tako nagovestila skori nestanak svetskog društva i njegovo (kako bi se to danas reklo) brisanje iz memorije kompjutera, ponudila je i jednu stratešku procenu čija će ispravnost uskoro biti očigledna: „U krajnjoj analizi, ovo urušavanje globalnog saveza zasnovanog na birokratskoj mistifikaciji pokazuje se i kao krajnje nepovoljno za budući razvoj kapitalističkog društva.“

Treba imati u vidu da je ova knjiga pisana sa svesnom namerom da naudi društvu spektakla. Ipak, u njoj nema ničeg preteranog.

Gi Debor, 30. jun 1992.

Iz predgovora za četvrto italijansko izdanje

Godine 1967. želeo sam da Situacionistička internacionala (SI) dobije teorijsku knjigu. U to vreme SI je bila ekstremistička grupa koja je najviše doprinela povratku revolucionarne borbe u moderno društvo. Bilo je lako primetiti kako se ta grupa, koja je odnela pobjedu na planu kritičke teorije i vešto manevrisala na terenu praktične agitacije, približava vrhuncu svoje istorijske akcije. Tako se ukazala potreba za knjigom koja će biti na raspolaganju u previranjima koja će ubrzo uslediti, ali i nastaviti da živi i posle njih, u dužem periodu subverzivnog delovanja koje su ti nemiri otvorili. (...)

Svako ko bude pažljivo čitao ovu knjigu primetiće da ona ne nudi nikakve garancije o pobjedi revolucije, njenom trajanju ili u pogledu teških puteva kojima treba proći, a još manje o tome kako će ta revolucija, što se ponekad olako obećavalo, doneti savršenu sreću svakome. Moj pristup, u isto vreme istorijski i strateški, daleko je od toga da tvrdi kako bi život trebalo da bude idila lišena svih nevolja i svakog zla, samo zato da bi nama bilo ugodnije, a da su uzrok nesreće ljudi samo nedela nekolicine posednika i vođa. Svako je plod svojih dela, pa ako mu njegova pasivnost prostire postelju, neka se onda i izvali na nju. Najveći rezultat katastrofalnog raspada klasnog društva jeste činjenica da je po prvi put u istoriji prevaziđeno pitanje da li ljudi vole slobodu ili ne. Sada će biti prisiljeni da je vole. (...)

Spektakl je svuda počinjao u prinudi, krvi i prevari, ali je obećavao bolje dane. Verovao je da ga ljudi vole. Sada više ne obećava ništa. On više ne kaže: „Ono što se vidi je dobro, ono što je dobro vidi se.“ Sada jednostavno kaže: „To je tako.“ On iskreno priznaje da je nepopravljiv, iako je stalna promena – promena svega što postoji u ono najgore – njegova suština. Izgubio je svaku iluziju o samom sebi. (...)

Dani ovog društva su odbrojani. Njegovi razlozi i njegove zasluge pažljivo su izvađani i videlo se da ne pretežu. Njegovo stanovništvo je podeljeno na dve strane, od kojih jedna želi da ovo društvo nestane.

Gi Debor, januar 1979.

DRUŠTVO SPEKTAKLA

1: Vrhunac odvajanja

„U sadašnje vreme, koje prednost daje znaku nad onim što je označeno, kopiji nad originalom, predstavi nad stvarnošću, pojavnosti nad suštinom... istinito se smatra profanim, a samo je iluzija sveta. Tačnije, sveto se uvećava u meri u kojoj istinito uzmiče, a iluzija pojačava, tako da najvišem stepenu iluzije odgovara najviši stepen svetosti.“

— Foerbah, iz predgovora za drugo izdanje *Suštine hrišćanstva*

1. U društvima u kojima preovlađuju moderni uslovi proizvodnje, život je predstavljen kao ogromna akumulacija *prizora*. Sve što je nekada bilo neposredno doživljavano, udaljeno je u predstavu.

2. Slike odvojene od svih aspekata života stapaju se u jedinstveni tok stvari, u kojem prethodno jedinstvo života više ne može biti ostvareno. Fragmentarno opažana stvarnost regrupiše se u novo, sopstveno jedinstvo, kao odvojeni lažni svet, predmet pûke kontemplacije. Specijalizacija slika sveta dostiže vrhunac u svetu nezavisnih slika koje obmanjuju čak i same sebe. Spektakl je konkretizovana inverzija života, nezavisno kretanje neživota.

3. Spektakl se u isto vreme ispoljava kao sâmo društvo, kao deo društva i kao sredstvo objedinjavanja. Kao deo društva, to je fokusna tačka naše vizije i svesti. Sâma činjenica da je reč o odvojenom sektoru govori o tome da se nalazimo u domenu obmane i lažne svesti: jedinstvo koje spektakl postiže nije ništa drugo do zvanični jezik opšteg odvajanja.

4. Spektakl nije samo skup slika; to je društveni odnos između ljudi posredovan slikama.

5. Spektakl se ne može shvatiti samo kao vizuelna obmana koju stvaraju masovni mediji. To je pogled na svet koji se materijalizovao.

6. Sagledan u celini, spektakl je u isto vreme rezultat i cilj vladajućeg oblika proizvodnje. On nije samo dekor stvarnog sveta, već sâmo srce nestvarnosti ovog društva. U svim posebnim aspektima – vestima, propagandi, reklami, zabavi – spektakl predstavlja vladajući oblik života. To je sveprisutna afirmacija već napravljenih izbora, kako u oblasti proizvodnje, tako i u oblasti potrošnje vezane za tu proizvodnju. I oblik i sadržaj spektakla služe kao potpuno opravdanje uslova i ciljeva postojećeg sistema. Spektakl je i stalno prisustvo tog opravdanja, jer on uspostavlja monopol nad najvećim delom vremena koje ljudi provode van sâmog procesa proizvodnje.

7. Sâmo odvajanje je sastavni deo jedinstva sveta, globalne društvene prakse podeljene na stvarnost i sliku. Društvena praksa, koja stoji naspram prividno nezavisnog spektakla, u isto vreme je i celina koja sadrži taj spektakl. Ali, unutrašnji rasep izobličuje tu celinu, do te mere da spektakl izgleda kao njen jedini cilj. Jezik spektakla sastoji se od *znakova* vladajuće organizacije proizvodnje – znakova koji su u isto vreme i krajnji proizvod te organizacije.

8. Odnos spektakla i konkretne društvene aktivnosti ne može se sagledati apstraktno: svaka strana te suprotnosti i sama je podeljenja. Spektakl, koji falsifikuje stvarnost, proizvod je sâme te stvarnosti. Obrnuto, stvarni život je materijalno prožet kontempla-

cijom spektakla i na kraju ga potpuno upija i počinje da se ravna po njemu. Objektivna stvarnost prisutna je u oba ta aspekta. I jedna i druga strana, ustanovljene na taj način, preobražavaju se u sopstvenu suprotnost: stvarnost se pojavljuje u granicama spektakla, a spektakl postaje stvarnost. To uzajamno otuđenje čini suštinu i temelj celokupnog postojećeg poretka.

9. U *potpuno izokrenutom svetu*, istinito je trenutak lažnog.

10. Pojam spektakla povezuje i objašnjava širok spektar naizgled nepovezanih pojava. Prividna različitost i kontrasti između tih pojava izvire iz društvene organizacije pojavnosti, ispod koje treba prepoznati njenu pravu prirodu. Sagledan u njegovim okvirima, spektakl je afirmacija pojavnog i izjednačavanje celokupnog društvenog života ljudi s tom pojavnošću. Ali, kritika koja zahvata sâmu suštinu spektakla otkriva u njemu samo vidljivu negaciju života – negaciju koja je postala vidljiva.

11. Da bismo opisali spektakl, njegov nastanak, način funkcionisanja i snage koje mu se suprotstavljaju, moramo napraviti neke veštačke razlike. U analizi spektakla prinuđeni smo da u izvesnoj meri koristimo jezik sâmog spektakla, utoliko što se krećemo kroz oblast metodologije društva koje sebe izražava kroz spektakl. Naime, spektakl je u isto vreme i jezik i program naše društveno-ekonomske formacije. To je istorijski trenutak u kojem smo zatečeni.

12. Sâm spektakl predstavlja sebe kao široku i nedostupnu stvarnost koja nikada ne može biti dovedena u pitanje. Njegova jedina poruka glasi: „Ono što se vidi je dobro, ono što je dobro vidi se.“ Pasivni pristanak, koji spektakl zahteva, zapravo je već efikasno nametnut njegovim monopolom nad pojavnošću, načinom na koji se pojavljuje, koji ne ostavlja nimalo prostora za bilo kakav odgovor.

13. Tautološki karakter spektakla potiče iz činjenice da su njegov cilj i njegova sredstva identični. To je sunce koje nikada ne zalazi nad carstvom moderne pasivnosti. Ono pokriva ceo globus, večito se kupajući u sopstvenoj svetlosti.

14. Moderno industrijsko društvo je suštinski, a ne slučajno ili veštački spektakularno. Za spektakl – vidljivi odraz vladajućeg ekonomskog poretka – ciljevi su ništa, razvoj je sve. Spektakl ne teži ničemu drugom do sebi samom.

15. Kao nezaobilazni pogon za pakovanje svega što se danas proizvodi, kao opšta artikulacija principa na kojima počiva sistem i kao razvijeni ekonomski sektor, koji direktno proizvodi sve veću količinu slika–stvari, spektakl je *glavni proizvod* današnjeg društva.

16. Spektakl je u stanju da podredi sebi ljude, upravo zato što ih je ekonomija već potpuno podredila svojim ciljevima. Spektakl nije ništa drugo nego ekonomija koja se razvija zbog sebe same. To je, u isto vreme, veran odraz proizvodnje stvari i izobličujuće opredmećenje samih proizvođača.

17. Prvi stepen u dominaciji ekonomije nad društvenim životom ispoljava se kao očigledna degradacija *biti* u *imati*: ljudsko ostvarenje više se ne izjednačava sa onim što neko jeste, već sa onim što poseduje. U sadašnjem stadijumu, kada društvenim životom potpuno dominira akumulirana ekonomska proizvodnja, dolazi do opšteg pomaka od *imati* ka *izgledati*: Sveukupno „imanje“ sada mora da obezbedi prestiž i postigne krajnji cilj kroz svoj javni oblik. U isto vreme, individualna realnost je postala društvena, u smislu da je potpuno zavisna od društvenih sila i oblikovana njima. Individualnoj stvarnosti je dopušteno da se pojavi samo kada zapravo nije stvarna.

18. Kada se stvarni svet preobrazi u pûke slike, te slike postaju stvarna bića, koja efikasno podstiču hipnotičko ponašanje. Pošto je zadatak spektakla da nam preko različitih, specijalizovanih oblika posredovanja *pokazuje* svet koji se više ne može direktno doživeti, on neminovno, na prostoru kojim je nekada vladao dodir, daje prednost pogledu: najapstraktnije i najnepouzdanije čulo najbolje se prilagođava opštoj apstraktnosti sadašnjeg društva. Ali, spektakl nisu samo slike, niti samo slike i ton. To je sve što izmiče čovekovoj aktivnosti, sve što ometa i zavarava njegovu sposobnost preispitivanja i korekcije. To je suprotnost dijalogu. Spektakl se regeneriše svuda gde *predstavljanje* postaje nezavisno.

19. Spektakl nasleđuje sve slabosti zapadnog filozofskog projekta, koji je uvek nastojao da aktivnost shvati kao *predstavu*; on je vezan za neprestani razvoj tehničke racionalnosti, koju je iznedrio taj isti oblik misli. Spektakl ne ostvaruje filozofiju, on svodi stvarnost na predmet filozofije; to je sav konkretni život ljudi sveden na spekulativni univerzum.

20. Filozofija, moć *odvojene misli* i misao *odvojene moći*, nikada nije bila u stanju da prevaziđe teologiju. Spektakl je materijalna rekonstrukcija religiozne iluzije. Spektakularna tehnologija nije razvejala religiozne mitove u koje su ljudi projektovali svoje otuđene moći; ona ih je samo spustila na zemlju, tako da su čak i najsvetovnijih aspekti života postali neprozirni i nepodnošljivi. Lažni raj, koji je nekada bio potpuna negacija zemaljskog života, više se ne projektuje u nebesa; on je ugrađen u sâm taj život. Spektakl je tehnološka verzija progona ljudskih moći u onostrano; to je vrhunac čovekovog unutrašnjeg odvajanja od samog sebe.

21. Sve dok je nužnost društveno snevana, san ostaje društvena potreba. Spektakl je noćna mora modernog društva okovanog lancima; on, u krajnjoj liniji, izražava samo čežnju tog društva za snom. Spektakl je čuvar tog sna.

22. Činjenica da je praktična moć modernog društva odvojena od društva i da čini nezavisan sektor – spektakl – može se objasniti samo činjenicom da toj moćnoj praksi nedostaje čvrstina i da se ona nalazi u stalnoj kontradikciji sa samom sobom.

23. U korenu spektakla nalazi se najstarija od svih društvenih specijalizacija – *specijalizacija moći*. Spektakl se specijalizovao za ulogu onog koji govori u ime svih drugih aktivnosti. To je ambasador hijerarhijskog društva pred njim samim, koji uručuje svoju zvaničnu notu na dvoru gde nikome drugom nije dopušteno da govori. Tako je najmoderniji aspekt spektakla ujedno i najarhaičniji.

24. Spektakl je neprestani govor vladajućeg poretka o sâmom sebi, njegov neprekidni monolog samouzdanja, autoportret tog poretka u fazi njegove potpune dominacije nad svim aspektima života. Fetišistički privid čiste objektivnosti u spektakulranom odnosu prikriva činjenicu da je u stvarnosti reč o odnosima između ljudi i između klasa: kao da neka druga Priroda, sa svojim neumitnim zakonima, dominira celim našim okruženjem. Ali, spektakl nije neizbežna posledica tog navodno „prirodnog“ tehnološkog razvoja. Naprotiv, društvo spektakla je oblik koji sam bira svoj tehnološki sadržaj. Ako spektakl, shvaćen u ograničenom smislu „masovnih medija“, koji su njegova najpovršnija manifestacija, prodire u društvo u obliku čisto tehničke aparature, treba shvatiti da ta aparatura nikako *nije neutralna* i da je razvijena u skladu sa unutrašnjom dinamikom sâmog spektakla. Ako se društvene potrebe epohe, u kojoj su te tehnologije razvijene, mogu zadovoljiti samo uz njihovo posredovanje, ako su upravljanje društvom i svi kontakti među ljudima postali potpuno zavisni od tih sredstava za trenutnu komunikaciju, onda je to zato što je ta „komunikacija“ *suštinski jednostrana*. Svi mediji preporučuju se vladarima postojećeg poretka kao sredstvo za sprovođenje posebnih oblika upravlja-

nja. Društvena podela izražena kroz spektakl neraskidivo je vezana za modernu državu – taj proizvod društvene podele rada, koji je u isto vreme glavni instrument klasne vladavine i koncentrisani izraz svih društvenih podela.

25. *Odvajanje* je alfa i omega spektakla. Institucionalizacija društvene podele rada u obliku klasne podele je iznedrila prethodni, religiozni oblik kontemplacije: mitski poredak kojim se svaka vlast oduvek kamuflirala. Religija je afirmisala kosmički i ontološki poredak, koji je odgovarao interesima gospodara, tumačeći i ulepšavajući sve što je društvo *trebalo, a nije moglo da obezbedi*. U tom smislu, svaka odvojena vlast je uvek bila spektakularna. Ali, nekadašnja opšta odanost jednoj religioznoj predstavi bila je samo izraz opšteg osećanja gubitka, imaginarna kompenzacija za bedu konkretne društvene aktivnosti, koja se još doživljavala kao jedini mogući uslov egzistencije. Nasuprot tome, moderni spektakl precizno utvrđuje šta društvo *može da obezbedi*, ali tako što strogo razdvaja *moguće od dopuštenog*. Spektakl čini ljude nesvesnim promena uslova njihove praktične egzistencije. To veštačko božanstvo stvara sâmo sebe i nameće sopstvena pravila. Ono se otkriva u svojoj pravoj prirodi: kao autonomno razvijena, odvojena sila, zasnovana na sve intenzivnijoj proizvodnji, koja nameće sve veću podelu rada na parcijalne pokrete diktirane kretanjem mašina, a za potrebe tržišta, koje se neprestano širi. U takvom razvoju, svaka zajednica i svaka kritička svest iščezavaju; snage koje su se u tom procesu razvijale kao razdvojene još se nisu ujedinile.

26. Opšte odvajanje radnika od proizvoda rada teži da eliminiše svaku zaokruženu svest o ostvarenoj aktivnosti i svaku direktnu, ličnu komunikaciju između proizvođača. Sa sve većom akumulacijom odvojenih proizvoda i sve većom koncentracijom proizvodnog procesa, dostignuća te aktivnosti i komunikacija postaju monopol onih koji upravljaju sistemom. Trijumf tog ekonomskog sistema, zasnovanog na odvajanju, *proletarizuje* ceo svet.

27. Zahvaljujući uspehu takvog načina proizvodnje, čiji je glavni proizvod samo odvajanje, konkretno iskustvo, koje je u ranijim društvima bilo vezano za ljudski rad, zamenjuje se, makar duž ivica sistema, izjednačavanjem života sa neradnim vremenom, sa neaktivnošću. Ali, takva neaktivnost ni u čemu nije oslobođena od proizvodne aktivnosti: ona je i dalje potpuno zavisna od nje, kao nelagodno i opčinjeno pokoravanje zahtevima i posledicama proizvodnog sistema. Sâmo to stanje jeste jedna od posledica sistema. Nema slobode izvan žive aktivnosti; spektakl zato poništava svaku aktivnost, pošto je celokupna stvarna aktivnost prisilno stavljena u funkciju globalne izgradnje spektakla. Na taj način, ono što se naziva „oslobođenjem od rada“, slobodno vreme, nije ni oslobođenje od rada, niti oslobođenje od sveta oblikovanog tim radom. Nijedna aktivnost koju je rad oteo ne može se ponovo osvojiti ako ostajemo podređeni proizvodima tog rada.

28. Vladajući ekonomski sistem je *začarani krug izolacije*. Njegove tehnologije zasnivaju se na izolaciji i samo je uvećavaju. Od automobila do televizije, robe koje spektakl *bira da proizvodi* istovremeno služe i kao oružje za efikasnu odbranu uslova koji stvaraju „usamljenu gomilu“. Spektal uvek iznova stvara sopstvene pretpostavke, na sve konkretniji način.

29. Spektakl je nastao iz izgubljenog jedinstva sveta, a ogromna ekspanzija modernog spektakla otkriva svu veličinu tog gubitka: pomeranje svakog individualnog rada i svih proizvoda rada u apstrakciju, savršeno se uklapa u prirodu spektakla, jer je upravo apstrakcija konkretan način njegovog postojanja. U spektaklu se deo sveta predstavlja tom svetu kao stvaran i superioran. Spektakl je opšti jezik tog odvajanja. Posmatrači

su povezani samo jednosmernim odnosom sa centrom koji ih razdvaja jedne od drugih. Spektakl ujedinjuje ono što je odvojeno, ali samo kao *odvojeno*.

30. Otuđenje posmatrača, koje nesvesno povećava snagu predmeta njegove kontemplacije, odvija se na sledeći način: što više pokušava da ga shvati, manje živi; što se više poistovećuje sa vladajućom predstavom o potrebi, sve manje razume vlastiti život i vlastite želje. Otuđenje aktivnog subjekta u spektaklu ogleda se i u činjenici da njegovi gestovi više nisu njegovi; to su gestovi nekog drugog, koji mu ih predstavlja. Posmatrač se nigde ne oseća kod kuće, jer je spektakl svuda.

31. Radnici ne proizvode sebe već silu koja je nezavisna od njih. Uspeh takvog oblika proizvodnje i obilje koje proizvodi, proizvođači doživljavaju kao *obilje lišavanja*. Sa sve većim gomilanjem proizvoda njihove otuđene aktivnosti, svo vreme i sav prostor postaju im strani. Spektakl je mapa tog novog sveta, koja se tačno poklapa sa teritorijom koju predstavlja. Sile koje su izmakle našoj kontroli prikazuju nam se u svoj svojoj moći.

32. Društvena uloga spektakla je proizvodnja otuđenja. Ekonomska ekspanzija se sastoji, pre svega, u širenju tog posebnog sektora industrijske proizvodnje. „Rast“, podstaknut proizvodnjom koja je sama sebi cilj, ne može biti ništa drugo do rast istog onog otuđenja koje se nalazi u njenom korenu.

33. Iako odvojeni od onoga što proizvode, ljudi ipak proizvode svaki detalj svog sveta sa sve većom snagom i tako se još više udaljavaju od njega. Što više njihov život postaje njihovo delo, to su oni više isključeni iz sopstvenog života.

34. Spektakl je kapital akumuliran do stepena u kojem postaje slika.

2: Roba kao spektakl

„Suština robe može se shvatiti tek kad ona postane univerzalna kategorija društva kao celine. Samo u tom kontekstu postvarenje proizvedeno robnim odnosima stiče odlučujući značaj, kako za objektivni razvoj društva, tako i za odnos ljudi prema tom društvu, koje potčinjava njihovu svest i čini od nje samo izraz tog postvarenja... S progresivnom racionalizacijom i mehanizacijom rada, to potčinjavanje se samo još više pojačava, tako da ljudsko ponašanje postaje sve manje aktivno, a sve više kontemplativno...“

— Lukač, *Istorija i klasna svest*, 1923.

35. U osnovnoj aktivnosti spektakla – integrisanju svih fluidnih aspekata ljudske aktivnosti i njihovom prevođenju u čvrsto stanje, u *izokretanju* svih živih vrednosti u čisto apstraktne vrednosti – prepoznajemo svog starog neprijatelja, robu. Nešto, na prvi pogled, tako trivijalno i očigledno, a opet tako složeno i puno metafizičkih nijansi.

36. Fetišizam robe, dominacija „vidljivih i nevidljivih stvari“ nad društvom, dostiže vrhunac u spektaklu, u kojem sav stvarni svet biva zamenjen izborom slika projektovanih iznad njega, ali kojima ipak uspeva da se nametnu kao jedina stvarnost.

37. Svet koji nam spektakl prikazuje, u isti mah prisutan i odsutan, jeste svet robe koji dominira celim živim iskustvom. Svet robe se tako prikazuje *kakav zaista jeste*, jer je njegov razvoj identičan *otuđenju* ljudi, kako jednih od drugih, tako i od svega što proizvode.

38. Gubitak kvaliteta, tako očigledan na svakom stupnju spektakularnog jezika, od predmeta koje glorifikuje i ponašanja kojim upravlja, potiče iz sâme prirode sistema, koji na svaki način izbegava stvarnost. Robni oblik svodi sve na kvantitativni ekvivalent. Razvija se ono što je kvantitativno i samo ono što je kvantitativno.

39. Uprkos tome što isključuje kvalitet, takav razvoj prolazi kroz kvalitativne promene: spektakl odražava činjenicu da je taj razvoj prešao *prag sopstvenog obilja*. Iako je ta kvalitativna promena uzela maha samo delimično, u nekoliko ograničenih oblasti, ona je na opštem planu već prisutna kao standard koji je roba dostigla, tako što je celu planetu pretvorila u jedinstveno svetsko tržište.

40. Razvoj proizvodnih snaga je nesvesna istorija koja je realno stvarala i menjala životne uslove ljudskih grupa. To je ekonomska osnova svih ljudskih poduhvata. U prirodnim ekonomijama, pojava robnog sektora predstavljala je *višak preživljavanja*. Robna proizvodnja, koja podrazumeva razmenu različitih proizvoda između nezavisnih proizvođača, dugo je opstajala na zanatskom nivou, kao marginalna ekonomska aktivnost čija je kvantitativna stvarnost ostajala skrivena. Ali, gde god je robna proizvodnja nailazila na društvene uslove u kojima su se trgovina i akumulacija kapitala odvijali na širokom planu, ona je preuzimala potpunu kontrolu nad ekonomijom. Cela ekonomija je postala ono što je sama robna proizvodnja, u tom svom pohodu, već bila: proces kvantitativnog razvoja. Ta stalna ekspanzija ekonomije u obliku roba pretvorila je i sâm ljudski rad u robu, u *najamni rad*, uspevajući da konačno ostvari stepen obilja dovoljan da reši inicijalni problem opstanka – ali samo zato da bi se uvek iznova regenerisala u istom obliku, ali na višem nivou. Ekonomski rast je oslobodio društvo pritiska pûkog preživljavanja, ali ga nije oslobodio njegovog oslobodioca. Nezavisnost robe se proširila na celu ekonomiju i postala njen gospodar. Ekonomija je promenila svet, ali ga je

promenila u svet pod vlašću ekonomije. Ta lažna priroda, u kojoj je ljudski rad postao otuđen, zahteva da rad zauvek ostane *u njenoj službi*; a pošto ona sâma postavlja taj zahtev i odgovara na njega, svi društveno dozvoljeni projekti i poduhvati bivaju stavljeni u službu njenog jačanja. Obilje roba – drugim rečima, obilje robnih odnosa – postaje ništa drugo do *povećano preživljavanje*.

41. Sve dok uloga ekonomije, kao osnove celog društvenog života, nije bila primećena, niti shvaćena (upravo zato što izgleda tako poznata), dominacija robe nad celom ekonomijom se sprovodila na prikriiven način. U društvima gde je stvarnih roba bilo malo ili gde su one bile teško dostupne, novac je bio prividni gospodar, predstavnik više sile koja je ostajala nepoznata. Sa sve većom podelom rada i početkom masovne proizvodnje za globalno tržište, koje je donela industrijska revolucija, roba je konačno postala vidljiva sila koja *kolonizuje* ceo društveni život. U toj tački, politička ekonomija se nametnula kao dominantna nauka i kao nauka o dominaciji.

42. Spektakl je faza u kojoj roba uspeva da kolonizuje ceo društveni život. Komodifikacija nije samo očigledna: *mi više ne vidimo ništa drugo*. Svet koji vidimo je svet robe. Moderna ekonomska proizvodnja proširuje svoju diktaturu kako prostorno, tako i po intenzitetu. U manje industrijalizovanim regionima, njena vladavina se već ispoljava kroz prisustvo nekoliko prestižnih roba i imperijalističke dominacije, nametnute iz industrijski razvijenijih regiona. Njihov društveni prostor neprestano se zastire novim slojevima robe. S napredovanjem „druge industrijske revolucije“, otuđena potrošnja postaje isto toliko dužnost masa, koliko i otuđena proizvodnja. Celokupni *društveni prodati rad* postaje totalna roba, čiji se neprestani obrt mora održavati po svaku cenu. Da bi se to postiglo, ta totalna roba mora se u fragmentiranom obliku vratiti isto tako fragmentiranim pojedincima, koji su potpuno odsečeni od celine proizvodnog procesa. U tom cilju, specijalizovana nauka dominacije razbija se na ceo niz daljih specijalizacija, kao što su sociologija, primenjena psihologija, kibernetika i semiologija, koje su zadužene za nadgledanje samoregulacije svake faze tog procesa.

43. U početnoj fazi akumulacije kapitala „politička ekonomija videla je proletera isključivo kao radnika“, koji želi samo da obezbedi minimum uslova potrebnih za održanje svoje radne snage, nikada ga ne posmatrajući iz perspektive „njegove ljudskosti i slobodnog vremena“. Ta perspektiva vladajuće klase uskoro je bila revidirana: sve veće obilje roba dostiglo je nivo koji je zahtevao *višak kolaboracije* radnika. Sada, na kraju radnog dana, na radnika se više ne gleda s prezirom, koji je ranije tako očigledno bio prisutan u svim aspektima organizacije i održavanja proizvodnje; na njih se sada gleda kao na odrasle osobe, s puno ljubaznosti i predusretljivosti, u skladu s njihovom novom ulogom, ulogom potrošača. Humanizam robe preuzima nadležnost nad radnikovom „ljudskošću i slobodnim vremenom“, prosto zato što politička ekonomija sada može i mora da preuzme potpunu dominaciju nad tim sferama i to baš kao *politička ekonomija*. „Usavršeno poricanje čoveka“ tako preuzima vlast nad celom ljudskom egzistencijom.

44. Spektakl je neprekidni Opijumski rat¹ koji se vodi zato da bi se ljudi prisilili da izjednače dobra s robama, a zadovoljstvo s pûkim preživljavanjem, i koji se širi po sopstvenim zakonima. Potrošačko preživljavanje mora stalno da proširuje svoj domen, upravo zato što uvek *podrazumeva osećanje oskudice*. Povećano preživljavanje nikada ne dolazi do razrešenja; ne postoji tačka u kojoj bi se njegovo širenje zaustavilo, jer ono potpuno pripada domenu oskudice: *ono može da pozlati siromaštvo, ali ne i da ga prevaziđe*.

¹ Opijumski rat: Rat 1840-42, kojim je Kini nametnuta obaveza uvoza opijuma iz britanskih kolonijalnih poseda. (nap. prev.)

45. Automatizacija, koja je u isto vreme najnapredniji sektor moderne industrije i najverniji izraz njene prakse, primorava robni sistem da razreši sledeću kontradikciju: tehnološka oprema, koja objektivno vodi ka eliminaciji poslova, mora u isto vreme da sačuva *rad kao robu* i kao jedinog stvaraoca robe. Jedini način da se izbegne ta posledica automatizacije (ili bilo kod drugog, manje ekstremnog načina za povećanje radne produktivnosti), koja vodi ka smanjivanju ukupnog obima nužnog radnog vremena, jeste stvaranje novih poslova. Tom cilju služi rezervna armija nezaposlenih, koja se uglavnom regrutuje za tercijarni sektor, usluge, kao pojačanje trupama zaduženim za distribuciju i glorifikaciju najnovijih roba; na taj način zadovoljava se jedna stvarna potreba – za sve masivnijim propagandnim kampanjama, koje treba da navedu ljude da kupuju sve nepotrebne robe.

46. Razmenska vrednost se prvo pojavljuje kao izraz upotrebne vrednosti, ali pobeda koju odnosi koristeći se svojim oružjima, stvara uslove u kojima se taj oblik vrednosti pojavljuje kao autonomna sila. Time što mobilise svu ljudsku upotrebnu vrednost i preuzima monopol nad njenom realizacijom, razmenska vrednost uspeva da nad njom uspostavi potpunu *dominaciju*. Upotrebljivost se sada vidi samo u okvirima razmene, kojoj je prepuštena na milost i nemilost. Razmenska vrednost, koja je u početku bila plaćenik u službi upotrebne vrednosti, sada preuzima inicijativu i kreće u rat za ostvarenje sopstvenih ciljeva.

47. Stalno *opadanje upotrebne vrednosti*, koje je oduvek pratilo kapitalističku ekonomiju, dovelo je do pojave novog oblika siromaštva u okviru pojačanog preživljavanja. To siromaštvo postoji uporedo sa starim oblikom siromaštva, koji još istrajava i koji se ogleda u činjenici da je ogromna većina ljudi primorana da prihvati ulogu najamnih radnika, u stalnoj jurnjavi za ciljevima koje im nameće sistem, i da svako od njih zna da se tome mora potčiniti ili umreti. Stvarnost te ucene – činjenice da čak i u najsvedenijim oblicima (hrana, sklonište) upotrebna vrednost ima sopstvenu egzistenciju samo u okviru iluzije obilja povećanog preživljavanja – objašnjava opšti pristanak na iluziju modernog oblika robne potrošnje. Stvarni potrošač postaje potrošač iluzija. Roba je materijalizovana iluzija, a spektakl njen opšti izraz.

48. Upotrebna vrednost je ranije bila shvatana kao implicitni aspekt razmenske vrednosti. Sada, u izokrenutom svetu spektakla, ona se mora eksplicitno izraziti, zato što je njena realnost erodirala usled prekomernog razvoja robne ekonomije, ali i zato što ona nastavlja da služi kao lažno opravdanje za jedan lažni život.

49. Spektakl je naličje novca. Spektakl je i sâm apstraktni, opšti ekvivalent za sve vrste roba. Ali, dok je novac dominirao društvom kao izraz opšte ekvivalencije i sredstvo za razmenu različitih dobara čije se namene ne mogu porediti, spektakl se javlja kao moderna dopuna novca: izraz sveta robe kao celine, koji služi kao opšti ekvivalent za sve što taj svet može da bude i što može da postigne. Spektakl je novac koji može samo da se *gleda*, jer je u njemu sva upotrebna vrednost već razmenjena za totalitet apstraktnih predstava. Spektakl nije samo sluga lažne korisnosti, već je i sam lažna upotreba života.

50. Sa postizanjem *ekonomskog* obilja, ukupni rezultat društvenog rada postaje vidljiv i na taj način podređuje celokupnu stvarnost pojavama koje postaju primarni proizvod rada. Kapital više nije nevidljivi centar koji upravlja procesom proizvodnje: on se neprekidno akumulira i širi na ceo svet u obliku vidljivih predmeta. Sveukupno širenje društva je njegov portret.

51. Trijumf ekonomije, kao autonomne sile, u isto vreme nagoveštava njenu propast, jer sile koje je oslobodila sada mogu da eliminišu *ekonomsku nužnost*, koja je bila ne-

promenljiv osnov svih ranijih društava. Zamenjivanje te nužnosti nužnošću neobuzdanog ekonomskog razvoja, znači zamenjivanje zadovoljavanja osnovnih ljudskih potreba (danas jedva pokrivenih) neprestanom proizvodnjom lažnih potreba, pri čemu sve one, u krajnjoj liniji, vode ka ostvarenju samo jedne lažne potrebe: za održanjem vladavine ekonomije kao autonomne sile. Ali, takva ekonomija gubi svaku vezu sa svim autentičnim potrebama sve dok dolazi iz *društveno nesvesnog*, koje ne zna do koje je mere zavisno od nje. „Sve što je svesno, sklono je habanju. Sve što je nesvesno ostaje nepromenjeno. Ali, jednom oslobođeno i ono počinje da se urušava.“ (Frojd)

52. Kada društvo jednom shvati da zavisi od ekonomije, ekonomija počinje da zavisi od društva. Kada podzemna snaga ekonomije dostigne tačku vidljive dominacije, ekonomija gubi svoju moć. Ekonomski Id mora biti zamenjen sa Ja. Do te promene može doći samo iz sâmog društva, iz borbe unutar društva. Njen ishod zavisi od ishoda klasne borbe, koja je u isto vreme proizvod i proizvođač ekonomske osnove istorije.

53. Svest o žudnji i žudnja za svešću su jedan isti projekat, koji u svom negativnom obliku teži ukidanju klasa i ka tome da radnici direktno raspolažu svim aspektima svoje aktivnosti. *Suprotnost* tom projektu je društvo spektakla, u kojem roba sagledava sâmu sebe u svetu koji sâma stvara.

3: Privid jedinstva i podeljenosti

„Na našem filozofskom frontu razvila se živa polemika oko pojma 'jednog koje se deli na dva' i 'dva koja se spajaju u jedno'. Reč je o borbi između pristalica i protivnika materijalističke dijalektike, o borbi između dva shvatanja sveta: proleterskog i buržoaskog. Oni koji osnovni zakon prirode vide u tome da se 'jedno deli na dva' pristalice su materijalističke dijalektike. Oni koji osnovni zakon vide u tome da se 'dva spajaju u jedno' protivnici su materijalističke dijalektike. Obe strane povukle su jasnu demarkacionu liniju, a njihovi argumenti su dijametralno suprotni. Na ideološkom planu, ta polemika predstavlja odraz akutne i složene klasne borbe koja se danas odvija u Kini i u celom svetu.“

— Crvena zastava (Peking), 21. septembar 1964.

54. Spektakl je u isto vreme ujedinjen i podeljen, kao i sâmo moderno društvo. Svako pojedinačno jedinstvo zasniva se na nasilnim podelama. Ali, u spektaklu i sâma ta kontradikcija dolazi u sukob sa svojim izokrenutim značenjem: podele koje predstavlja su izraz opšteg jedinstva, dok je jedinstvo koje predstavlja izraz opšte podeljenosti.

55. Iako se sukobi između različitih sila za kontrolu nad istim društveno-ekonomskim sistemima zvanično predstavljaju kao nepomirljivi antagonizmi, oni zapravo odražavaju suštinsko jedinstvo sistema, kako na međunarodnom planu, tako i u okviru svake nacije.

56. Prividni spektakularni sukob između rivalskih oblika otuđene vlasti, u isto vreme je i stvaran, utoliko što izražava neujednačenu i konfliktnu prirodu razvoja sistema, kao i manje ili više protivrečne interese klasa i grupa unutar klasa, koje prihvataju taj sistem i koje pokušavaju da u njemu igraju što važniju ulogu. Kao što razvoj najnaprednijih ekonomija podrzumeva sukob između različito definisanih prioriteta, tako se i unutar totalitarnih, državno-birokratskih oblika ekonomskog upravljanja, kao i u zemljama u kolonijalnom ili polukolonijalnom položaju, javljaju izrazito divergentni oblici proizvodnje i vlasti. Primenujući kriterijume koji se pokažu prikladnim, spektakl je u stanju da te suprotnosti prikaže kao potpuno različite društvene sisteme. Ali, u stvarnosti, to su samo posebni sektori, čija je suština potpuno uključena u globalni sistem koji ih obuhvata u jedinstveno kretanje, koje je celu planetu pretvorilo u oblast svog delovanja: kapitalizam.

57. Društvo koje je u isto vreme spektakl, ne dominira nerazvijenim područjima samo pomoću ekonomske hegemonije; ono dominira njima i *kao društvo spektakla*. Čak i kada izostaje odgovarajuća materijalna osnova, moderno društvo osvaja društvenu površinu svih kontinenata različitim sredstvima spektakla. Ono postavlja pozornicu za lokalnu vladajuću klasu i oblikuje njen program. Pored toga što budi žudnju za pseudodobrima, spektakl nudi i različite oblike lažne revolucije za lokalne revolucionare. Birokratski režimi nekih industrijalizovanih zemalja imaju svoje posebne oblike spektakla, ali i oni su samo deo totalnog spektakla, koji sam sebi služi i kao lažna opozicija i kao stvarna podrška. Čak i ako lokalni spektakli razviju neke posebne oblike totalitarne specijalizacije u oblasti društvene komunikacije i kontrole, sa stanovišta sistema kao celine te specijalizacije igraju samo ulogu koja im je dodeljena u okviru *globalne podele spektakularnih zadataka*.

58. Iako ta podela spektakularnih zadataka održava postojeći poredak kao celinu, ona je primarno usmerena ka zaštiti glavnog uporišta svog razvoja. Spektakl počiva

na ekonomiji obilja, a proizvodi takve ekonomije u krajnjoj liniji teže dominaciji nad celim tržištem spektakla, rušeći sve ideološke ili policijsko-državne protekcionističke barijere, koje postavljaju lokalni spektakli u svojoj težnji ka nezavisnosti.

59. Iza svetlucave spoljašnosti spektakla, modernim društvom dominira težnja ka opštoj *banalizaciji*, čak i tamo gde su razvijeniji oblici robne potrošnje naizgled umnožili mogućnost izbora između različitih uloga i predmeta. Nasleđe religije i porodice (ova druga je i dalje glavni mehanizam za prenošenje klasne vladavine s generacije na generaciju), sa svom moralnom represijom koju nameću te dve institucije, može se spojiti s razmetljivom težnjom ka zemaljskim nagradama, upravo zato što život u ovakvom svetu ostaje represivan i nudi samo lažne nagrade. Samozadovoljno pristajanje na *status quo* može da koegzistira i s čisto spektakularnim oblicima pobune: *samo nezadovoljstvo postaje roba čim ekonomija obilja razvije kapacitete za preradu te naročite sirovine*.

60. Medijske zvezde su spektakularne predstave živih ljudskih bića, projekcija opšte banalnosti u slike mogućih uloga. Kao specijalisti za *prividni život*, zvezde služe kao objekti poistovećivanja, koji ljudima pružaju nadoknadu za stvarnost fragmentirane produktivne specijalizacije u kojoj zapravo žive. Uloga slavni ličnosti je da predstavljaju različite životne stilove i različita društveno-politička stanovišta na *potpuno slobodan način*. One otelovljuju nedostižne plodove društvenog rada tako što dramatišu sporedne proizvode tog rada, koje magijski projektuju iznad njega, kao njegove krajnje ciljeve: vlast i dokolicu, odlučivanje i potrošnju, kao početak i kraj tog procesa koji se nikada ne dovodi u pitanje. U slučaju vlasti, vladajući režim može sebe da personalizuje u liku neke pseudozvezde; u slučaju potrošnje, potrošačke zvezde agituju da budu priznate kao pseudosile koje dominiraju živim iskustvom. Ali, ponašanje tih zvezda nije slobodno, niti je ono što nude zaista izbor.

61. Agent spektakla koji stupa na pozornicu u ulozi zvezde je sušta suprotnost individui; on je isto toliko neprijatelj sopstvene individualnosti koliko i individualnosti drugih. Time što stupa u spektakl, kao model s kojim se treba poistovetiti, on se odriče svih autonomnih odlika, u težnji da se poistoveti sa opštim zakonom poslušnosti prema postojećem poretku stvari. Potrošačke zvezde, koje se pojavljuju u obliku različitih tipova ličnosti, samo pokazuju kako svaki od tih tipova ima jednak pristup oblasti potrošnje i da iz nje može izvući jednako zadovoljstvo. Političke zvezde moraju posedovati pun spektar najvrednijih ljudskih osobina: tako su sve zvanične razlike između njih poništene njihovom zvaničnom sličnošću, jer sve one moraju biti izuzetne u svim oblastima delovanja. Kao vođa države, Hruščov je naknadno postao general i preuzeo zasluge za pobjedu u bici kod Kurska, dvadeset godina nakon što se ona odigrala. Kenedi je preživio kao govornik, koji je čak i samom sebi održao posmrtni govor, jer je Teodor Sorenson (Theodore Sorensen) nastavio da piše govore za njegovog nasljednika, u istom onom stilu koji je značajno doprineo pokojnikovoj javnoj ličnosti. Istaknute ličnosti koje personifikuju sistem poznate su upravo zato što nisu ono što izgledaju: one stiču veličinu tako što se spuštaju ispod realnosti najbeznačajnijeg individualnog života i tako što svi to znaju.

62. Lažni izbori koje nudi spektakularno obilje, izbori zasnovani na suprotstavljanju konkurentskih, a ipak savezničkih spektakala, različitih, a opet međusobno povezanih uloga (označenih i otelovljenih pre svega u predmetima), razvijaju se u borbu između iluzornih kvaliteta, koja treba da podstakne revnosnu odanost kvantitativnim tričarijama. Oživljavaju se i lažne arhaične opozicije – regionalizmi i rasizmi, koji služe kao sredstvo za sticanje magijski i ontološki superiornog statusa u okviru potrošačke hijerarhije – kao i beskrajni niz delimičnih sukoba, od takmičarskih sportova do političkih izbora, koji stvaraju privid razigranog entuzijazma. Gde god se uspostavi potrošačko

obilje, duž fasade napravljene od iluzornih uloga, javlja se još jedan spektakularni antagonizam: između mladih i starih. Prave odrasle osobe, ljudi koji su gospodari svojih života, zapravo ne postoje. U isto vreme, neprestano podmlađivanje postojećeg ni na koji način nije odlika onih koji su danas mladi; taj mladalački polet je prisutan samo u ekonomskom sistemu, u dinamici kapitalizma. *Stvari* su te koje vladaju i koje su mlade, dok se neprestano otimaju za prestiž i zamenuju jedne druge.

63. Spektakularne podele sakrivaju jedinstvo u bedi. Ako se različiti oblici istog otuđenja međusobno bore pod maskom nepomirljivih antagonizama, onda je to zato što svi oni počivaju na stvarnim, ali potisnutim kontradikcijama. Spektakl postoji u *koncentrisanom* i *raspršenom* obliku, u zavisnosti od konkretnog oblika siromaštva koje u isto vreme sakriva i održava. U oba slučaja, to je uvek ista slika srećnog sklada okruženog očajem i užasom, nepomično središte bede.

64. Koncentrisani spektakl je prevashodno vezan za birokratski kapitalizam, iako se, kao tehnika za jačanje državne vlasti, može primeniti i u manje razvijenim ekonomijama, ali i u zemljama razvijenog kapitalizma, posebno u trenucima krize. Birokratsko vlasništvo je i sâm koncentrisano, utoliko što svaki birokrata stiče pravo na to vlasništvo samo kao pripadnik zajednice birokrata. Pošto je proizvodnja roba u birokratskom kapitalizmu manje razvijena, ona takođe poprima koncentrisan oblik: roba koju birokrate prisvajaju je ukupan društveni rad, a ono što prodaju društvu je opšte preživljavanje. Diktatura birokratske ekonomije ne ostavlja eksploatisanim masama ni delić prostora za slobodan izbor, jer ona sama mora da pravi sve izbore; zato se svaki nezavisan izbor, bez obzira da li je reč o izboru hrane ili muzike, tretira kao objava rata. Taj oblik diktature može opstati samo uz neprestanu primenu nasilja. Njegov spektakl nameće sliku dobra koja sažima sve što zvanično postoji, sliku koja se obično svodi na jednu ličnost, onu koja sistemu garantuje totalno jedinstvo. Svako je dužan da prihvati magijsko poistovećivanje s tom apsolutnom zvezdom ili da nestane. Taj gospodar nepotrošnje svih ostalih je herojska slika koja sakriva apsolutnu eksploataciju, koja se sprovodi u cilju prvobitne akumulacije kapitala, stalno podsticane nasiljem. Ako cela kineska populacija mora da izučava Maovu misao do tačke poistovećivanja s njim, onda je to zato što ona ne može da bude *ništa drugo*. Dominion koncentrisanog spektakla je policijska država.

65. Difuzni, raspršeni spektakl vezuje se za robno obilje, za stabilne uslove razvoja modernog kapitalizma. U njemu svaka pojedinačna roba afirmiše veličinu ukupne robne proizvodnje, a spektakl je njen raskošni, reklamni katalog. Nepomirljivi zahtevi otimaju se za mesto na pozornici ujedinjenog spektakla ekonomije obilja, a različite zvezde-robe istovremeno promovišu oprečne društvene politike. Automobilski spektakl, na primer, teži savršenom saobraćajnom protoku i tako izaziva rušenje starih gradskih oblasti, dok gradski spektakl nastoji da ih očuva kao turističke atrakcije. Ionako sumnjivo zadovoljstvo *potrošnje celine* tako se stalno odlaže, jer stvarni potrošač ima pristup samo delićima potrošačkog raja, kojima, bez izuzetka, nedostaju kvaliteti celine.

66. Svaka pojedinačna roba bori se za sebe. Ona osporava sve ostale robe i nastoji da se nametne svuda, kao jedini primerak svoje vrste. Spektakl je epska poema te borbe, koju ne može da okonča čak ni pad Troje. Spektakl ne opeva ljude i njihova oružja, već robe i njihove strasti. U toj slepoj borbi, svaka roba, sledeći sopstvene strasti, nesvesno podstiče nešto što je premašuje: globalizaciju robe, koja se podudara s komodifikacijom celog globusa. Tako dolazimo do sledećeg rezultata tog *lukavstva robe*: dok se svaka pojedinačna roba iscrpljuje borbom, opšti robni oblik nesmetano nastavlja put ka svojoj apsolutnoj realizaciji.

67. Zadovoljstvo više ne dolazi iz *upotrebe* roba proizvedenih u ogromnim količinama; u njima se uživa upravo *zato što su roba*. Potrošača ispunjava pravi religiozni zanos prema suverenoj slobodi robe, čija upotreba postaje sama sebi svrha. Talasi entuzijazma za određenim proizvodima podstiču se uz pomoć svih sredstava komunikacije. Neki film je u stanju da pokrene modnu groznicu; neki magazin, koji otkriva nova mesta noćnog života, pokreće celu liniju novih proizvoda. Neprestano smenjivanje tih čudljivih trendova ukazuje na činjenicu da masa roba postaje sve apsurdnija, da je sama ta apsurdnost postala roba. Tričarije koje se dobijaju kao bonus pri kupovini nekog luksuznog proizvoda, ali koje onda počinju da se prodaju i razmenjuju kao kolekcionarske dragocenosti, izraz su mističnog samoprepuštanja onostranosti robnog univerzuma. Sakupljači tih tričarija, proizvedenih samo zato da bi bile sakupljane, akumuliraju zapravo robne *oproste*: slavna znamenja stvarnog prisustva robe među vernicima. Postvareni ljudi ponosno izlažu dokaze svoje intimnosti s robom. Poput starog religioznog fetišizma, s njegovim grčevitim napadima i čudesnim izlečenjima, fetišizam robe podstiče sopstvene trenutke vatrene egzaltacije. Sve to ima samo jednu svrhu: proizvodnju navike potčinjavanja.

68. Lažnim potrebama, koje nameće moderna potrošnja, ne mogu se suprotstaviti nikakve izvorne potrebe ili želje koje nisu i same oblikovane društvom i njegovom istorijom. Ali, proizvodnja obilja roba predstavlja totalni raskid sa organskim razvojem društvenih potreba. Njihova mehanička akumulacija stvara *bezgraničnu izveštačenost*, koja nadjačava svaku izvornu želju. Kumulativna snaga te autonomne izveštačenosti ima za posledicu *falsifikovanje celog društvenog života*.

69. Slika blaženog društvenog jedinstva u potrošnji ipak samo odlaže svest potrošača o stvarnoj podeljenosti do njegovog sledećeg razočarenja nekom određenom robom. Svaki novi proizvod se svečano najavljuje kao jedinstvena kreacija, koja će dramatično skratiti put do toliko žuđene obećane zemlje totalne potrošnje. Ali, kao i u slučaju pomodnog dodeljivanja nekog naizgled aristokratskog imena, koje se na kraju daje svim pojedincima istog uzrasta, predmeti čije posedovanje obećava posebnost dospevaju u masovnu potrošnju samo ako su proizvod masovne proizvodnje. Svoj prestižni status ti osrednji predmeti duguju tome što, makar za trenutak, dospevaju u žižu društvenog života, slavljani kao otkrovenje nedokučivih ciljeva proizvodnje. Ali, predmet koji je u spektaklu bio prestižan, postaje običan čim ga potrošač – a s njim i svi ostali potrošači – donese kući. Uvek prekasno, on otkriva njegovu suštinsku bedu, koja je posledica bede načina njegove proizvodnje. U međuvremenu, neki drugi predmet je već spreman da ga zameni u svojstvu predstavnika sistema, žudeći za svojim trenutkom slave.

70. Lažni karakter tog zadovoljstva otkriva se upravo kroz neprestanu promenu proizvoda i opštih uslova proizvodnje. Entiteti, koji se bezočno predstavljaju kao vrhunac savršenstva, bivaju zamenjeni kako u difuznom, tako i u koncentrisanom spektaklu, a jedino što se nikada ne menja je sâm sistem. Staljina su, kao i bilo koju drugu demodiranu robu, prezrele iste one snage koje su ga prvobitno promovisale. Svaka nova laž reklamne industrije prećutno priznaje onu prethodnu. A sa svakim sunovratom personifikacije totalitarne vlasti, *iluzorna zajednica*, koja ga je nekada jednoglasno podržavala, razotkriva se kao pûka gomila usamljenika lišenih iluzija.

71. Stvari koje spektakl predstavlja kao večne zasnivaju se na promeni i zato se menjaju zajedno sa svojom osnovom. Spektakl je totalno dogmatičan, a ipak nesposoban da isporuči bilo kakvu čvrstu dogmu. Pred njim ništa nije dovoljno postojano. Ta nepostojanost je prirodno stanje spektakla, a opet potpuno suprotna njegovim pravim težnjama.

72. Nestvarno jedinstvo spektakla sakriva klasnu podelu koja pruža osnov stvarnom jedinstvu kapitalističkog oblika proizvodnje. Ono što obavezuje proizvođače da učestvuju u izgradnji sveta, u isto vreme ih razdvaja od njega. Ono što sjedinjuje ljude oslobođene lokalnih i nacionalnih ograničenja, u isto vreme ih i razdvaja. Ono što zahteva sve veću racionalnost, u isto vreme hrani iracionalnost hijerarhijske eksploatacije i represije. Ono što stvara apstraktnu moć društva, stvara i njegovu konkretnu neslobodu.

4: Proletarijat kao subjekt i predstava

„Jednako pravo na sva dobra i zadovoljstva ovog sveta, uništenje svake vlasti, uki-
danje svih moralnih ograničenja – to su, u krajnjoj liniji, bili zahtevi koji su stajali iza
pobune od 18. marta i povelja te strašne organizacije koja joj je dala svoju vojsku.“

— Parlamentarna istraga o Pariskoj Komuni

73. Pokret koji menja postojeće uslove bio je dominantna društvena sila još od po-
bede buržoazije u ekonomskoj sferi. Njegova dominacija je postala vidljiva kada je ta
pobeda bila ostvarena i na političkom planu. Razvoj proizvodnih snaga je uzdrmao sta-
re proizvodne odnose, a celokupni statični poredak se urušio. Sve što je bilo apsolutno,
postalo je istorijsko.

74. Kada su ljudi bačeni u istoriju i primorani da učestvuju u radu i borbama koji je
čine, oni moraju da sagledaju svoje odnose na jasan i nedvosmislen način. Ta istorija
nema drugi cilj osim onoga što se razvija unutar nje, iako se u konačnom, nesvesnom
i metafizičkom viđenju istorijske ere smatralo da je razvoj proizvodnih snaga ono što
je sâmu istoriju učinilo *predmetom* istorijskog kretanja. S druge strane, *subjekt* istorije
može biti jedino samoproizvodnja života – živi ljudi koji postaju gospodari i vlasnici
sopstvenog istorijskog sveta i sopstvenih *potpuno svesnih poduhvata*.

75. Klasna borba, koju je tokom dugog revolucionarnog perioda zaoštravao uspon
buržoazije, razvijala se uporedo s dijalektičkom „istorijskom mišlju“, koja se više nije
zadovoljavala tumačenjem postojećeg. Njen cilj je bilo pronalaženje načina da se po-
stojeće prevaziđe i tako ujedno odbace i svi oblici odvajanja.

76. Za Hegela pitanje više nije bilo kako tumačiti svet, već kako tumačiti promenu
sveta. Ali, pošto je sebe ograničio na *pûko tumačenje* te promene, Hegel predstavlja
samo *filozofsku* kulminaciju sâme filozofije. On je pokušao da shvati svet koji se razvija
sam po sebi. Takva istorijska misao stiže uvek kasno; ostaje joj da samo retrospektiv-
no objašnjava ono što se već dogodilo. Zato ta svest uspeva da prevaziđe odvajanje
samo na planu misli. Hegelov paradoksalni stav – podređivanje smisla cele stvarnosti
njenoj istorijskoj kulminaciji, uz istovremeno proglašavanje sopstvenog sistema za tu
kulminaciju – proističe iz proste činjenice da je taj mislilac buržoaskih revolucija XVII
i XVIII veka u filozofiji video samo način za izmirenje s posledicama tih revoluci-
ja. „Čak i kao filozofija buržoaske revolucije, ona ne uspeva da obuhvati ceo proces
te revolucije, već samo njegovu završnu fazu. Zato to i nije filozofija revolucije već
Restauracije.“ (Karl Korš, *Teze o Hegelu i revoluciji*) Hegel je po poslednji put obavio
zadatak filozofa: „glorifikaciju postojećeg“; ali ono što je za njega već postojalo kao
jedino stvarno bilo je ništa manje nego celokupno istorijsko kretanje. Pošto je ipak
zadržao spoljašnju poziciju misli, taj njen položaj mogao je da maskira samo pomoću
prethodno zacrtanog projekta Duha – te apsolutne, herojske sile, koja je postigla sve što
je htela i htela sve što je postigla – i čiji se krajnji cilj podudara sa sadašnjim trenutkom.
U tom procesu prevazilaženja istorijskom mišlju, filozofija je došla do tačke u kojoj je
mogla da glorifikuje svet samo osporavajući ga; naime, da bi uopšte govorila, morala
je da pođe od pretpostavke da je celokupna istorija došla do svog krajnjeg cilja, a da je
jedini sud, koji bi mogao da utvrdi istinu, već zatvoren.

77. Kada proletarijat kroz svoje akcije pokazuje da ta istorijska misao nije zaboravljena, njegovo osporavanje *zaključaka* te misli u isto vreme potvrđuje njen metod.

78. Istorijska misao se može spasiti samo ako postane praktična misao; a praksa proletarijata, kao revolucionarne klase, nije ništa drugo nego ta istorijska svest koja deluje u totalitetu svog sveta. Svi teorijski pravci revolucionarnog radničkog pokreta – Marks, ali i Štirner (Max Stirner) i Bakunjin – izrasli su iz kritičkog sukobljavanja sa Hegelovom mišlju.

79. Marksovu teoriju nemoguće je razdvojiti od Hegelove metode, ali i od revolucionarnog karaktera te teorije, od njene istine. U tom smislu, odnos između Marksa i Hegela uglavnom je bio zanemarivan i pogrešno tumačen ili čak osuđivan kao slaba tačka onoga što se kasnije tako pogrešno preobrazilo u doktrinu poznatu kao „marksizam“. Bernštajn (Eduard Bernstein) je posredno otkrio vezu između dijalektičke metode i agitacije u prilog istorije, kada je u svojoj knjizi „Teorijski socijalizam i praktična socijaldemokratija“ ukazao na nenaučno predviđanje skore proleterske revolucije u Nemačkoj, izneto u *Manifestu* iz 1847: „Ta istorijska autosugestija, greška kakvu ne bi napravio čak ni najnaivniji politički vizionar tog doba, bila bi sasvim neshvatljiva, posebno ako se ima u vidu da je u to vreme Marks već ozbiljno izučavao ekonomiju, kada u njoj ne bismo prepoznali odraz antitetičke Hegelove dijalektike, od koje se ni Marks, ni Engles nisu nikada potpuno oslobodili. U to vreme opšteg previranja, taj uticaj se pokazao još fatalnijim po njihovu misao.“

80. Preokret koji je Marks izveo u cilju „spasavanja“ misli od buržoaske revolucije, prenoseći je u drugačiji kontekst, nije bio prosto stavljanje materijalističkog razvoja proizvodnih snaga na mesto Hegelovog Duha, koji hrli u susret sebi sâmom – Duha, čija je objektivizacija identična njegovom otuđenju i čije istorijske rane ne ostavljaju ožiljke. Naime, kada istorija jednom postane stvarna, ona više nema cilj. Marks je razorio Hegelov stav distanciranja od događaja, kao i pasivnu kontemplaciju, ne pozivajući se pri tom na bilo kakvu višu, spoljnu silu. Zato je od tada jedina briga teorije da bude svesna svojih postupaka. Nasuprot tome, današnja pasivna kontemplacija ekonomskih kretanja predstavlja *netranscendirani* produžetak *nedijalektičkog* aspekta Hegelovog pokušaja da stvori zaokruženi sistem: samo dokaz da tom ekonomskom procesu, da bi opravdao sebe, nisu više potrebni ni Hegel, niti dokazi dobijeni na čisto kontemplativnom planu. To kretanje, koje moderno društvo danas slavi, jeste onaj sektor sveta u kojem za misao više nema mesta, sektor čiji mehanički razvoj efikasno dominira celim društvom. Marksov projekat je projekat svesne istorije, u kojem se kvantitet, nastao iz slepog razvoja čisto ekonomskih proizvodnih snaga, mora preobraziti u kvalitativno prisvajanje istorije. *Kritika političke ekonomije* je prvi čin tog *kraja preistorije*: „Od svih instrumenata proizvodnje, najveća proizvodna sila je sâma revolucionarna klasa.“

81. Marksova teorija je tesno povezana s naučnom mišlju utoliko što i sâma nastoji da racionalno shvati snage koje zaista deluju u društvu. Ali, ona ide i dalje od naučne misli; ona čuva naučnu misao samo tako što je stalno prevazilazi. Ona pokušava da shvati društvene borbe, a ne društvene *zakone*. „Priznajemo samo jednu nauku: istoriju.“ (*Nemačka ideologija*)

82. Buržoaska epoha, koja istoriji želi da podari naučno utemeljenje, previđa činjenicu da nauka kojom raspolaže i sama nastaje na temeljima istorijskog razvoja ekonomije. Ali, istorija suštinski zavisi od tog ekonomskog znanja sve dok ostaje samo *ekonomska istorija*. Mera u kojoj naučne opservacije previđaju uticaj istorije na ekonomiju (i ceo proces koji stalno menja vlastite naučne premise), ogleda se i u aroganciji onih

socijalista koji su poverovali da su precizno izračunali ritam ekonomskih kriza. Sada, kada se pokazalo da neprestane intervencije političke vlasti uspevaju da spreče krize, isti taj mentalitet u tome vidi osetljivu ravnotežu, koja vodi ka konačnom uspostavljanju opšte ekonomske harmonije. Projekat prevazilaženja ekonomije i upravljanja istorijom mora da obuhvati nauku ovog društva, ali ne može i sam da bude *naučni* projekat. Revolucionarni pokret ostaje buržoaski, sve dok smatra da aktuelnom istorijom može upravljati sredstvima naučne spoznaje.

83. Utopijski pravci socijalizma, iako istorijski zasnovani na kritici postojeće društvene organizacije, s pravom se nazivaju utopijskim sve dok ignorišu istoriju (to jest, sve dok ignorišu stvarne borbe i protok vremena, koji ne dotiču njihovu nepromenljivu sliku srećnog društva), ali ne i zato što odbijaju nauku. Naprotiv, utopijski mislioci bili su potpuno u vlasti naučne misli ranijih vekova. Oni su predviđali dovršenje i ispunjenje tog opšteg racionalističkog sistema. Sebe nisu videli kao goloruke proroke, jer su čvrsto verovali u društvenu moć naučnog dokaza, tako da su čak, kao Sen-Simon, verovali u mogućnost osvajanja vlasti uz pomoć nauke. Zombart (Werner Sombart) se pitao: „Zašto hoće da osvoje borbom ono što samo treba *dokazati*?“ Ali, naučno razumevanje utopista nije uključivalo svest da neke društvene grupe imaju interes da održe *status quo* i da na raspolaganju imaju sve potrebne snage, kao i oblike lažne svesti potrebne da se to stanje trajno održi. Njihovo poimanje stvarnosti je daleko zaostajalo za istorijskom realnošću razvoja sâme nauke, podređeno društvenim imperativima tog razvoja, koji su određivali ne samo koji će nalazi biti prihvaćeni već i šta uopšte može, a šta ne može biti predmet naučnog istraživanja. Utopijski socijalisti su ostali zatočenicima iznošenja istine u *naučnom maniru*, a ta istina je za njih bila samo apstraktna slika – oblik mišljenja koji se pojavio u prethodnim fazama društvenog razvoja. Sorel (Georges Sorel) je primetio da su model za otkrivanje i izlaganje društvenih zakona utopisti videli u *astronomiji*: njihovo neistorijsko shvatanje harmonije bilo je prirodna posledica njihovog pokušaja da na društvo primene nauku koja je najmanje zavisila od istorije. Tu harmoniju su opisivali na isti način na koji je Njutn opisivao opšte naučne zakone, a srećan rasplet, koji su stalno prizivali, „imao je u njihovoj društvenoj nauci istu ulogu kao i inercija u klasičnoj fizici“. (*Građa za teoriju proletarijata*)

84. Naučno-deterministički aspekt Marksove misli je upravo ono što ju je učinilo podložnom „ideologizaciji“, kako za njegovog života, tako još i više u teorijskom nasleđu koje ostavio radničkom pokretu. Napredovanje istorijskog subjekta je opet bilo odloženo, dok je ekonomija, ta istorijska nauka *par excellence*, sve više dobijala na značaju kao garant svoje buduće i neminovne negacije. Tako je *revolucionarna praksa*, jedini pravi faktor te negacije, bila sve više potiskivana iz teorijskih razmatranja. Najveća važnost je pridavana strpljivom proučavanju ekonomskog razvoja, a sva patnja koju je taj razvoj nosio sa sobom bila je dočekivana s hegelovskom smirenošću. Rezultat je bilo „grobje dobrih namera“. Sada je jasno da se, u skladu s „naukom o revoluciji“, svest uvek javlja prerano i da mora biti promišljena. „Istorija je pokazala da nismo bili u pravu, ni mi, niti oni koji su mislili kao mi“, pisao je Engels 1895. „Postalo je jasno da je ekonomski razvoj širom kontinenta u to vreme bio daleko od zrelosti.“ Tokom celog života Marks je gradio doslednu teoriju, ali izlaganje te teorije odvijalo se na terenu vladajuće misli, kao kritika posebnih disciplina, pre svega političke ekonomije, glavne nauke buržoaskog društva. Upravo u tom osakaćenom obliku, koji je kasnije prihvaćen kao „ortodoksan“, Marksova teorija je postala „marksizam“.

85. Slabosti Marksove teorije prirodno su vezane za slabosti revolucionarne borbe proletarijata tog vremena. Nemačka radnička klasa nije ostvarila revoluciju iz 1848.

godine; pariska Komuna bila je poražena u izolaciji. Samim tim, ni revolucionarna teorija nije mogla biti potpuno ostvarena. Činjenica da je Marksu uglavnom ostajalo da tu teoriju brani i dalje usavršava u čitaonici Britanskog muzeja, imala je obogaljujuće posledice na samu teoriju. Marksovi naučno izvedeni zaključci o budućem razvoju radničke klase, zajedno sa organizacionom praksom koja se oslanjala na te zaključke, postali su prepreke s kojima se proleterska svest suočila u kasnijem periodu.

86. Teorijski nedostaci naučne odbrane proleterske revolucije (kako u sadržaju, tako i u obliku u kojem je bila izložena) u krajnjoj liniji proističu iz poistovećivanja proletarijata s buržoazijom u *težnji ka revolucionarnom osvajanju vlasti*.

87. Marks je još u *Komunističkom manifestu* pokušao da dokaže legitimnost proleterske vlasti, navodeći kao argument uzastopne pokušaje njihovih prethodnika, što ga je vodilo ka preteranom pojednostavljivanju istorijske analize i njenom svođenju na linerani prikaz razvoja oblika proizvodnje, u kojem klasna borba nužno vodi „ili ka revolucionarnom preobražaju celog društva ili ka međusobnom uništenju sukobljenih klasa“. Ipak, istorijske činjenice govore da je „azijatski način proizvodnje“ (kako ga je Marks nazivao na drugim mestima) opstao u skoro neizmenjenom obliku uprkos svim klasnim sukobima, *da slugama nikada nije uspelo da zbace feudalne gospodare i da nijedna pobuna robova u antičkom svetu nije vodila ka vladavini slobodnih ljudi*. Taj linerani prikaz previđa činjenicu da je *buržoazija jedina revolucionarna klasa koja je ikada pobedila*, da je to jedina klasa za koju je razvoj ekonomije bio istovremeno i uzrok i posledica dolaska na vlast. Isto pojednostavljivanje vodilo je Marksa ka zapostavljanju ekonomske uloge države u upravljanju klasnim društvom. Uspon buržoazije je oslobodio ekonomiju od države, ali samo utoliko što je prethodno stanje bilo oruđe klasne represije unutar *statične ekonomije*. Buržoazija je prvobitno razvila sopstvenu, nezavisnu ekonomsku moć, u prelaznom periodu u kojem je država počela da slabi, a feudalizam počeo da narušava ravnotežu između različitih društvenih snaga. S druge strane, moderna država, čija je trgovačka politika počela da pruža podršku razvoju buržoazije i koja se razvila u *državu same buržoazije*, tokom liberalne (*laissez-faire*) epohe, postepeno je izrasla u centralnu silu planskog upravljanja ekonomskim procesom. Marksu je ipak uspelo da opiše „bonapartistički“ prototip moderne državne birokratije, stapanje kapitala i države u „nacionalnu vlast kapitala nad radom, javnu silu stvorenu u cilju održavanja društvenog podaništva“ – oblik društvenog poretka u kojem buržoazija odbacuje sav istorijski život, osim onog svedenog na *ekonomsku istoriju stvari*, izlažući tako i sebe „osudi na političku ništavnost, kao i sve druge klase“. Ovde se već nazire društveno-politička osnova modernog spektakla, koja negativno ukazuje na to da je proletarijat samo *pretendent* na istorijski život.

88. Jedine dve klase kojima se bavi Marksova teorija, dve čiste klase kojima je posvećena celokupna analiza *Kapitala*, jesu buržoazija i proletarijat. To su jedine dve revolucionarne klase u celoj istoriji, ali koje deluju u vrlo različitim uslovima. Buržoaska revolucija je okončana; proleterska revolucija je i dalje neostvaren projekat, koji se oslanja na ranije revolucije, ali koji se od svih njih kvalitativno razlikuje. Ako se previdi *originalnost* istorijske uloge buržoazije, onda je lako prevideti i konkretnu originalnost proleterskog projekta, koji neće postići ništa ako ne razvije sopstvenu zastavu i ne prepozna „svu veličinu svog zadatka“. Buržoazija je došla na vlast jer je to bila klasa koja je razvijala ekonomiju. Proletarijat ne može da razvije vlastiti, novi oblik vlasti, ako ne postane *svesna klasa*. Razvoj proizvodnih snaga, sam po sebi, ne garantuje sticanje te moći – čak ni posredno, usled sve većeg lišavanja koje taj razvoj povlači za sobom. Tom cilju ne služi ni osvajanje državne vlasti u jakobinskom stilu. Proletarijat ne može da iskoristi nijednu *ideologiju*

koja svoje posebne ciljeve lažno predstavlja kao opšte, jer se on ne može zadovoljiti ni jednom delimičnom stvarnošću kao svojom sopstvenom.

89. Ako se Marks, posebno za vreme svog aktivnog učešća u proleterskoj borbi, previše oslanjao na naučne metode, do te mere da je stvorio intelektualnu osnovu za iluziju *ekonomizma*, jasno je da on lično nije imao takvih iluzija. U čuvenom pismu od 7. decembra 1867. godine, koje je pratilo jedan kritički osvrt na *Kapital* – a koje je sâm napisao, sa idejom da ga Engels predstavi štampi kao delo jednog protivnika – Marks je jasno ukazao na ograničenja svoje nauke: „Lične sklonosti autora (koje su mu možda nametnuli njegova politička uverenja i prošlost), naime, način na koji on lično vidi i predočava krajnje posledice sadašnjih kretanja i društvenih procesa, nemaju veze s njegovom javno publikovanom analizom.“ Ograđujući se tako od „tendencioznih zaključaka“ sopstvene objektivne analize, uz ironiju onog „možda“, povodom vanučnih izbora koji su mu navodno bili „nametnuti“, Marks je posredno otkrio metodološki ključ koji povezuje ta dva aspekta njegove misli.

90. Spajanje znanja i akcije mora se sprovesti unutar same istorijske borbe, tako da se oni neprestano uzajamno potvrđuju. Proletarijat je bio formiran kao subjekat koji u tom procesu organizuje revolucionarnu borbu i reorganizuje društvo u *trenutku revolucije* – to je tačka u kojoj se moraju stvoriti *praktični uslovi za formiranje svesti*, uslovi u kojima se teorija prakse potvrđuje kao praktična teorija. Ali, revolucionarna teorija je doslovno ignorisala to ključno pitanje *organizacije* tokom celog perioda formiranja radničkog pokreta, kada je ta teorija još uvek imala jedinstven karakter nasleđen od istorijske misli (i kada je s pravom pretendovala da se razvije u jedinstvenu istorijsku *praksu*). Umesto toga, pitanje organizacije je postalo najslabija tačka radikalne teorije, oblast konfuzije, koja je vodila ka povratku na hijerarhijske i etatičke taktike pozajmljene od buržoaske revolucije. Oblici organizacija radničkog pokreta, nastali iz tog teorijskog nehata, pokušali su da održe jedinstvo teorije, razbijajući se na specijalizovane i fragmentirane discipline. Ta ideološki otuđena teorija nije više bila u stanju da prepozna praktičnu opravdanost jedinstvene istorijske misli, koju je zapravo izdala, posebno kada se opravdanost njenog postojanja iskazivala u spontanim pobunama radničke klase; ona je čak aktivno doprinosila potiskivanju svakog izraza ili sećanja na to jedinstvo. A upravo ti istorijski oblici, koji su nastajali u samoj borbi, bili su jedini praktičan teren na kojem je teorija mogla da se potvrdi. Upravo ti oblici su bili ono što je nedostajalo teoriji, samo što ta potreba nije bila formulisana i teorijski. *Sovjet*, na primer, nije bio teorijsko dostignuće. Ako se vratimo još dalje u prošlost, vidimo da se najveća teorijska istina Međunarodnog radničkog udruženja nalazi u samom njegovom praktičnom postojanju.

91. Početni uspeh Prve internacionale omogućio je da se oslobodi svih zbunjujućih uticaja vladajuće ideologije koji su preživeli unutar nje. Ali, poraz i progon koji su ubrzo usledili, izbacili su na površinu sukob između dva različita viđenja proleter-ske revolucije, od kojih je svako imalo jedan *autoritaran* aspekt koji je blokirao mogućnost svesnog samooslobođenja radničke klase. Rascep između pristalica Marksa i Bakunjinina, koji je uskoro postao nepremostiv, nastao je oko dva pitanja: pitanja vlasti u budućem revolucionarnom društvu i pitanja organizacije sadašnjeg pokreta, pri čemu je svaki od suparnika kasnije potpuno promenio svoje stavove. Bakunjin je odbacio kao iluziju stav da se klase mogu ukinuti primenom autoritarnih sredstava na državnu vlast, upozoravajući da bi to vodilo ka ponovnom uspostavljanju vladajuće birokratske klase i ka diktaturi onih koji sebe smatraju najpućenijima. Marks, koji je verovao da će zajedničko sazrevanje ekonomskih kontradikcija i radničke svesti u demokratskim uslovima ograničiti ulogu proleterske države na kratku, prelaznu fazu, neophodnu da bi

se učvrstili novi društveni odnosi, osudio je Bakunjin i njegove sledbenike kao autoritarnu, konspirativnu elitu, koja sebe svesno stavlja iznad Internacionalne, sa sumanutim planom da društvu nametne neodgovornu diktaturu najrevolucionarnijih elemenata (ili makar onih koji su sebe smatrali takvima). Svoje sledbenike Bakunjin je zaista mobilisao na toj osnovi: „Usred opšte bure mi treba da budemo nevidljivi vođi revolucije, ne pomoću bilo kakvog vidljivog oblika vlasti, već pomoću kolektivne diktature naše Alijanse – diktature bez ikakvih oznaka, naziva i zvaničnog statusa, a opet još moćnije, upravo zato što neće imati nijedno od pojava oboje vlasti.“ Tako su se te dve ideologije radničke klase našle nepomirljivo sukobljene, svaka sa svojom delimično tačnom kritikom, ali sa izgubljenim jedinstvom istorijske misli i pretenzijom da se nametnu kao ideološki autoriteti. Moćne organizacije poput nemačke Socijaldemokratije i Federacije iberijskih anarhista (FAI) verno su služile svaka svojoj ideologiji, a posledice su svuda bile drugačije od onoga što se želelo.

92. Činjenica da su anarhisti videli ciljeve proleterske revolucije kao *neposredno ostvarive*, izražava svu snagu i slabost borbe kolektivističkih anarhista (jedine struje anarhizma koju treba uzeti ozbiljno; pretenzije individualističkih oblika anarhizma oduvek su bile smešne). Od istorijske misli moderne klasne borbe anarhisti su preuzeli samo zaključke; njihovo isključivo insistiranje na tim zaključcima bilo je dopunjeno svesnom ravnodušnošću prema pitanju metode. Njihova kritika *političke borbe* je samim tim ostajala apstraktna, dok je njihova posvećenost borbi na ekonomskom planu bila usmerena ka prividu konačnog rešenja, koje se, po njima, moglo postići jednim udarcem, na dan generalnog štrajka ili opšte pobune. Anarhisti su bili *potpuno posvećeni ostvarenju jednog ideala*. Anarhizam ostaje samo *ideološka negacija države i klasnog društva* – upravo onih društvenih uslova koji i podstiču odvojene ideološke pristupe. To je *ideologija čiste slobode*, koja sjedinjuje sve i odbacuje svaku predstavu o istorijskom zlu. To sjedinjavanje svih delimičnih zahteva u jedan, sveobuhvatan zahtev predstavlja najveći doprinos anarhista, koji su odbacili postojeće stanje sa stanovišta života kao celine, a ne samo iz nekog ograničenog, specijalizovanog kritičkog ugla. Ali, pošto se to sjedinjavanje videlo samo kao apsolutno, u skladu sa individualnim hromom i bez davanja prednosti nekom određenom načinu aktuelizacije, anarhizam je bio osuđen na propast kao suviše nedosledan. U svakoj konkretnoj borbi anarhizam se pozivao na uvek istu, sveobuhvatnu lekciju, u kojoj je video dovoljnu i sasvim dovršenu platformu celog pokreta. To stanovište izrazio je i Bakunjin u pismu iz 1873. godine, kada je napustio Federaciju Jure: „U prethodnih devet godina Internacionala je razvila sasvim dovoljno ideja da spasi svet, samo kada bi ga ideje mogle spasiti. Izazivam svakog ko tvrdi da ima neku novu. Nema više vremena za ideje, vreme je za akciju.“ Taj stav bez sumnje sledi proletersku istorijsku misao da se ideje moraju staviti u praksu, ali zato potpuno napušta istorijski teren, sa uverenjem da su odgovarajući oblici tog prelaska na praksu već pronađeni i da se nikada neće promeniti.

93. Anarhisti, koji su svojim ideološkim uverenjima sebe jasno izdvojili od ostatka radničkog pokreta i sami su reprodukovali to *odvajanje kompetencije* u sopstvenim redovima, stvarajući tako uslove koji pogoduju neformalnoj dominaciji svake pojedine anarhističke organizacije nad svojim članstvom, oličene u njihovim vodećim propagandistima i ideolozima, specijalistima, čiji su osrednji intelektualni dometi bili dodatno ograničeni stalnim pozivanjem na nekoliko večitih istina. Ideološka odanost anarhista donošenju jednoglasnih odluka, utrla je put nekontrolisanim manipulacijama tih *specijalista za slobodu*. Revolucionarni anarhizam je očekivao istu jednoglasnost, postignutu istim sredstvima i od masa nakon njihovog oslobođenja. Pored toga, odbijanje anar-

hista da uzmu u obzir velike razlike u položaju različitih manjina uključenih u aktuelne borbe, a zatim i u postrevolucionarnu zajednicu slobodnih ljudi, stalno ih je vodilo u izolaciju, posebno kada bi se ukazala potreba za donošenjem kolektivnih odluka; to se potvrdilo u bezbrojnim anarhističkim pobunama u Španiji, koje su na lokalnom nivou trpele poraz za porazom.

94. Ta iluzija, na kojoj je izvorni anarhizam manje ili više jasno insistirao, potiče iz uverenja da je revolucija tu, odmah iza ugla, i da će trenutno ostvarenje te revolucije dokazati svu ispravnost anarhističke ideologije, kao i oblika praktične organizacije razvijenih u skladu s tom ideologijom. Godine 1936. anarhizam je zaista uspeo da pokrene društvenu revoluciju, koja je predstavljala najnapredniji izraz proleTERSKE snage ikada ostvaren. Ali, čak i u tom slučaju, treba imati u vidu da je opšti ustanak počeo kao pûka odbrambena reakcija na pokušaj vojske da izvede puč. Pored toga, oklevanje da se revolucija izvede u potpunosti, još u prvim danima borbe – zato što je Franko već kontrolisao polovinu zemlje i bio snažno podržavan sa strane, zato što je ostatak međunarodnog proleTERSkog pokreta već bio poražen i zato što je antifašistički blok uključivao različite buržoaske snage i etatističke radničke partije – pokazuje da je organizovani anarhistički pokret bio nesposoban da proširi delimična dostignuća revolucije i da ih zatim odbrani. Njegovi priznati lideri su postali ministri, taoci buržoaske države, koja ne samo da je uništila revoluciju, već je nastavila da gubi i u građanskom ratu.

95. „Ortodokсни marksizam“ Druge internacionale je bio naučna ideologija socijalističke revolucije, koja je svu istinu poistovetila sa objektivnim ekonomskim procesima, a sebi stavila u zadatak da radnicima, edukovanim kroz njihove organizacije, dokaže svu neumitnost tih procesa. Ta ideologija oživljava neku vrstu vere u moć pedagoške demonstracije, koju smo sretali još kod socijalista-utopista, u kombinaciji s *kontemplativnim* sagledavanjem istorijskog toka. Taj stav je bio lišen i hegelovske dimenzije istorijskog totaliteta i statične slike totaliteta koju su razvili utopisti (a najraskošnije Furije). Taj naučni stav, koji je uspeo samo da oživi tradicionalnu dilemu između simetričnih etičkih opcija, prisutan je i u Hilferdingovom (Rudolf Hilferding) apsurdnom zaključku da razumevanje istorijske nužnosti socijalizma „ne daje nikakve smernice o praktičnom stavu koji bi trebalo zauzeti. Naime, jedno je shvatiti da je nešto neminovno, a nešto sasvim drugo staviti sebe u službu te neminovnosti“. (*Finanzkapital*) Oni kojima nije uspelo da shvate da su, za Marksa i revolucionarni proletarijat, jedinstvena istorijska misao i praktičan stav koji treba zauzeti bili jedno, završili su kao *žrtve prakse koju su usvojili*.

96. Ideologija socijaldemokratskih organizacija stavila je te organizacije pod kontrolu *profesora* zaduženih za edukaciju radničke klase, a oblik organizacije odgovarao je toj vrsti pasivnog sledbeništva. Učešće socijalista iz Druge internacionale u političkim i ekonomskim borbama bilo je nesumnjivo vrlo konkretno, ali u isto vreme i duboko nekritičko. Bila je to neskriveno reformistička praksa u ime *iluzorne revolucije*. Ova ideologija revolucije bila je podrivena sopstvenim proklamovanim uspesima. Izdizanje socijalističkih novinara i parlamentarnih predstavnika iznad ostatka pokreta, podstaklo je te aktiviste, koji su ionako bili regrutovani među buržoaskom inteligencijom, da brzo usvoje i buržoaski životni stil. Čak su i industrijski radnici, regrutovani u borbama po fabrikama, pod uticajem sindikalne birokratije postajali brokeri radne snage, čiji je jedini zadatak bio da tu robu prodaju po “dobroj ceni”. Da bi ta aktivnost makar ličila na revolucionarnu, kapitalizam bi morao da se pokaže nesposobnim da je toleriše na ekonomskom planu; ali, pokazalo se da kapitalizam nije imao nikakvih problema sa tolerisanjem tog legalističkog političkog izraza. Naučna ideologija socijaldemokrata je

tvrdila da kapitalizam neće moći da toleriše ove ekonomske antagonizme, ali istorija je uporno dokazivala suprotno.

97. Bernštajn, socijaldemokrata veoma nesklon ideologiji, ali zato vrlo privržen metodologiji buržoaske nauke, bio je makar dovoljno iskren da ukaže na tu kontradikciju (prisutnu i kod reformističkog pokreta engleske radničke klase, koji se nikada nije opterećivao bilo kakvim revolucionarnim zahtevima). Ali, sâm istorijski razvoj je pružio konačni dokaz. Iako pun iluzija svih vrsta, Bernštajn je tvrdio da kriza kapitalističkog načina proizvodnje neće čudesno uvećati snagu socijalista, koji su želeli da preuzmu revoluciju oslanjajući se upravo na to ortodoksno viđenje toka događaja. Tokom dubokih društvenih previranja pokrenutih Prvim svetskim ratom, što je zaista dovelo do buđenja radikalne svesti, u najmanje dva navrata se pokazalo da socijaldemokratska hijerarhija nije u stanju da nemačkim radnicima pruži *edukaciju koja bi ih preobrazila u teoretičare*: prvi put, kada je ubedljiva većina članova partije podržala imperijalistički rat; drugi put, kada je partija skršila ustanak spartakovaca. Bivši radnik, Ebert (Friedrich Ebert), koji je postao jedan od socijaldemokratskih vođa, očigledno je ostao dobar hrišćanin, kada je govorio da revoluciju mrzi „isto koliko i greh“. Pored toga, pokazao se i kao pravi *vesnik predstavničkog socijalizma*, koji se uskoro razvio u smrtnog neprijatelja proletarijata u Rusiji i drugde, kada je sasvim precizno izrazio suštinu tog novog oblika otuđenja: „Socijalizam znači mnogo rada.“

98. Kao marksistički mislilac, Lenjin je bio samo verni i dosledni sledbenik Kauckog, koji je *revolucionarnu ideologiju* „ortodoksnog“ marksizma primenio na postojeće uslove u Rusiji, na koje se nije mogla primeniti reformistička praksa Druge internacionale. U ruskim uslovima, boljševička praksa upravljanja proletarijatom spolja i pomoću disciplinovane, podzemne partijske organizacije predvođene intelektualcima, „profesionalnim revolucionarima“, postala je nova profesija, koja se nije uklapala ni u jedan postojeći profesionalni sektor kapitalističkog društva (caristički režim očigledno nije bio u stanju da tu postigne bilo kakav kompromis). Tako su boljševici postali jedini *profesionalci u oblasti totalne društvene dominacije*.

99. S približavanjem rata i kolapsom internacionalne socijaldemokratije pred izazovom tog rata, autoritarni ideološki radikalizam boljševika pokazao se sposobnim da svoj uticaj proširi širom sveta. Krvavi poraz demokratskih iluzija radničkog pokreta pretvorio je ceo svet u Rusiju, dok je boljševizam, kao vlasnik jedinog revolucionarnog prodora ostvarenog u tom kriznom periodu, ponudio svoj hijerarhijski i ideološki model proletarijatu svih zemalja, požurujući ga da se svojoj vladajućoj klasi što pre obrati „na ruskom“. Lenjin nije prigovarao marksizmu Druge internacionale zbog toga što je bio revolucionarna *ideologija*, već zato što je prestao da bude *revolucionarna ideologija*.

100. Istorijski trenutak u kojem je boljševizam trijumfovao u Rusiji *za sebe*, a socijaldemokratija vodila pobjedničku bitku *za stari svet*, označava konačno uspostavljanje onog stanja stvari koje se nalazi u srcu dominacije modernog spektakla: *predstavljanje radničke klase* je postalo njen najveći neprijatelj.

101. „U svim prethodnim revolucijama“, pisala je Roza Luksemburg u *Die Rote Fahne* od 21. decembra 1918, „protivnici su se suočavali otvoreno i direktno: klasa protiv klase, program protiv programa. U ovoj revoluciji, trupe koje štite stari poredak ne bore se pod znamenjima vladajuće klase, već pod zastavom 'socijaldemokratske partije'. Kada bi se glavno pitanje ove revolucije postavilo otvoreno i direktno – kapitalizam ili socijalizam? – ogromna većina proletera ne bi imala imala nikakvih dilema.“ Tako je, samo nekoliko dana pre konačnog uništenja, radikalna struja nemačkog proletarijata

otkrila tajnu novih uslova stvorenih celim dotadašnjim razvojem (čemu je značajno doprinelo i predstavljanje radničke klase): spektakularnu organizaciju odbrane vladajućeg poretka, društvenu oblast kojom vladaju prividi, *gde se nijedno „glavno pitanje“ više ne može postaviti „otvoreno i direktno“*. U toj tački, revolucionarno predstavljanje proletarijata je postalo glavni razlog i najvažnija posledica opšteg falsifikovanja društva.

102. Organizacija proletarijata po boljševičkom modelu bila je, u isto vreme, posledica nazadnih uslova u Rusiji i odustajanja radnika iz razvijenijih zemalja od revolucionarne borbe. Ti nazadni uslovi pogodovali su i naglašavanju kontrarevolucionarnih aspekata, koje je ovaj oblik organizacije nesvesno uključivao još od svojih početaka. Uzastopni neuspesi evropskih radničkih pokreta da iskoriste zlatnu priliku koja se ukazala u periodu 1918–1920. (neuspeh koji je podrazumevao i nasilno uništenje sopstvene radikalne manjine), samo su pomogli konsolidaciju boljševičke vlasti i omogućili tom *lažnom dostignuću* da se celom svetu predstavi kao *jedino moguće* proletersko rešenje. Preuzimajući monopol nad državom, kao jedini predstavnik i branilac vlasti radničke klase, boljševička partija je našla opravdanje za sebe i postala ono što je *već bila*: partija *vlasnika proletarijata*, koja je temeljno iskorenila sve prethodne oblike vlasništva.

103. Tokom dvadeset godina, različite socijaldemokratske struje u Rusiji vodile su beskrajnu debatu o uslovima koji bi mogli dovesti do pada carizma – slabost buržoazije, većinsko seosko stanovništvo i potencijalno odlučujuća uloga proletarijata, koji je već bio grupisan i spreman za borbu, ali koji je činio samo manji deo populacije. Tu debatu je u praksi razrešio činilac koji se nije pojavljivao ni u jednoj hipotezi: revolucionarna birokratija, koja se stavila na čelo radničke klase, osvojila je vlast i nastavila da nameće novi oblik klasne dominacije. Čisto buržoaska revolucija nije bila moguća; priče o „demokratskoj diktaturi radnika i seljaka“ bile su najobičnije zamajavanje; u isto vreme, vlast proleterskih sovjeta nije mogla da se održi pod pritiskom klase malih zemljoposjednika, nacionalne i internacionalne Bele reakcije, ali i sopstvenih predstavnika, odvojenih i otuđenih u obliku partije radničke klase, koja je preuzela potpunu kontrolu nad državom, ekonomijom, svim oblicima i sredstvima izražavanja, a uskoro i nad mislima ljudi. Teorija o permanentnoj revoluciji, koji su promovisali Trockij i Parvus, a koju je Lenjin usvojio aprila 1917. godine, pokazala se kao jedina prihvatljiva teorija za zemlje s minimalno razvijenom buržoazijom, ali je i tu postala istinita tek s pojavom do tada nepoznatog faktora – birokratske klasne vlasti. U brojnim raspravama unutar boljševičkog vođstva, Lenjin se pokazao kao najdosledniji zagovornik centralne, diktatorske vlasti koncentrisane u rukama tog vrhovnog, ideološkog predstavnika. Lenjinu je uspevalo da uvek bude u pravu, u smislu da je bez izuzetka podržavao upravo ona rešenja proistekla iz ranijih izbora manjine koja je sada imala apsolutnu vlast: demokratiju, koja je bila uskraćena seljacima uz pomoć države, sada je trebalo uskratiti i radnicima, a zatim i komunističkim sindikalnim vođama, svim običnim članovima partije i konačno kadrovima iz najviših slojeva partijske hijerarhije. Na Desetom kongresu, kada je Kronštatski sovjet već bio vojno poražen i sahranjen pod pravom salvom optužbi, Lenjin je napao radikalne birokrate koji su se izdvojili u frakciju „radničke opozicije“ i uputio im ultimatum čiju je logiku Staljin kasnije proširio na apsolutnu podelu sveta: „Možete biti ovde s nama ili protiv nas, napolju, s puškama u rukama, ali ne i nekakva opozicija... Imali smo dovoljno opozicije.“

104. Posle Kronštata, birokratija je konsolidovala svoju poziciju jedinog vlasnika sistema *državnog kapitalizma* – na unutrašnjem planu kroz privremeni savez sa seljacima („Nova ekonomska politika“), a na spoljašnjem pomoću radnika mobilisanih u birokratske partije Treće internacionale kao podrškom ruskoj diplomatiji, sabotirajući ceo revolucionarni pokret i podržavajući buržoaske režime, radi sticanja veće sigurno-

sti na međunarodnom planu (režim Kuomintanga u Kini 1925–1927, Narodni Front u Španiji i Francuskoj, itd.). U sledećoj fazi birokratski režim je nastavio da učvršćuje vlast izlažući seljake teroru, u okviru primitivne akumulacije kapitala, najbrutalnije u istoriji. Industrijalizacija iz vremena Staljinove vladavine otkrila je krajnje namere birokratskog sistema: nastavak vladavine ekonomije i očuvanje sâme suštine tržišnog društva – rada kao robe. Ali, taj proces je ukazao i na nezavisnost ekonomije: ekonomija je uspostavila potpunu dominaciju nad društvom i pokazala se sposobnom da održi klasnu vladavinu neophodnu za svoje nesmetano odvijanje. To znači da je buržoazija stvorila nezavisnu silu, koja, sve dok je nezavisna, može da funkcioniše i bez buržoazije. Totalitarna birokratija nije bila „poslednja posednička klasa u istoriji“, kako je to govorio Bruno Rici (Bruno Rizzi); to je bila samo *zamena za vladajuću klasu* u sistemu robne ekonomije. Klimavi sistem kapitalističkog vlasništva bio je zamenjen sirovijom verzijom samog sebe – pojednostavljenim, manje razuđenim i *centralizovanim* kolektivnim vlasništvom birokratske klase. Taj nerazvijeni oblik vladajuće klase odgovara uslovima ekonomske nerazvijenosti; on pred sobom nema drugu perspektivu, nego da se uhvati u koštac s tom nerazvijenošću samo u određenim delovima sveta. Hijerarhijski i etastički okvir tog sirovog izdanka kapitalističke vladajuće klase obezbedila je partija radničke klase (koja je i sama bila oblikovana hijerarhijskim odvajanjem karakterističnim za buržoaske organizacije). Kao što je to primetio Ante Ciliga tokom robijanja u jednom od Staljinovih zatvora, „tehničko pitanje organizacije postalo je društveno pitanje“. (*Lenjin i revolucija*)

105. Revolucionarna ideologija – to dosledno odvajanje – koja je u lenjinizmu dostigla najviši stepen voluntarizma kao oblika upravljanja stvarnošću, sa staljinizmom se vratila svojoj suštinskoj nedoslednosti. U toj fazi, ideologija više nije bila oruđe, već sâma sebi cilj. Ali, laž koja više ne dopušta bilo kakav izazov postaje ludilo. Totalitarna ideologija u isto vreme poništava stvarnost i određuje joj jedini smisao: postoji samo ono što ona kaže da postoji. Iako je taj primitivni oblik spektakla bio ograničen uglavnom na nerazvijene regione, on je ipak odigrao suštinsku ulogu u globalnom razvoju spektakla. Taj poseban oblik materijalizacije ideologije nije preobrazio svet ekonomski, kao što je to uradio razvijeni kapitalizam; on je samo, uz pomoć policijsko-državnih metoda, promenio ljudsku percepciju sveta.

106. Vladajuća totalitarno-ideološka klasa je gospodar izokrenutog sveta: što je ta klasa moćnija, ona više insistira na tome da zapravo ne postoji, a svoju moć koristi pre svega zato da bi nametnula to viđenje. Ona je, međutim, skromna samo u tom smislu; naime, ta zvanično nepostojeća birokratija svoje nepogrešivo vođstvo proglašava za krunu dosadašnjeg istorijskog razvoja. Iako je njeno postojanje svuda očigledno, birokratija, *kao klasa*, mora biti *nevidljiva*. Posledica toga je da ceo društveni život postaje oblik ludila. Društvena organizacija totalnog krivotvorenja potiče iz te osnovne kontradikcije.

107. Staljinizam je bio i vladavina terora *unutar* birokratske klase. Teror, na kojem je počivala vlast te klase, nužno se okrenuo protiv nje: ona nije imala nikakvo pravno utemeljenje, nikakav zakonski priznat status posedničke klase, koji bi važio za sve njene pripadnike. Njeno vlasništvo moralo je biti maskirano jer se temeljilo na lažnoj svesti koja je svoju vlast mogla da održi samo pomoću vladavine opšteg terora, u kojoj su njeni pravi motivi bili potpuno zamračeni. Članovi vladajuće birokratske klase imali su samo pravo kolektivnog vlasništva nad društvom; u toj velikoj laži, oni su igrali ulogu proletarijata koji upravlja socijalističkim društvom; kao glumci, morali su da se striktno pridržavaju tog scenarija ideološke izdaje. Ali, da bi zaista učestvovali u tom krivotvorenju, njihova legitimnost je morala biti potvrđena. Nijedan birokrata, kao pojedinac,

nije imao pravo na vlast; da bi se dokazao kao proleter, morao je da se pokazuje kao sušta suprotnost birokrati; s druge strane, nije se mogao dokazati ni kao birokrata, jer je zvanična politika glasila da birokratija ne postoji. Zato je legitimitet svakog birokrate potpuno zavisio od *zvaničnog pečata* vladajuće ideologije; ona je svim birokratama *koje nije uništila* priznavala pravo na kolektivno članstvo u „socijalističkom režimu“. Iako su birokrate imale kolektivno pravo na donošenje svih društvenih odluka, koheziju njihove klase mogla je da obezbedi samo koncentracija njihove terorističke vlasti u jednoj ličnosti. Ta ličnost je bila izvor jedine praktične istine vladajuće laži; samo je ona imala pravo da povlači nepokolebljivu liniju razdvajanja – iako je ta linija stalno bila prilagođavana. Staljin je donosio neopozive odluke o tome ko jeste, a ko nije član vladajuće birokratije, ko je „proleter na vlasti“, a ko „izdajica i plaćenik Vol Strita ili Mikada“. Atomizirane birokrate mogle su da dobiju svoj kolektivni legitimitet samo kroz ličnost Staljina – gospodara sveta koji je uskoro počeo da sebe doživljava kao vrhovno biće, nad kojim ne postoji nijedan viši oblik duha. „Svoju pravu prirodu – sveprisutnu vlast – gospodar sveta prepoznaje kroz razorno nasilje koje primenjuje nad svojim podanicima, lišenim svake moći.“ On je sila koja sama određuje oblast svoje dominacije, ali i „sila koja jedina ima pravo da *pustoši* tu oblast“.

108. Vremenom je ta ideologija, kroz osvajanje totalne vlasti, i sama postala totalna, menjajući se tako iz delimične istine u totalitarni falsifikat. Istorijska misao bila je tako temeljno poništena, da ni sama istorija, čak ni na nivou elementarnog empirijskog znanja, više nije mogla da postoji. Totalitarno birokratsko društvo živi u večitoj sadašnjosti, a sve što se ranije dogodilo postoji samo kao oblast otvorena za policijsku intervenciju. Taj projekat, koji je najavio još Napoleon, sa idejom o „monarhistički dirigovanoj energiji sećanja“, u staljinizmu je ostvaren kroz stalno prepravljavanje istorije, koje nije menjalo samo tumačenje prošlih događaja, već i same događaje. Ali, cena tog oslobođenja od istorijske stvarnosti bila je gubitak svakog racionalnog, referentnog okvira nužnog za kapitalizam kao *istorijski* sistem. Dobro je poznato koliko je rusku ekonomiju koštala naučna primena jedne poludele ideologije (treba se samo setiti Lisjenkovog *fijaska*).² Ta protivrečnost – činjenica da se totalitarna birokratija, koja pokušava da upravlja industrijskim društvom, nalazi razapeta između svoje potrebe za racionalnošću i stalnog potiskivanja racionalnosti – ujedno je i njena najveća slabost u poređenju s normalnim kapitalističkim razvojem. Kao što ne može da reši problem poljoprivrede na uobičajeni kapitalistički način, birokratija je inferiorna u odnosu na kapitalizam i u oblasti industrijske proizvodnje, jer proizvodnju može da planira samo na autoritaran način, zasnovan na nereálnim i potpuno falsifikovanim pretpostavkama.

109. Između dva svetska rata revolucionarni pokret radničke klase je bio uništen zajedničkom akcijom staljinističke birokratije i fašističkog totalitarizma (potonji je, kao organizacija, bio direktno inspirisan partijskim modelom koji je prvi put isproban i razvijen u Rusiji). Fašizam je bio očajnički pokušaj da se buržoaska ekonomija spase od dvostruke opasnosti krize i proleterske subverzije. Bilo je to *opsadno stanje*, u kojem se kapitalističko društvo spasilo tako što je sebi ubrizgalo dozu racionalizacije, u vidu masivne državne intervencije. Ali, ta racionalizacija je bila podrivena iracionalnošću sopstvenih metoda. Iako je fašizam pozivao na odbranu glavnih ikona buržoaske ideologije, koje su postale konzervativne (porodica, privatno vlasništvo, moralni poredak, patriotizam), u isto vreme mobilizujući sitnu buržoaziju i nezaposlene radnike, uspaničene ekonomskom krizom ili razočarane neuspelim pokušajem socijalista da izvedu revoluciju, on, u suštini, nije bio

² Trofim Denisovič Lisjenko: ruski genetičar-agronom, čiji su kvazinaučni eksperimenti napravili pustoš u ruskoj poljoprivredi. (Nap. prev.)

ideološki pokret. Fašizam je otvoreno pokazivao svoje pravo lice: bilo je to nasilno oživljavanje mita, koji poziva na učešće u zajednici zasnovanoj na drevnim pseudovrednostima: na rasi, krvi, vodi. Bio je to *tehnološki opremljeni primitivizam*. Njegova izveštačena reinterpretacija mita, u novom, spektakularnom kontekstu, izvođena je primenom najsavremenijih metoda uslovljavanja i iluzije. Zato fašizam ima značajnu ulogu u formiranju modernog spektakla, a način na koji je uništio stari radnički pokret čini ga jednom od temeljnih sila savremenog društva. Ipak, pošto je bila reč o jednom od najskupljih načina za očuvanje kapitalizma, ulogu fašizma preuzele su najveće kapitalističke države, kao mnogo snažniji i racionalniji oblici tog poretka.

110. Kada je ruska birokratija konačno uspela da se reši svih ostataka buržoaskog vlasništva koji su ometali njenu vlast u sferi ekonomije, da razvije ekonomiju zbog svojih ciljeva i bude priznata kao član kluba velikih sila, poželega je da na miru uživa u svojim dostignućima, što je zahtevalo odbacivanje svih oblika proizvoljnosti kojima je još uvek bila podređena. Tako se ona odrekla staljinizma kao svog porekla. Ali, ta osuda je ostala staljinistička – proizvoljna, neobrazložena i otvorena za stalna prilagođavanja – zato što *tajna ideološke laži nikada ne sme biti otkrivena*. Birokratija se ne može osloboditi, ni politički, niti kulturno, jer njeno postojanje kao klase zavisi od njenog ideološkog monopola, koji je, koliko god bio masivan i nezgrapan, ipak samo titula vlasti. Ta ideologija je izgubila svaku strast za svojim originalnim izrazom, ali je i u tom rutinskom obliku zadržala represivnu ulogu kontrole nad svakim mišljenjem i zabrane bilo kakve konkurencije. Birokratija je tako ostala beznadežno vezana za ideologiju u koju više niko nije verovao. Vlast koju je koristila da bi izazvala strah, sada je izazivala samo podsmeħ, ali je i tako ismevana uspevala da se održi pod stalnom pretnjom povratka iste one terorističke sile koje je pokušavala da se otarasi. Tako se, kad god je mislila da dokazuje svoju superiornost na terenu kapitalizma, ta vlast otkrivala samo kao *siromašni rođak kapitalizma*. Kao što je njena stvarna istorija bila u suprotnosti sa fasadom legaliteta, a njeno brutalno održavanje neznanje u suprotnosti s njenim naučnim pretenzijama, tako je i njen pokušaj da se s kapitalizmom nadmeće u oblasti proizvodnje robnog obilja bio frustriran činjenicom da to obilje ima *sopstvenu, unutrašnju ideologiju*, koja podrazumeva slobodu izbora u neograničenom spektru lažnih spektakularnih alternativa – lažnu slobodu koju birokratska ideologija i dalje nije mogla da dopusti.

111. U sadašnjoj fazi razvoja birokratije, njena ideološka pretenzija na vlast svuda doživljava kolaps. Vlast uspostavljena nacionalno, u ime internacionale perspektive, sada se mora pomiriti s time da svoj sistem laži može zadržati samo u nacionalnim granicama. Nejednak ekonomski razvoj različitih birokratija sukobljenih interesa, koje su uspele da razviju sopstveni „socijalizam“, u više zemalja je vodio ka opštoj, javnoj konfrontaciji s ruskom ili kineskom laži. Od tada, svakoj birokratiji na vlasti ostalo je da pronade sopstveni put; isto važi i za sve totalitarne partije koje teže vlasti (posebno one koje su preživlele iz doba Staljina među nekim nacionalnim radničkim klasama). Taj kolaps na međunarodnom planu bio je dodatno pogoršan nekim unutrašnjim osporavanjima, koja su prvi put postala vidljiva za vreme pobune radnika u istočnom Berlinu, koji su tražili „vladu metalskih radnika“ – a posebno u slučaju Mađarske, gde je to osporavanje išlo do osnivanja suverenih radničkih saveta. Ali, na kraju se to urušavanje globalnog saveza zasnovanog na birokratskoj mistifikaciji pokazuje i kao krajnje nepovoljno za budući razvoj kapitalističkog društva. Buržoazija je na dobrom putu da izgubi protivnika koji ju je objektivno podržavao, jer je stvarao *iluziju o jedinstvenom karakteru cele opozicije postojećem poretku*. Podela rada između ta dva uzajamno po-

dupiruća oblika spektakla dovršava se cepanjem samih pseudorevolucionarnih uloga. Spektaklurni činilac propasti radničkog pokreta i sam hita u susret svom uništenju.

112. Jedini savremeni sledbenici lenjinističke iluzije su različite trockističke frakcije, koje tvrdoglavo istrajavaju u poistovećivanju proleterskog projekta sa ideološkim, hijerarhijskim organizacijama, uprkos istorijskom iskustvu koje odbacuje takvu perspektivu. Udaljenost trockizma od istinski revolucionarne kritike sadašnjeg društva donekle odgovara značajnoj udaljenosti u odnosu na neke stavove koji su bili pogrešni i u vreme kada su bili osnova stvarnih borbi. Do 1927. Trocki je bio suštinski odan birokratskoj vrhuški i isto vreme nastojao da preuzme kontrolu nad njom, radi stvaranja autentične, boljševičke spoljne politike. (Na primer, dobro je poznato da je, u nameri da pomogne u sakrivanju čuvenog Lenjinovog „Testamenta“, išao dotle da okleveta svog najbližeg sledbenika Maksa Istmana [Max Eastman], koji je objavio taj dokument.) Trockog je osudila njegova vlastita, polazna perspektiva: naime, kada birokratija jednom postane svesna da se na domaćem frontu razvila u kontrarevolucionarnu klasu, ona je osuđena da *sličnu kontrarevolucionarnu ulogu* igra i u drugim zemljama (iako, naravno, i dalje u ime revolucije). Njegovi kasniji pokušaji da stvori Četvrtu internacionalu patili su od istih slabosti. Postavši bezuslovni sledbenik boljševičkog oblika organizacije (što je postao tokom druge ruske revolucije, 1917), do kraja života je odbijao da se suoči s pravom prirodom birokratije kao nove vladajuće klase. Kada je 1923. Lukač predstavio taj isti organizacioni oblik kao dugo traženu vezu između teorije i prakse, u kojoj proleter prestaju da budu samo „posmatračić“ zbivanja unutar svoje organizacije i postaju svesni akteri i stvaraoci tih zbivanja, on je boljševičkoj partiji pripisao u zasluge sve ono što ta partija *nije bila*. Uprkos dubini svog teorijskog rada, Lukač je ostao samo ideolog koji govori u ime vlasti potpuno otuđene od proleterskog pokreta, verujući i uspevajući da svoju publiku uveri kako se u toj ulozi oseća *kao kod kuće*. U narednom periodu, kada je vlast pokazala kako lako otpisuje svoje lakeje, Lukačeva beskrajna samopokajanja otkrila su, s karikaturnom jasnoćom, do koje se mere poistovetio s nečim *potpuno suprotnim sebi* i svemu za šta se zalagao u *Istoriji i klasnoj svesti*. Lukačev primer najbolje ilustruje istinitost osnovnog pravila koje važi za sve intelektualce ovog veka: ono prema čemu su pokazivali respekt bila je tačna mera njihove *degradacije*. Ipak, svoje aktivnosti Lenjin nije prikrivao takvim iluzijama; naprotiv, dopuštao je da „partija ne može da istražuje da li između filozofije njenih članova i partijskog programa postoji neka kontradikcija“. Partija, čiji je idealizovan portret Lukač tako neprikladno oslikao, u stvarnosti je bila počešana samo za jedan specifičan i ograničen zadatak: osvajanje vlasti.

113. Pošto se neolenjinistička iluzija današnjih trockista nalazi u stalnoj kontradikciji sa stvarnošću modernih kapitalističkih društava (buržoaskih ili birokratskih), ne treba da nas čudi što ta platforma ima najbolji prijem u formalno nezavisnim, „nerazvijenim“ zemljama, u kojima birokratski državni socijalizam, u režiji lokalnih vladajućih klasa, jedva dostiže nivo čisto *ideološkog ekonomskog razvoja*. Hibridni sastav tih vladajućih klasa je manje ili više jasno vezan za njihov položaj unutar buržoasko-birokratskog spektra. Njihovo stalno manevrisanje na međunarodnom planu, između dva pola kapitalističke vlasti, zajedno s brojnim ideološkim kompromisima (najviše sa Islamom) koji proističu iz njihove heterogene društvene baze, lišili su tu degradiranu verziju ideološkog socijalizma svakog ozbiljnog sadržaja, osim policije. Tako jedan tip te birokratije formira organizaciju sposobnu da kombinuje borbu za nacionalno oslobođenje sa seljačkom pobunom; zatim, kao u Kini, pokušava da primeni staljinistički model industrijalizacije na društvo još manje razvijeno nego što je to bila Rusija 1917. Birokratija sposobna da sprovede industrijalizaciju može se razviti iz sitne buržoazije i doći na na

vlast uz pomoć vojnih oficira, kao što je bio slučaj u Egiptu. Na drugim mestima, kao u Alžiru posle rata za nezavisnost, birokratija, koja se tokom rata razvijala kao paradržavna vlast, može učvrstiti svoju poziciju kroz kompromis s tankim slojem nacionalne buržoazije. Najzad, u bivšim kolonijama crne Afrike, koje su ostale tesno vezane za američku i evropsku buržoaziju, lokalna buržoazija nastaje tako što prisvaja državu (najčešće na osnovu vlasti tradicionalnih plemenskih poglavica). Strani imperijalisti ostaju pravi gospodari tih zemalja, ali u određenoj fazi njihovi domaći akteri mogu biti nagrađeni za prodaju lokalnih proizvoda, tako što će dobiti lokalnu državu – državu nezavisnu od lokalnih masa, ali ne i od imperijalizma. Rezultat je veštačka buržoazija, koja nije sposobna da akumulira kapital, već samo da proćerda višak vrednosti koji ubira iz lokalnog rada i subvencija dobijenih od država-mentora i međunarodnih monopola. Ta klasa, nesposobna da ispuni normalnu ekonomsku ulogu buržoazije, uskoro se može naći pred izazovom opozicionih pokreta oblikovanih po birokratskom modelu, prilagođenom lokalnim uslovima, koji teže preuzimanju njenog poseda. Ali, uspeh te birokratije na planu industrijalizacije počinje da stvara istorijske uslove njenog poraza: akumulirajući kapital, ona akumulira i proletarijat, stvarajući tako sopstvenu negaciju u zemljama gde takva negacija ranije nije postojala.

114. U složenim i strašnim događajima koji su obeležili epohu klasne borbe i nametnuli joj novi niz uslova, proletarijat industrijskih zemalja je izgubio sposobnost da razvije sopstvenu, nezavisnu perspektivu. U krajnjoj analizi, on je izgubio i sve svoje iluzije. Ali, ne i svoje biće. Proletarijat nije eliminisan. On ostaje prisutan, u jasnom i nesvodivom obliku, u uslovima sve većeg otuđenja modernog kapitalizma. Njega čini ogromna većina radnika koji su izgubili svaku kontrolu nad svojim životima i koji, *postavši toga svesni*, sebe ponovo definišu kao proletarijat, silu koja teži negaciji ovog društva iznutra. Taj proletarijat je objektivno osnažen eliminacijom seljaštva, kao i činjenicom da se uslovi i način rada u uslužnom sektoru i intelektualnim profesijama sve više oblikuju po uzoru na fabričke. Ipak, subjektivno, proletarijat je još uvek daleko od svake praktične klasne svesti, što važi ne samo za „bele“, već i za „plave kragne“, koji i dalje ne mogu da prevaziđu svu impotenciju i mistifikacije starih pristupa. Ali, kada taj proletarijat otkrije da njegova vlastita, otuđena snaga doprinosi stalnom jačanju kapitalističkog društva, ne više samo u obliku njegovog otuđenog rada, već i u obliku sindikata, političkih partija i institucija državne vlasti, koje je sam stvorio u cilju svog oslobođenja, onda on, kroz konkretno istorijsko iskustvo, uviđa i to da se kao klasa mora suprotstaviti svemu što mu se nameće spolja, kao i svim oblicima specijalizacije vlasti. Proletarijat je nosilac revolucije *koja više ništa ne ostavlja izvan sebe*, revolucije koja podrazumeva stalnu dominaciju sadašnjice nad prošlošću i totalnu kritiku svakog oblika odvajanja; on mora pronaći i odgovarajuće oblike akcije koji će izneti tu revoluciju. Nikakvo kvantitativno ublažavanje njegove bede, nikakvo iluzorno učešće u hijerarhijskom sistemu ne može da doneti trajan lek za njegovo nezadovoljstvo: proletarijat ne prepoznaje sebe ni u jednoj posebnoj nepravdi kojoj je bio izložen, *niti u ispravljanju bilo koje posebne nepravde* ili čak mnogih takvih nepravdi, već samo u ispravljanju one *apsolutne nepravde*, koja ga isključuje iz istinskog života.

115. Novi znaci negacije koji se javljaju u ekonomski najrazvijenijim zemljama, a koje spektakl ne razume ili pokušava da falsifikuje, dokaz su da je novo doba već počelo. Već smo videli neuspeh prvog napada radničke klase na kapitalizam; sada prisustvujemo *neuspehu kapitalističkog obilja*. Antisindikalna borba radnika na Zapadu prvo je naišla na otpor kod samih sindikata; pobunjena omladina pokreće nove proteste, još uvek nejasne i zbunjene, ali koji se jasno vide u odbijanju umetnosti, svakodnevnog

života i stare, specijalizovane politike. To su dve strane nove, spontane pobune, koja se u prvi mah ispoljava kao kriminalna, a obe su vesnici drugog proleterskog napada na klasno društvo. Izgubljena deca te još uvek nepokretne armije, koja izlaze na bojište – izmenjeno, a opet isto – okupljaju se oko novog Generala Luda, koji ih ovog puta poziva da unište *mašineriju dozvoljene potrošnje*.

116. „Dugo traženi politički oblik kroz koji radnička klasa može da ostvari svoje ekonomsko oslobođenje“, jasno je naznačen u ovom veku u obliku revolucionarnih radničkih saveta, koji su donosili sve odluke i imali svu izvršnu vlast, povezujući se u saveze (federacije) preko delegata koji su odgovorni svojoj bazi i koji mogu biti opozvani u svakom trenutku. Saveti, kakvi su zaista postojali, bili su samo gruba naznaka njihovih mogućnosti, jer su odmah bili potiskivani i poraženi različitim mehanizmima odbrane klasnog društva, u koje svakako treba uračunati i lažnu svest. Kao što je Panekuk (Anton Pannekoek) ispravno naglasio, vlast radničkih saveta više „otvara pitanja“ nego što ih rešava. Ali, upravo u okviru takvog oblika društvene organizacije, problemi proleterske revolucije mogu pronaći svoje pravo rešenje. To je teren na kojem se sreću svi preduslovi istorijske svesti: teren na kojem se ostvaruje *aktivna*, direktna komunikacija, gde se ukida svaka vrsta specijalizacije, hijerarhije i odvajanja i gde se postojeći uslovi transformišu u „uslove jedinstva“. U tom procesu proletarijat postaje subjekt koji odbacuje svoju čisto kontemplativnu ulogu: njegova svest sada je jednaka praktičnoj organizaciji koju je sam izabrao, jer se ta svest više ne može razdvojiti od njegovog doslednog delovanja na istoriju.

117. S vlašću saveta – koja na međunarodnom planu mora zameniti sve druge oblike vlasti – proleterski pokret postaje svoj vlastiti proizvod. Taj proizvod se više ne razlikuje od svog proizvođača, a njegov jedini cilj je njegovo vlastito ispunjenje. Samo na taj način negacija života u spektaklu može i sama biti negirana.

118. Pojava radničkih saveta u prvoj četvrtini ovog veka bila je najnapredniji izraz starog proleterskog pokreta, ali je prošla skoro nezapaženo, osim u prerusenom izdanju, jer su saveti bili potiskivani i uništeni, zajedno sa ostatkom pokreta. Danas, iz perspektive nove proleterske kritike, saveti se mogu sagledati u pravom svetlu, kao *jedini neporaženi aspekt jednog poraženog pokreta*. Istorijska svest, koja uviđa da su saveti jedini prostor za njeno delovanje, sada se može uveriti da oni više nisu na periferiji pokreta koji se gasi, već u samom središtu pokreta koji se tek uzdiže.

119. Revolucionarna organizacija koja nastaje pre uspostavljanja vlasti radničkih saveta, mora pronaći odgovarajuće oblike borbe; ali, istorijsko iskustvo govori da ona više ne može polagati pravo na to da *predstavlja* radničku klasu. Njen prvi zadatak je da se unutar sebe radikalno odvoji od sveta odvajanja.

120. Revolucionarna organizacija je dosledan izraz teorije prakse, sve dok ostvaruje dvosmernu komunikaciju s praktičnom borbom u procesu formiranja praktične teorije. Njena vlastita praksa treba da ojača tu komunikaciju i doslednost same borbe. U trenutku revolucije, kada sva društvena odvajanja bivaju ukinuta, organizacija mora ukinuti samu sebe kao poseban oblik odvajanja.

121. Revolucionarna organizacija mora da razvije sveobuhvatnu kritiku društva, to jest, sveobuhvatnu kritiku svih aspekata otuđenog društvenog života, odbijajući kompromis s bilo kojim oblikom odvojene vlasti, bilo gde u svetu. U njenoj borbi protiv klasnog društva, oružje je *suština* samih boraca: zato revolucionarna organizacija ne sme dozvoliti da se uslovi odvajanja i hijerarhije, koje nameće vladajući poredak, pojave unutar nje. Ona se ne sme deformisati vladajućim spektaklom. Jedino ograničenje u

pravu svakog da učestvuje u njenoj totalnoj demokratiji jeste to što svaki njen pripadnik mora da shvati i usvoji njenu doslednu kritičku teoriju i da tu doslednost ispoljava kako na planu same kritičke teorije, tako i u vezi između te teorije i praktične aktivnosti.

122. Pošto sve veće otuđenje, koje kapitalizam nameće na svim nivoima, čini da radnici sve teže shvataju i imenuju svoju bedu i tako ih dovodi u poziciju da tu bedu odbace u potpunosti ili da je ne odbace uopšte, revolucionarna organizacija mora da shvati da se protiv otuđenja ne može boriti otuđenim načinima borbe.

123. Proleterska revolucija može da uspe samo ako, po prvi put u istoriji, svi shvate i počnu da žive teoriju kao razumevanje ljudske prakse. Ona zahteva da radnici postanu dijalektičari i da svoje ideje ostvare u praksi. Ona zahteva od svojih „ljudi bez svojstava“ mnogo više nego što je buržoaska revolucija zahtevala od kvalifikovanih individualaca kojima je poverila svoj zadatak (budući da je delimična ideološka svest, koju je stvorio jedan segment buržoaske klase, počivala na ekonomiji, tom centralnom aspektu društvenog života, u kojem je buržoazija već bila na vlasti). Sam razvoj klasnog društva, koji ga je doveo do stanja spektakularne organizacije neživota, čini da revolucionarni projekat i očigledno postane ono što je oduvek bio *u suštini*.

124. Revolucionarna teorija je od sada neprijatelj svake revolucionarne ideologije *i ona to zna*.

5: Vreme i istorija

„Gospodo, život je kratak!
I zato, ako živimo,
živimo da bismo gazili po glavama kraljeva!“
— Šekspir, *Henri IV*, deo I

125. Čovek, to „negativno biće koje jeste samo u meri u kojoj potiskuje Biće“, ne može se odvojiti od vremena. Čovekovo prisvajanje sopstvene prirode u isti mah je i njegovo shvatanje razvoja sveta. „Sama istorija je deo *prirodne istorije*, preobražaj prirode u čoveka.” (Marks) I obrnuto, ta „prirodna istorija“ ima svoje stvarno postojanje samo u procesu ljudske istorije, jedine osmatračnice s koje se može obuhvatiti istorijska celina (kao modernim teleskopom, koji omogućava našem pogledu da se vrati unazad *kroz vreme* i da posmatra udaljavanje galaksija na rubovima univerzuma). Istorija je uvek postojala, ali ne uvek u svom istorijskom obliku. Temporalizacija čoveka, koja se odvija kroz društvo, isto je što i humanizacija vremena. Nesvesno kretanje vremena pokazuje se i *obistinjuje* u istorijskoj svesti.

126. Istinsko, iako *još skriveno* istorijsko kretanje počinje sporim i neprimetnim nastajanjem „stvarne čovekove prirode“, one „prirode koja se rađa u ljudskoj istoriji s nastajanjem ljudskog društva“; ali društvo koje je razvilo tehnologiju i jezik, koje je već proizvod sopstvene istorije, svesno je samo neprestane sadašnjosti. Pamćenje najstarijih je granica sveukupnog znanja, jer znanje uvek prenose *živi*. Ni smrt, niti prokreacija ne shvataju se kao zakon vremena. Vreme ostaje nepomično, kao zatvoreni prostor. Kada složenije društvo postane svesno vremena, ono će nastojati da ga negira: ono, naime, vidi vreme ne kao nešto što prolazi, već kao nešto što se vraća. Statično društvo organizuje vreme u skladu sa svojim neposrednim doživljajem prirode, dakle po modelu *cikličnog* vremena.

127. Ciklično vreme preovlađuje već u iskustvu nomadskih naroda jer oni na svakom mestu kroz koje prođu zatiču iste uslove; Hegel primećuje da je „lutanje nomada samo prividno, zato što je ograničeno na jednolične prostore“. Društvo koje se nastani na određenom mestu, uredi ga i individualizuje u skladu sa svojim potrebama i tako ispuni prostor određenim sadržajem, istovremeno se zatvara u unutrašnjost te lokacije. Periodični povratak na ista mesta sada postaje čist povratak vremena na istom mestu, ponavljanje niza aktivnosti. Prelazak iz pastoralnog nomadstva u sedelačku poljoprivredu označava kraj dokone i prazne slobode i početak mukotrpnog rada. Na agrarnom modelu proizvodnje, kojim dominira ritam godišnjih doba, počiva potpuno razvijeno ciklično vreme. Večnost pripada *unutrašnjosti* tog vremena: ona je vraćanje istog, ovde, na zemlji. Mit je unitarna misaona konstrukcija; on garantuje da ceo kosmički poredak bude ustrojen oko poretka koji je društvo ostvarilo u svojim granicama.

128. Društveno usvajanje vremena i samoproizvodnja čoveka ljudskim radom događaju se u društvu podeljenom na klase. Moć koja se konstituisala iznad siromaštva društva u kojem vlada ciklično vreme, klasa koja organizuje taj društveni rad i prisvaja njegov ograničen višak vrednosti, istovremeno prisvaja i *vremenski višak vrednosti*, koji je rezultat njene organizacije društvenog vremena: samo ona poseduje ireverzibilno vreme života. Bogatstvo koje se nagomilava u sektoru moći i troši na raskošne svet-

kovine, zapravo je rasipanje *istorijskog vremena na površini društva*. Samo vlasnici tog istorijskog viška vrednosti poseduju saznanje o stvarnim događajima i mogu u njima da učestvuju. To vreme, odvojeno od kolektivne organizacije vremena koja preovlađuje u repetitivnoj proizvodnji osnove društvenog života, teče iznad sopstvene statične zajednice. To je vreme avanture i rata, u kojem gospodari cikličnog društva grade svoje lične istorije; to je i vreme koje se pojavljuje u sudaru sa stranim zajednicama, u poremećaju nepromenljivog društvenog poretka. Istorija, dakle, iskršava pred čovekom kao nešto što mu je strano, kao nešto što nije želeo i od čega je verovao da je zaštićen. Ali, s tim preokretom vraća se i onaj negativni ljudski *nemir* koji se nalazi u začetku celog (privremeno obustavljenog) razvoja.

129. Ciklično vreme je po sebi vreme bez sukoba, ali sukob postoji već u tom detinjstvu vremena: istorija se najpre bori za to da postane istorija u praktičnoj aktivnosti gospodara. Ona stvara površnu ireverzibilnost; njeno kretanje stvara upravo ono vreme koje ona sama iscrpljuje u unutrašnjosti neiscrpnog vremena cikličnog društva.

130. „Hladna društva“ su ona društva koja su maksimalno usporila svoj udeo u istorijskom kretanju i koja održavaju u ravnoteži svoje suprotstavljanje prirodnom čovekovom okruženju, kao i svoje unutrašnje suprotnosti. Iako krajnja raznovrsnost institucija koje su osnovane u tu svrhu svedoči o fleksibilnosti samostvaranja ljudske istorije, to svedočanstvo može da primeti samo spoljni posmatrač, antropolog koji *gleda unazad* sa osmatračnice istorijskog vremena. U svakom od tih društava, neka konačna strukturalizacija isključila je svaku mogućnost promene. Apsolutni komformizam postojećih društvenih praksi, s kojima su zauvek poistovećene sve ljudske mogućnosti, nema više nikakvu spoljnu granicu, osim straha od pada u bezoblično životinjsko stanje. Članovi tih društava mogu sačuvati svoju ljudskost samo po cenu da zauvek ostanu isti.

131. Nastanak političke moći, koji je izgleda povezan s poslednjim velikim tehnološkim revolucijama (kao što je topljenje gvozdene rude) na pragu perioda koji neće upoznati velike preokrete, sve do pojave moderne industrije, vremenski se podudara sa slabljenjem krvnih veza. Od tog doba, smenjivanje generacija izlazi iz sfere čistog prirodnog ciklusa i stupa u sferu događajnosti, smenjivanja moći. Ireverzibilno vreme je vreme onog koji vlada, a dinastije su njegova prva merna jedinica. *Oružje vladara je pismo. U pismu jezik dostiže svoju potpunu nezavisnu stvarnost kao posrednik među svestima*. Ali ta nezavisnost se podudara sa opštom nezavisnošću odvojene moći, kao posredovanje koje konstituiše društvo. S pismom se pojavljuje svest koja se više ne prenosi u direktnom odnosu među živima: to *bezlično pamćenje* je zapravo pamćenje društvene administracije. „Spisi su misli države; arhive su njena sećanja.“ (Novalis)

132. Hronika je izraz ireverzibilnog vremena moći, ali i sredstvo koje održava volontarističko napredovanje vremena beležeći prethodne tragove, pošto orijentisanost vremena teži da se izgubi kada se određena moć sruši. Tada vreme ponovo pada u ravnodušni zaborav svojstven cikličnom vremenu, jedinom vremenu koje poznaju seljačke mase – a one se ne menjaju s propašću carstava i njihovih hronologija. *Posednici istorije* dali su vremenu *smer*, a smer je, u isti mah, i *značenje*. Ali ta istorija se zasebno razvija i nestaje; ona ne utiče na dublje ravni društva jer ostaje odvojena od zajedničke stvarnosti. Zato se istorija istočnih carstava za nas svodi na istoriju religija: svrgnute hronologije ostavile su za sobom naizgled autonomnu istoriju iluzija koje su ih obavijale. Pod okriljem mita, gospodari zadržavaju *privatno vlasništvo nad istorijom*, pre svega tako što se služe iluzijom: u Kini i Egiptu oni su dugo imali monopol na besmrtnost duše, a njihove najranije, zvanično priznate dinastije bile su samo imaginarne rekonstrukcije prošlosti. Ali to iluzorno gospodarsko posedovanje tada je bilo jedini mogući

oblik posedovanja, kako zajedničke istorije, tako i istorije gospodara. Širenje njihove stvarne istorijske moći ide ukorak s vulgarizacijom iluzornog mitskog posedovanja. Sve to proizlazi iz sledeće proste činjenice: u meri u kojoj su gospodari preuzimali na sebe dužnost da mitski jemče stalnost cikličnog vremena, kao u sezonskim obredima kineskih careva, oni sâmi su se oslobađali cikličnog vremena.

133. Da bi čista hronologija, koju obogotvorena moć bez objašnjenja nudi svojim podanicima kao zemaljsko izvršenje mitskih zapovesti, ustupila mesto svesnoj istoriji, bilo je potrebno da velike grupe ljudi iskuse stvarno učešće u istoriji. Iz te praktične komunikacije između onih koji su *priznali jedni druge kao posednike jedinstvene sadašnjosti*, koji su iskusili stvarno bogatstvo događaja kao sopstvenu aktivnost i koji se u svojoj epohi osećaju kao kod kuće, pomalja se opšti jezik istorijske komunikacije. Oni za koje postoji ireverzibilno vreme otkrivaju ono što je vredno pamćenja i u isti mah, *opasnost zaboravljanja*: „Herodot iz Halikarnasa ovde izlaže plodove svojih istraživanja, da vreme ne bi uništilo ljudska dela.“

134. Razmišljanje o istoriji ne može se razlučiti od *razmišljanja o moći*. Grci su prvi razumeli šta znači moć i prvi su o njoj raspravljali. To je bila *demokratija gospodara društva*, sušta suprotnost stanju u despotskim državama, u kojima moć ne polaže računa nikom drugom do sebi i to u svom nepristupačnom i neprozirnom unutrašnjem jezgru – to su *dvorske revolucije*, koje su iznad svake rasprave i kao uspešne i kao neuspešne. Međutim, moć, koju su delile grčke zajednice, bila je ograničena na potrošnju društvenog života, a njegova proizvodnja bila je odvojen i statičan domen robovske klase. Živeli su samo oni koji nisu radili. Podela među grčkim zajednicama i njihova borba za eksploataciju stranih gradova bili su ospoljeni izraz načela odvajanja, na kojima je svaka od njih iznutra počivala. Uprkos svojim snovima o univerzalnoj istoriji, Grčka se ujedinila tek kad joj je zapretila invazija spolja; pre toga, njeni nezavisne gradovi države nisu mogli da usaglasu ni kalendare. U Grčkoj je istorijsko vreme postalo svesno, ali još ne i svesno sebe.

135. Nestajanje povoljnih uslova koji su vladali u grčkim zajednicama, povuklo je za sobom nazadovanje zapadne istorijske misli, koje nije bilo praćeno obnavljanjem starih mitskih struktura. U sudarima mediteranskih naroda, u usponu i padu Rimskog carstva, pojavile su se *poluistorijske religije*, koje su postale ključni činiooci nove svesti o vremenu i novi oklop odvojene moći.

136. Monoteističke religije bile su kompromis između mita i istorije, između cikličnog vremena, koje je i dalje vladalo u proizvodnji i ireverzibilnog vremena, u kojem su se narodi međusobno sukobljavali i iznova grupisali. Religije koje su proizašle iz judaizma zapravo su apstraktna univerzalna priznanja ireverzibilnog vremena, koje je demokratizovano i otvoreno svima, ali samo u domenu iluzornog. Ukupno vreme je usmereno ka jednom jedinom završnom događaju: „Carstvo Božje je blizu.“ Iako su izrasle na tlu istorije i u njemu pustile korenje, te religije su i danas radikalno suprotstavljene istoriji. Poluistorijske religije su utvrdile kvalitativni početak u vremenu (Hristovo rođenje, Muhamedovo bekstvo), ali se njihovo ireverzibilno vreme – uvodeći akumulaciju, koja će u islamu poprimiti oblik osvajanja, a u reformisanom hrišćanstvu uvećavanja kapitala – u verskoj misli izokrenulo kao neko odbrojavanje: to je čekanje, u vremenu koje se smanjuje, da nastupi Strašni sud i s njim drugi, istinski svet. Večnost je proizašla iz cikličnog vremena. Ona je njegova onostranost. Ona je element koji ograničava ireverzibilnost vremena, koji suzbija istoriju unutar nje sâme, postavljajući sebe s one strane ireverzibilnog vremena, kao tačka u koju se ciklično vreme vraća i u kojoj se poništava. Bosije (Jacques-Bénigne Bossuet) kaže: „A kroz vreme koje prolazi, stupamo u neprolaznu večnost.“

137. U srednjem veku, tom mitskom svetu koji svoju dovršenost ostvaruje izvan sebe, istorija je već nagrizla ciklično vreme, iako ono još vlada većim delom proizvodnje. Izvesna ireverzibilna temporalnost priznata je svim pojedincima u smenjivanju životnih doba, u životu koji je shvaćen kao *putovanje* u jednom smeru, kao nepovratni prolazak kroz svet čiji smisao prebiva izvan njega samog: hodočasnik je čovek koji izlazi iz tog cikličnog vremena i postaje stvarni putnik, a ne simbolički, kao svi ostali. Lični istorijski život i dalje nalazi svoje ispunjenje u sferi moći, u tome što učestvuje u borbama za moć ili za svrgavanje postojeće moći. Ali, ireverzibilno vreme moći sada se neograničeno deli zahvaljujući ujednačavanju orijentisanog vremena u okrilju hrišćanske ere – to je svet narružane vere, u kojem se igra gospodara okreće oko vernosti i utvrđivanja ko kome treba da bude veran. To feudalno društvo, nastalo iz susreta „organizacione strukture osvajačke vojske, koja se razvila za vreme osvajačkog pohoda“ i „proizvodnih snaga zatečenih u osvojenim zemljama“ (*Nemačka ideologija*) – a među te proizvodne snage treba uvrstiti i njihove proizvodne jezike – podelilo je vlast u društvu između crkve i države, koja je, sa svoje strane, podeljena na složene odnose sizerenstva i vazalstva, kao i na seoske posede i gradske zajednice. U toj raznovrsnosti mogućeg istorijskog života, posle neuspeha Krstaških ratova – glavnog, zvaničnog istorijskog poduhvat tog sveta – polako se otkrivao potajni rad epohe: ireverzibilno vreme koje je postepeno i neprimetno podrivalo društvo, vreme koje je živela buržoazija proizvodeći robe, osnivajući i šireći gradove, posvećujući se komercijalnom istraživanju planete – praktično eksperimentisanje koje je zauvek uništilo mitsko ustrojstvo kosmosa.

138. U doba opadanja srednjeg veka, svest još privržena starom poretku, doživljavala je ireverzibilno vreme koje je proželo društvo u obliku opsednutosti smrću. To je melanholija nad raspadanjem jednog sveta, poslednjeg u kojem je sigurnost mita još bila protivteža istoriji; ta melanholija vidi kako se sve zemaljske stvari nužno kvare i propadaju. Velike pobune evropskih seljaka bile su, između ostalog, njihov pokušaj da odgovore istoriji koja ih je nasilno istrгла iz patrijarhalnog sna zajamčenog feudalnim sistemom. To je milenaristička utopija zemaljskog raja, u kojoj u prvi plan izbija ono iz čega je potekla poluistorijska religija, kada su rane hrišćanske zajednice, kao i judaistički milenarizam iz kojeg su potekle, odgovorile na nemire i nesreće svog vremena tako što su najavile blisko ostvarenje Božjeg carstva, dodajući time antičkom društvu element nemira i subverzije. Kada je počelo da deli vlast u carstvu, hrišćanstvo se odreklo onoga što je preostalo od te nade kao pûkog sujeverja: to je smisao Avgustinovog uveravanja da je Božje carstvo odavno nastupilo, da je ono zapravo osnovana crkva, uveravanja koje je prototip apoloģije moderne ideologije. Društvena pobuna milenarističkog seljaštva prirodno se najpre izražava kao želja da se uništi crkva. Ali, milenarizam se razvija u istorijskom svetu, a ne na tlu mita. Moderna revolucionarna očekivanja nisu iracionalni nastavak milenarističke verske strasti, kao što Norman Kon veruje da je pokazao u svojoj *Težnji za milenijumom* (Norman Cohn, *The Pursuit of the Millennium*, 1957). Naprotiv, sam milenarizam, poslednja borba revolucionarne klase koja govori religijskim jezikom, već je bio moderna revolucionarna tendencija, kojoj je nedostajala samo *svest o sopstvenoj istorijskoj prirodi*. Milenaristi su bili osuđeni na poraz zato što nisu bili u stanju da prepoznaju revoluciju kao sopstveni poduhvat. To što je milenaristima bio potreban spoljni podsticaj na delovanje, Božja odluka, zapravo je posledica činjenice da su pobunjeni seljaci uvek išli za vođama koji nisu pripadali njihovim redovima. Seljačka klasa nije mogla da stekne tačnu svest o funkcionisanju društva i o načinu vođenja sopstvene borbe: upravo zato što njeno delovanje i njena svest nisu bili jedinstveni, ona je izražavala svoj projekat i vodila svoje ratove u skladu sa slikom zemaljskog raja.

139. Novo zaposjedanje istorijskog života, renesansa, koja je videla svoju prošlost i svoje opravdanje u antici, donosi radostan prekid s večnošću. Njeno ireverzibilno vreme jeste vreme beskonačnog gomilanja saznanja; istorijska svest proizašla iz iskustva demokratskih zajednica i sila koje ih uništavaju, ponovo je, s Makijavelijem, preuzela analizu desakralizovane moći i izrekla o državi ono što je do tada bilo neizrecivo. U bujnom životu italijanskih gradova, u umeću svetkovanja, život se shvatao kao uživanje u proticanju vremena. Ali, to uživanje u prolaznosti i sâmo je moralo biti prolazno. Pesa Lorenca de Medičija, koju Burkhart (Jacob Burckhardt) smatra suštim izrazom „duha renesanse“, zapravo je pohvala koju to krhko svetkovanje istorije izriče samom sebi: „Kako je lepa mladost – što tako brzo mine.“

140. Neprestana težnja apsolutne monarhije, to jest njene države, da monopolizuje istorijski život, težnja koja je jedan vid prelaza ka potpunoj dominaciji buržoaske klase, pokazuje istinu novog, ireverzibilnog vremena buržoazije. To je *vreme rada*, koje je prvi put oslobođeno cikličnosti. S buržoazijom rad postaje proces *preobražavanja istorijskih uslova*. Ona je prva vladajuća klasa koja shvata rad kao vrednost. Ukidajući sve privilegije, ne priznajući nijednu vrednost koja ne proizlazi iz eksploatacije rada, buržoazija je opravdano poistovetila svoju sopstvenu vrednost vladajuće klase s radom, a napredak rada sa sopstvenim napretkom. Klasa koja gomila robu i kapital neprestano menja prirodu, tako što menja sam rad oslobađajući njegovu produktivnost. Ukupan socijalni život već se usredsredio u ornamentalnom siromaštvu dvora, u drečavoj nošnji ledene državne administracije koja kulminira „profesijom kralja“; sve istorijske slobode morale su se pomiriti sa svojom propašću. Sloboda feudalaca, da se poigravaju sa ireverzibilnim vremenom, istrošila se u njihovim poslednjim izgubljenim bitkama – u ratovima Fronde i u ustanku Škotlandana u korist Čarlsa Edvarda. Svet je promenio osnovu.

141. Pobeda buržoazije je pobeda *duboko istorijskog vremena*, vremena ekonomske proizvodnje, koje trajno i potpuno preobražava društvo. Sve dok je agrarna proizvodnja glavni oblik rada, ciklično vreme, zaostalo na dnu društva, objedinjuje i podstiče sile *tradicije* koje kočje kretanje. Ali, ireverzibilno vreme buržoaske ekonomije iskorenjuje te žive fosile širom sveta. Istorija, koja je do tada izgledala kao niz aktivnosti pripadnika vladajuće klase i zato bila pisana kao istorija događaja, sada se shvata kao *opšte kretanje* koje na svom putu nemilosrdno gazi pojedince. Istorija, koja otkriva svoju osnovu u političkoj ekonomiji, postaje svesna postojanja onoga što je bilo njeno nesvesno, ali ne uspeva da ga osvetli, tako da ono i dalje ostaje nesvesno. Jedina stvar koju je tržišna ekonomija zaista demokratizovala jeste ta slepa preistorija, kao nova sudbina kojom niko ne vlada.

142. Istorija koja je prisutna u svim dubinama društva teži da nestane s njegove površine. Pobeda ireverzibilnog vremena je, u isti mah, njegova metamorfoza u vreme stvari jer je oružje te pobede serijska proizvodnja u skladu sa zahtevima tržišta. Glavni proizvod koji je sa ekonomskim razvojem premešten iz sfere luksuznih retkosti u sferu tekuće potrošnje jeste, dakle, istorija, ali samo kao istorija apstraktnog kretanja stvari, koje dominira svakom kvalitativnom upotrebom života. Dok je ciklično vreme moglo da podnese porast onog dela istorijskog vremena koji su proživljavali pojedinci i grupe, dominacija ireverzibilnog vremena proizvodnje težiće da društveno eliminiše to proživljeno vreme.

143. Buržoazija je, dakle, omogućila svest o ireverzibilnom vremenu i nametnula to vreme društvu, ali mu nije dozvolila da ga upotrebi. „Istorija je postojala, ali je više nema“, zato što klasa posednika ekonomije, koja ne može da raskine sa *ekonomskom istorijom*, mora da potiskuje svaku drugačiju upotrebu ireverzibilnog vremena kao neposrednu pretnju. Vladajuća klasa, sačinjena od *stručnjaka za posedovanje stvari* koji su, kao takvi, u posedu tih stvari, mora da veže svoju sudbinu za održavanje te postvare-

ne istorije, to jest za očuvanje nove nepokretnosti *unutar* istorije. Radnik, koji se nalazi u osnovi društva, prvi put nije materijalno *otuđen od istorije*, jer je sada baza onaj deo društva koji se ireverzibilno kreće. Zahtevajući da *živi* istorijsko vreme koje sam proizvodi, proletarijat otkriva prosto, nezaboravno jezgro svog revolucionarnog projekta, a svi prethodni neuspeli pokušaji ostvarenja tog projekta obeležavaju moguća polazišta novog istorijskog života.

144. Ireverzibilno vreme buržoazije, koja je postala gospodar istorije, najpre se predstavilo kao apsolutni početak: prva godina Republike. Ali revolucionarna ideologija opšte slobode, koja je prognala i poslednje ostatke mitskog sistema vrednosti, kao i sve vidove tradicionalnog uređenja društva, već je nagovestila stvarnu volju koju je zaodnela rimskom togom: *neograničenu slobodu trgovine*. Pošto je ubrzo otkrilo da će morati da obnovi pasivnost, koju je iz temelja uzdrimalo da bi uspostavilo sopstvenu apsolutnu vladavinu, robno društvo je „u hrišćanstvu, s njegovim kultom apstraktnog čoveka... našlo svoju najprikladniju dopunu.“ (*Kapital*) Buržoazija je s tom religijom tako sklopila kompromis, koji se ogleda i u predstavljanju vremena: napustila je svoj kalendar, a njeno ireverzibilno vreme se uobličilo po kalupu *hrišćanske ere* i postalo njen produžetak.

145. S razvojem kapitalizma ireverzibilno vreme se ujednačilo *na svetskom nivou*. Univerzalna istorija postala je realnost jer se ceo svet objedinio u razvoju tog vremena. Ali, ta istorija, koja je u svakom trenutku svuda ista i dalje nije ništa drugo do odbacivanje istorije unutar nje same. Ono što širom sveta izgleda kao isti dan, u stvari je samo vreme ekonomske proizvodnje, vreme isečeno na jednake apstraktne segmente. To ujednačeno ireverzibilno vreme pripada svetskom tržištu, pa tako i svetskom spektaklu.

146. Ireverzibilno vreme proizvodnje je, pre svega, mera robe. Dakle, vreme koje se zvanično priznaje širom sveta kao opšte vreme društva, zapravo samo odražava posebne interese od kojih je sačinjeno, i nije ništa drugo do *posebno vreme*.

6: Spektakularno vreme

„Nemamo ničeg svog osim vremena,
koje pripada i beskućnicima.“

— Baltazar Grasijan, *Dvorjanin*

147. Vreme proizvodnje, vreme-roba, zapravo je beskonačno gomilanje istovetnih intervala. To je apstraktno ireverzibilno vreme čiji se svi segmenti moraju pokazati na hronometru kao kvantitativno jednaki. Realnost tog vremena može se svesti na uzajamnu *zamenljivost* njegovih jedinica. O društvenoj vladavini vremena-robe moglo bi se reći: „Vreme je sve, čovek nije ništa; u najboljem slučaju on je skelet vremena.“ (*Beda filozofije*) To je obezvređeno vreme, sušta suprotnost vremenu definisanom kao „polje u kojem se razvijaju ljudske snage“.

148. Opšte vreme ljudskog nerazvoja postoji i u komplementarnom vidu, kao potrošno vreme proisteklo iz modernog oblika proizvodnje i koje se vraća u svakodnevni život društva kao *pseudociklično vreme*.

149. Pseudociklično vreme nije ništa drugo do *potrošni oblik* proizvedenog vremena-robe. Ono ima ista osnovna svojstva: homogene, uzajamno zamenljive jedinice i odsustvo kvalitativne dimenzije. Ali, kao potproizvod vremena-robe, koji ima ulogu da uspori konkretni svakodnevni život i da održava njegovo zaostajanje, pseudociklično vreme je opterećeno pseudovalorizacijama i pokazuje se kao niz navodno individualizovanih momenata.

150. Pseudociklično vreme je vreme potrošnje koja je svojstvena modernom ekonomskom preživljavanju, *uvećanom preživljavanju* u kojem je svakodnevno iskustvo lišeno odlučivanja i podvrgnuto ne više prirodnom poretku, već pseudoprirodi koja se razvila iz otuđenog rada; stoga ono sasvim prirodno pronalazi stare ciklične ritmove koji su vladali životom preindustrijskih društava. Pseudociklično vreme se, u isti mah, oslanja na prirodne tragove cikličnog vremena i gradi nove homologne spojeve: dan i noć, radne i neradne dane, periodične odmore.

151. Pseudociklično vreme je *vreme koje je preoblikovala industrija*. Vreme zasnovano na proizvodnji robe i sâmo je potrošna roba, koja objedinjuje ono što se razdvojilo sa dezintegracijom starih unitarnih društava – privatni, ekonomski i politički život. Sveukupno potrošno vreme modernog društva na kraju se shvata kao sirovina za raznovrsne nove proizvode, koji se iznose na tržište kao upotreba društveno organizovanog vremena. „Proizvod koji već postoji u obliku pogodnom za potrošnju, može poslužiti i kao sirovina za neki drugi proizvod.“ (*Kapital*)

152. U svojim najrazvijenijim sektorima, koncentrisani kapitalizam orijentiše se ka prodaji „potpuno opremljenih“ blokova vremena, pri čemu je svaki od njih jedinstvena roba koja u sebi spaja određen broj različitih roba. Tako se u sve moćnijoj ekonomiji usluga i „slobodnog vremena“ može pojaviti formula „sve je uključeno u cenu“, bilo da je reč o spektakularnom živom okruženju, kolektivnom turističkom pseudoputovanju, pretplati na potrošnju kulturnih dobara ili prodaji same društvenosti u obliku „uzbudljivih razgovora“ i „susreta sa slavnim ličnostima“. Takva spektakularna roba, koja sigurno ne bi imala prođu kada realnosti koje parodira ne bi bile sve siromašnije, može se uporediti s modernim načinima prodaje po tome što se može dobiti na kredit.

153. Potrošno pseudociklično vreme je spektakularno vreme, kako u užem smislu, kao vreme provedeno u konzumiranju slika, tako i u opštijem smislu, kao slika potrošnje vremena. Vreme potrošnje slika, medijuma svih roba, istovremeno je polje u kojem potpuno dolaze do izražaja i instrumenti spektakla i cilj koji oni globalno predstavljaju, stecište i oličenje svake pojedinačne potrošnje: znamo da se ušteda vremena, kojoj moderno društvo neprestano teži – bilo da je reč o brzini prevoza ili o supi iz kesice – na kraju svodi na to da prosečni Amerikanac gleda televiziju tri do šest sati dnevno. Društvenom slikom potrošnje vremena dominiraju isključivo trenuci dokolice i odmora – trenuci koji se dovode u vezu s *daljinom* i koji su, po definiciji, poželjni kao i svaka spektakularna roba. Ta roba je ovde eksplicitno prikazana kao niz trenutaka realnog života čije ciklično vraćanje željno iščekujemo. Ali, upravo u tim trenucima koji su dodeljeni životu, spektakl se razvija i reprodukuje i tako postiže viši stepen intenziteta. Ono što je prikazano kao pravi život, pokazuje se samo kao *još spektakularniji život*.

154. Iako ovo doba vidi sebe kao učestalo vraćanje mnogobrojnih svetkovina, ono je, zapravo, doba bez svetkovina. Ono što je u cikličnom vremenu trenutak učestvovanja zajednice u raskošnom trošenju života, nije više moguće u društvu bez zajednice i bez raskoši. Njegove vulgarizovane pseudosvetkovine, parodije dijaloga i poklona, navode ljude na preterano trošenje novca, ali im donose samo razočaranje, koje se kompenzira obećanjem nove obmane. Što više opada upotrebna vrednost vremena modernog preživljavanja, to se ono više razmeće u spektaklu. Realnost vremena zamenjena je njegovim *publicitetom*.

155. Dok je u starim društvima potrošnja cikličnog vremena bila u skladu s njihovim realnim radom, pseudociklična potrošnja razvijene ekonomije protivreći apstraktnom ireverzibilnom vremenu njene proizvodnje. Dok je ciklično vreme bilo realno proživljeno vreme nepokretne iluzije, spektakularno vreme je iluzorno proživljeno vreme realnosti koja se neprestano preobražava.

156. U procesu proizvodnje uvek se javlja nešto novo, ali potrošnja je prošireno vraćanje istog. Zato što mrtav rad dominira živim radom, u spektakularnom vremenu prošlost dominira sadašnjošću.

157. Nedostatak opšteg istorijskog života znači da ni individualni život još nema istoriju. Spektakularno dramatizovane pseudodogađaje, koji se neprestano nude pažnji, nisu doživeli oni koji dobijaju informacije o njima; štaviše, ti događaji se odmah zaboravljaju jer se suviše brzo smenjuju: spektakularna mašina neprestano pulsira i proizvodi nove. S druge strane, ono što je zaista doživljeno nema nikakve veze sa zvaničnim ireverzibilnim vremenom društva i direktno je suprotno pseudocikličnom ritmu njegovih uzgrednih proizvoda. To odvojeno individualno iskustvo svakodnevnog života lišeno je jezika, pojmova i kritičkog pristupa sopstvenoj nezabeleženoj prošlosti. Ono ne može da se izrazi. Ono je neshvaćeno i zaboravljeno, pregaženo lažnim spektakularnim pamćenjem onoga što ne zavređuje da bude zapamćeno.

158. Spektakl, kao način na koji današnje društvo parališe istoriju i sećanje i suzbija svaku istoriju koja proističe iz istorijskog vremena, jeste lažna svest vremena.

159. Da bi se radnicima nametnuo status „slobodnih“ proizvođača i potrošača vremena-robe, njihovo vreme moralo je najpre biti predmet nasilne ekspropriacije. Pojavu novog, spektakularnog oblika vremena omogućilo je upravo to prvobitno oduzimanje vremena proizvođača.

160. Neizbežna biološka ograničenja radne snage – očigledna zavisnost od prirodnog ciklusa budnosti i sna, kao i obogaljujuće posledice ireverzibilnog vremena na

život pojedinca – moderni proizvodni sistem tretira isključivo kao drugorazredna pitanja. Kao takva, ona se ignorišu u svim zvaničnim izjavama i u predstavljanju potrošnih dobara, vidljivog izraza njegovog trijumfalnog pohoda. Paralisan, u lažnom središtu kretanja svog sveta, posmatrač više ne vidi život kao kretanje ka ostvarenju i smrti. Onaj koji je odbio da živi ne može više da prihvati ni sopstvenu smrt. Reklame životnog osiguranja sugerišu da će čovek biti odgovoran za ekonomski gubitak ako umre ne doprinevši funkcionisanju sistema, dok reklame za „američki način umiranja“ ističu čovekovu sposobnost da u posmrtnom stanju očuva najveći mogući privid života. U svim područjima reklame, starenje je strogo zabranjeno. Na svakom pojedincu je da mudro ekonomiče svojim „kapitalom mladosti“; pokazuje se, međutim, da taj kapital, ma koliko brižno negovan, nikada ne može dostići trajnost i kumulativnu moć ekonomskog kapitala. To društveno odsustvo smrti identično je društvenom odsustvu života.

161. Kao što je pokazao Hegel, vreme je nužno otuđenje, sredina u kojoj se čovek ostvaruje tako što gubi sebe, u kojoj postaje drugi da bi postao ono što uistinu jeste. Suprotnost vremenu je upravo vladajuće otuđenje, koje je proizvođaču nametnuto kao tuđa sadašnjost. U tom prostornom otuđenju, društvo, koje u korenu razdvaja čoveka od aktivnosti koju od njega krade, zapravo odvaja čoveka od njegovog sopstvenog vremena. Upravo društveno otuđenje, koje se u načelu može prevazići, zabranilo je i okamenilo mogućnosti i rizike živog otuđenja u vremenu.

162. Iza prolaznih moda koje se neprestano smenjuju na frivolnoj površini spektakla pseudocikličnog vremena, vrhunski stil našeg doba i dalje prebiva samo u onome čime vlada pritajena, a ipak očigledna nužnost revolucije.

163. Prirodna osnova vremena – konkretno iskustvo prolaženja vremena – ljudska je i društvena i zato što postoji za čoveka. Ograničenost ljudske prakse, različitih nivoa rada, humanizovala je, ali u isti mah i dehumanizovala vreme, kako ciklično vreme, tako i odvojeno, ireverzibilno vreme ekonomske proizvodnje. Revolucionarni projekat besklasnog društva, sveukupnog istorijskog života, teži ukidanju društvene mere vremena u korist ludičkog modela ireverzibilnog vremena pojedinaca i grupa, modela u kojem istovremeno postoje nezavisna, ali i udružena vremena. To je program potpunog ostvarenja komunizma u vremenu, komunizma koji ukida „sve što postoji nezavisno od pojedinaca“.

164. Svet već sanja o takvom vremenu, ali mora postati svestan tog sna da bi ga ostvario.

7: Upravljanje prostorom

„Ko god da zagospodari gradom koji je navikao na slobodu, a ne uništi ga, može samo da očekuje da i sâm bude uništen; naime, takav grad uvek može naći povod za pobunu, u ime svoje ranije slobode i drevnih običaja, koje ne mogu da potisnu ni protok vremena, niti sva potonja blagodet. Šta god novi vladar činio, kakve god mere predostrožnosti preduzima, stanovnici nikada neće zaboraviti tu slobodu i te običaje – osim ako se ne razdvoje i ne rasele.“

— Makijaveli, *Vladalac*

165. Kapitalistička proizvodnja je ujedinila prostor, rušeći sve barijere između društva i njegovog okruženja. Ta unifikacija predstavlja u isto vreme ekstenzivan i intenzivan proces banalizacije. Akumulacija robe, masovno proizvedene za apstraktni prostor tržišta, koja je uzdrmala sve regionalne i zakonske barijere, kao i sva korporativna ograničenja koja su u srednjem veku imala za cilj očuvanje kvaliteta zanatske proizvodnje, podrila je i autonomiju i kvalitet samih mesta. Ta sila homogenizacije je teška artiljerija koja ruši sve Kineske zidove.

166. Slobodan prostor robe se neprestano menja i preoblikuje ne bi li postao što sličniji sebi, ne bi li se što više približio idealu nepokretne monotonije.

167. Eliminišući geografsku udaljenost, to društvo proizvodi novu unutrašnju udaljenost, u obliku spektakularnog odvajanja.

168. Turizam – protok ljudi upakovan za potrošnju, nusproizvod protoka robe – prilika je da se negde ode i vidi ono što je već banalizovano. Ekonomska organizacija putovanja ka različitim mestima unapred garantuje njihovu jednoličnost. Modernizacija, koja je već redukovala vreme putovanja, istovremeno je ograničila i realni prostor u kojem se i ka kojem se može putovati.

169. Društvo koje menja celo svoje okruženje razvilo je sopstvene tehnike za oblikovanje same teritorije koja čini osnov za sve različite aspekte tog projekta. Urbanizam, „gradsko planiranje“, jeste metod kojim kapitalizam preuzima kontrolu nad celim prirodnim i ljudskim okruženjem. Sledeći logiku potpune dominacije, kapitalizam može, a sada i mora, da ceo prostor prekroji u svoj vlastiti dekor.

170. Upadljiva potreba za zamrzavanjem života, koju kapitalizam ostvaruje kroz urbanizam, hegelovskim rečnikom se može opisati kao apsolutna prevlast „miroljubive koegzistencije unutar prostora“ nad „nemirnim postajanjem, u protoku vremena“.

171. Dok sve tehničke snage kapitalizma rade na primeni različitih oblika odvajanja, urbanizam tim snagama pruža osnov i priprema teren za njihov dalji razvoj; urbanizam je sama tehnologija odvajanja.

172. Urbanizam je moderan način za rešavanje aktuelnog problema očuvanja klasne vladavine pomoću razbijanja radnika, među kojima je, u uslovima urbane proizvodnje, došlo do opasnog približavanja. Neprestana borba protiv svega što bi moglo da vodi ka takvom približavanju našla je u urbanizmu najefikasniju oblast delovanja. Još od Francuske Revolucije, svi potonji režimi nastojali su da razviju sredstva za uspostavljanje reda i zakona na ulici, što je kulminiralo ukidanjem sâme ulice. Pišući o „civilizaciji... koja ide jednosmernim putem“, Luis Mamford (Lewis Mumford) je u *Gradu u istoriji* ukazao na činjenicu da je, s razvojem masovne komunikacije na velikim udalje-

nostima, izolacija stanovništva postala mogo efikasniji način kontrole. Ali, opšti trend ka izolaciji, koji čini samu suštinu urbanizma, mora da uključi i kontrolisanu reintegraciju radnika na osnovu planiranih zahteva proizvodnje i potrošnje. Ta reintegracija dovodi izolovane pojedince u blizak kontakt, ali samo kao izolovane pojedince: fabrike, kulturni centri, turistička mesta i izgradnja stambenih četvrti, potpuno su u funkciji uspostavljanja te lažne zajednice. Ista kolektivna izolovanost preovlađuje čak i unutar porodične ćelije, gde svepristupni prijemnici poruka spektakla ispunjavaju izolaciju vladajućim slikama – slikama koje svu svoju snagu crpu upravo iz te izolacije.

173. U svim ranijim epohama arhitektonske inovacije bile su namenjene isključivo vladajućoj klasi. Sada, po prvi put u istoriji, pojavljuje se arhitektura posebno dizajnirana za siromašne. Estetska beda i široke razmere tog novog iskustva stanovanja proističu upravo iz njegovog masovnog karaktera, koji je opet posledica njegove funkcije i modernih uslova izgradnje. Očigledno jezgro tih uslova je autoritarno odlučivanje, koje apstraktno pretvara celo okruženje u okruženje apstrakcije. S početkom industrijalizacije, svuda se pojavljuje ista arhitektura, čak i u zemljama najzaostalijim u tom pogledu, kao osnovni preduslov za razvoj novog tipa društvenog života. Protivrečnost između rasta materijalnih snaga društva i hroničnog izostanka progresu u pravcu bilo kakve svesne kontrole nad tim snagama, otkriva se najjasnije kroz razvoj urbanizma, pitanje termonuklearnog naoružanja ili kontrole rađanja (gde se na horizontu već nazire mogućnost manipulacije potomstvom).

174. Samouništenje urbanog okruženja uveliko je u toku. Eksplozija gradova koja je njihovo ruralno okruženje prekrila „bezobličnom masom urbanih otpadaka“ (Mamford), direktna je posledica imperativa potrošnje. Diktatura automobila, te robe-vodilje prve faze ekonomije robnog obilja, ostavlja svoj trag u vidu autoputeva koji razdiru stara gradska jezgra i podstiču sve veću disperziju. Unutar istog procesa, delimično obnovljeno urbano tkivo ubrzano se kristališe oko „pogona za distribuciju“ – džinovskih prodajnih centara, izgrađenih usred nedođije i okruženih hektarima parkinga. Međutim, ti hramovi grozničave potrošnje izloženi su istoj, neodoljivoj centrifugalnoj sili, koja ih odbacuje čim oko sebe razviju dovoljno urbanih elemenata da bi bili zamenjeni novim prodajnim centrima. Međutim, tehnička organizacija potrošnje je samo najvidljiviji aspekt opšteg rastakanja, koje je grad dovelo do tačke u kojoj počinje da troši samog sebe.

175. Ekonomska istorija, koja je tokom celog razvoja gravitirala oko suprotnosti između grada i sela, danas je došla dotle da poništava oboje. Kao rezultat sadašnje paralize svakog istorijskog razvoja osim nezavisnog kretanja ekonomije, taj početak nestajanja gradova i sela ne ukazuje na prevazilaženje njihove odvojenosti, već na njihov istovremeni kolaps. Uzajamna erozija grada i sela, posledica neuspeha istorijskog razvoja koji je morao da prevaziđe postojeću urbanu stvarnost, ogleda se u eklektičkoj mešavini njihovih istrgnutih fragmenata, koja pokriva najveći deo industrijalizovanih oblasti širom sveta.

176. Univerzalna istorija je rođena u gradovima, a svoju zrelost je dostigla kroz odlučujuću pobedu grada nad selom. Za Marksa, jedna od najveći zasluga buržoazije kao revolucionarne klase bila je ta što je „potčinila selo gradu“, u kojem je „sam vazduh oslobađajući“. Ali, ako je istorija gradova istorija slobode, ona je takođe i istorija tiranije, državne uprave koja kontroliše ne samo selo već i grad. Grad je služio kao istorijsko poprište bitke za slobodu u vreme kada se u toj borbi još nije moglo pobediti. Grad je fokusna tačka istorije jer u sebi istovremeno otelotvoruje koncentraciju društvene snage, koja omogućava istorijski projekat i svest o prošlosti. Neprekidno uništavanje gradova je samo još jedan znak neuspeha čovečanstva da podredi ekonomiju istorijskoj

svesti; znak neuspeha društva da se ujedini kroz prisvajanje onih sila koje su do sada bile otuđene od njega.

177. „Selo predstavlja suštu suprotnost: izolaciju i odvajanje.“ (*Nemačka ideologija*) Na isti način na koji uništava gradove, urbanizam stvara lažno selo, razdvojeno od prirodnih odnosa svojstvenih tradicionalnom selu i od direktnih (i direktno izazvanih) društvenih odnosa istorijskih gradova. Uslovi stanovanja i spektakularna kontrola pomoću „planskog okruženja“, vodili su ka pojavi veštačkog novog seljaštva. Geografska raštrkanost i zatucanost, koji su oduvek sprečavali seljaštvo da preduzme neku nezavisnu akciju i postane stvaralačka istorijska snaga, danas odlikuju i te moderne proizvođače: njima je svet koji stvaraju nepristupačan, isto kao i prirodni radni ritam agrarnih društava. Seljaštvo je oduvek pružalo pozudan osnov „orijentalnom despotizmu“, utoliko što je svojom rascepkanošću stalno podsticalo tendenciju ka birokratskoj centralizaciji. Novo seljaštvo, generisano sve većom birokratizacijom moderne države, razlikuje se od starog po tome što njegova apatija sada mora biti istorijski proizvedena i održavana; prirodno neznanje zamenio je organizovani spektakl falsifikovanja. Pejzaž „novih gradova“, koje naseljava to novo, tehnološko seljaštvo, upadljiv je odraz represije istorijskog vremena na kojem počiva. Njihov moto bi mogao da glasi: „Ovde se nikada ništa nije dogodilo, niti će se dogoditi.“ Snage istorijskog odsustva bile su u stanju da stvore svoj vlastiti pejzaž, jer se njihovo istorijsko oslobođenje, koje se mora odigrati u gradovima, još nije dogodilo.

178. Istorija koja preta ovom pomračenom svetu mogla bi potencijalno da podredi prostor direktno doživljenom vremenu. Proleterska revolucija predstavlja tu kritiku ljudske geografije, kroz koju bi pojedinci i zajednice mogli i morali da stvaraju mesta i događaje u skladu s prisvajanjem ne samo svog rada, već svoje celokupne istorije. Uvek promenljivo polje igre tog novog sveta i slobodno poigravanje s pravilima sâme igre, omogućiće oživljavanje regionalne autonomije, koja više neće biti vezana isključivo za neki određen lokalitet; tako će se ponovo otvoriti mogućnost za prava putovanja – putovanja kroz autentičan život, koji je i sâm putovanje, koje sadrži sav smisao tog života.

179. Najrevolucionarnija ideja u vezi sa urbanizmom, sama po sebi, nije ni urbanistička, niti tehnološka ili estetska. To je projekat rekonstrukcije celokupnog okruženja u skladu s potrebama radničkih saveta, antidržavne diktature proletarijata, tog izvršnog dijaloga. Saveti će biti delotvorni samo ako uspeju da preobrase postojeće uslove u celini; oni pred sebe ne mogu postaviti neki skromniji zadatak, ako zaista žele da budu prepoznati i da sami sebe prepoznaju u svetu koji stvaraju.

8: Negacija i potrošnja u kulturi

„Da li zaista veruješ da će Nemci izvesti političku revoluciju za našeg života? Dragi prijatelju, to su samo pusti snovi... Sudimo o Nemačkoj na osnovu njene sadašnje istorije – a ti svakako nećeš prigovoriti da je cela istorija falsifikovana ili da sav današnji javni život ne odražava stvarno raspoloženje ljudi. Uzmi bilo koje novine i odmah ćeš se uveriti da mi nikada nismo prestali (i da nas u tome nikakva cenzura nije sprečavala) da slavimo slobodu i nacionalnu sreću u kojoj danas uživamo!“

— Ruge, pismo Marksu, mart 1844.

180. Kultura je opšta sfera znanja i predstava o proživljenom iskustvu unutar istorijskih, klasno podeljenih društava. To je uopštavajuća snaga, koja postoji kao odvojen entitet, kao podela intelektualnog rada i kao intelektualni rad podele. Kultura se jasno odvaja od jedinstva na mitu zasnovanog društva „kada ljudski život izgubi moć ujedinjavanja, kada suprotnosti izgube svoje žive veze i odnose, i postanu autonomne“. (Hegel, *Razlika između Fihteovog i Šelingovog sistema*) Postavši nezavisna, kultura započinje svoju imperijalističku karijeru samoobogaćivanja, koja, u krajnjoj liniji, vodi ka ukidanju te nezavisnosti. Istorija, koja je omogućila relativnu autonomiju kulture, kao i sve ideološke iluzije o toj autonomiji, ispoljava se i kao istorija kulture. Trijumfalni pohod istorije kulture može se shvatiti kao progresivno razotkrivanje nedovoljnosti same kulture, kao marš ka njenom samoukidanju. Kultura je oblast potrage za izgubljenim jedinstvom. U toj potrazi, kultura, kao odvojena sfera, osuđena je da negira sebe.

181. U borbi između tradicije i inovacije, što je osnovna tema unutrašnjeg kulturnog razvoja istorijskih društava, inovacija je ta koja uvek pobeđuje. Ali, kulturnu inovaciju ne stvara ništa drugo do ukupno istorijsko kretanje; kretanje koje, postajući svesno sebe kao celine, teži da ode s one strane sopstvenih kulturnih pretpostavki i tako se usmeri ka prevazilaženju svih oblika odvajanja.

182. Brzo proširivanje društvenog znanja, uključujući i svest o istoriji kao glavnoj osnovi kulture, vodilo je ka nepovratnom formiranju samosvesti koja je uništila Boga. Ali, taj „prvi uslov svake druge kritike“ (Marks) ujedno je i prvi zadatak neprekidne kritike. Kada više nema ni jednog odbranljivog pravila ponašanja, svaki plod kulture gura kulturu ka njenom kraju. Za kulturu važi isto što i za filozofiju: u trenutku kada postane potpuno nezavisna, svaka njena disciplina je osuđena na propast – pre svega zato što i dalje pretenduje da pruži sveobuhvatan izveštaj o društvu kao celini, a na kraju i zbog fragmentarnog karaktera svoje metode, koja može biti operativna samo unutar određene discipline. Nedostatak racionalnosti je ono što kulturu, kao odvojenu sferu, osuđuje na propast, jer ta kultura već nosi u sebi težnju ka pobedi racionalnog.

183. Kultura je iznikla iz istorije koja je rastočila prethodni način života, ali, pošto je ona zasebna sfera unutar delimično istorijskog društva, njeno razumevanje i čulna komunikacija neminovno ostaju delimični. Ona je smisao jednog nedovoljno smislenog sveta.

184. Kraj istorije kulture pokazuje se na dva suprotna načina: kao projekat koji teži sopstvenom prevazilaženju unutar sveukupnog istorijskog kretanja i kao njena težnja da se sačuva u obliku mrtvog predmeta spektakularne kontemplacije. Prva težnja je vezala svoju sudbinu za društvenu kritiku, druga za odbranu klasne vladavine.

185. Svaki od ta dva načina koji označavaju kraj kulture, postoji nezavisno, unutar svih aspekata saznanja i unutar svih aspekata čulnog predstavljanja (to jest, onoga što se nekada zvalo umetnošću, u najširem smislu). U slučaju saznanja, akumulaciji fragmentarnih saznanja koja su postala beskorisna – budući da odobrenje od strane postojećih uslova zahteva odricanje od sopstvenog znanja – suprostavlja se teorija prakse, koja jedina ima pristup istini svakog od tih oblika znanja; samo ona zna tajnu njihove upotrebe. U slučaju čulnog predstavljanja, kritičkoj autodestrukciji nekadašnjeg zajedničkog jezika društva suprostavlja se njegova veštačka rekonstrukcija u obliku robnog spektakla, iluzorne predstave neživota.

186. Kada društvo jednom izgubi svoje mitski zasnovano zajedništvo, ono gubi sve referentne tačke istinski zajedničkog jezika, sve do trenutka kada podele unutar te nepomične zajednice ne budu prevaziđene pojavom prave istorijske zajednice. Kada se umetnost, koja je bila taj zajednički jezik društvene neaktivnosti, razvije u nezavisnu umetnost u modernom smislu, koja izrasta iz svog prvobitnog religioznog univerzuma i postaje individualna proizvodnja pojedinačnih ostvarenja, i ona biva podređena kretanju koje upravlja istorijom svih posebnih kultura. Njena deklaracija o nezavisnosti ujedno je i objava njenog kraja.

187. Pozitivan značaj moderne dekompozicije i destrukcije cele umetnosti leži u uništavanju jezika komunikacije. Negativna posledica tog razvoja je to što zajednički jezik više ne može da poprimi oblik jednostranih zaključaka koji su odlikovali umetnost istorijskih društava – zadocenele portrete tuđih života lišenih dijaloga, koji su taj nedostatak smatrali neizbežnim – ali, koji se mora ponovo pronaći u praksi koja ujedinjuje direktnu aktivnost s njenim vlastitim jezikom. Stvar je u tome da se zaista uzme učešće u zajednici dijaloga i u igri s vremenom, koje je do sada, u poetskim i umetničkim delima, bilo samo predstavljano.

188. Kada umetnost postane nezavisna i počne da slika život u raskošnim bojama, to je znak da se život već približio kraju. Taj trenutak ne mogu da podmlade nikakve boje, ma koliko jarke, već samo sećanje. Veličina umetnosti vidi se samo u sumrak života.

189. Prodor istorijskog vremena u umetnost prvi put se ispoljava u baroku. Barok je bio umetnost sveta koji je izgubio središte s kolapsom poslednjeg mitskog poretka: srednjovekovne sinteze ujedinjenog hrišćanstva i duha jednog Carstva, koja je uspostavila harmoniju između nebeske i zemaljske vlasti. Ta umetnost promene neminovno je odisala prolaznošću koju je otkrivala u svetu oko sebe. Ona je izabrala „život umesto večnosti“. (Eugenio d’Ors) Najveća dostignuća baroka bili su, pre svega, teatar i festival ili teatarski festivali, u kojima je jedini cilj svakog pojedinačnog umetničkog izraza bio da doprinese izgradnji scene koja je služila kao centar ujedinjavanja. Ta scena je bio *pasadž*, izraz ugrožene ravnoteže unutar vladajuće dinamike haosa. Donekle preterano insistiranje na konceptu baroka u savremenim estetskim raspravama, ukazuje na svest da umetnički klasicizam više nije moguć: svi pokušaji, tokom poslednja tri veka, da se uspostavi normativni klasicizam ili neoklasicizam bili su samo kratkotrajne veštačke konstrukcije, koje su govorile zvaničnim jezikom države (bilo apsolutne monarhije, bilo revolucionarne buržoazije zaogrnutu u rimske toge). Ono što je sledilo posle baroka, bila je umetnost u još većoj meri individualistička i negatorska, koja je u talasima, od romantizma do kubizma, ponavljala svoje napade, sve dok nije potpuno rasparčala i uništila celu sferu umetnosti. Nestanak istorijske umetnosti, koja je bila deo interne komunikacije jedne elite i koja je za društvenu osnovu svoje polunezavisnosti imala donekle razigrane uslove koje su poslednji izdanci aristokratije uspevali da održe, takođe ukazuje na činjenicu da je kapitalizam prvi oblik klasne vladavine koji priznaje totalni nedostatak ontološkog

kvaliteta; svoj smisao on nalazi samo u upravljanju ekonomijom, što ukazuje na gubitak svakog ljudskog umeća. Skladno jedinstvo baroknog ansambla, kojeg već dugo nema u svetu umetničke kreacije, u izvesnom smislu oživljen je u današnjoj mahnitom potrošnji celokupne dosadašnje umetnosti. Pošto su sve umetničke forme prošlosti prepoznate i priznate istorijski, a zatim retrospektivno reklasifikovane kao faze jedinstvene „svetske umetnosti“, ta umetnost je postala deo globalne pometnje koja sama po sebi predstavlja neku vrstu barokne strukture višeg nivoa, strukture koja apsorbuje i sam barok i sve njegove moguće reinkarnacije. Naime, po prvi put u istoriji, umetnosti svih epoha i civilizacija mogu se sagledati i prihvatiti zajedno, a sama činjenica da je danas moguće sakupljati te umetničke suvenire i prebirati po njima ukazuje na kraj sveta umetnosti. U ovo doba muzeja, u kojem je umetnička komunikacija postala nemoguća, svi raniji umetnički izrazi prihvataju se na isti način: svi eventualni problemi u komunikaciji s nekim od tih izraza pomraćeni su današnjom nemogućnošću komunikacije u celini.

190. Umetnost u fazi nestajanja – u procesu negacije, koji teži sopstvenom prevazilaženju unutar istorijskog društva u kojem istorija još nije direktno življena – u isto vreme je umetnost promene i najčistiji izraz nemogućnosti promene. Što su njene pretenzije veće, ona se sve više udaljava od svog ispunjenja. Umetnost je nužno avangardna; u isto vreme, ona zapravo ne postoji. Ona je avangarda sopstvenog nestajanja.

191. Dada i nadrealizam su dva događaja koji obeležavaju kraj moderne umetnosti. Iako su toga bili samo delimično svesni, oni su bili savremenici poslednje velike ofanzive revolucionarnog proleterskog pokreta; poraz tog pokreta, koji ih je zatekao u klopki umetničke sfere čiju su oronulost osuđivali, bio je glavni razlog njihove nepokretnosti. Dada i nadrealizam bili su istorijski povezani, ali i suprotstavljeni. U taj sukob bili su ugrađeni najznačajniji i najradikalniji dometi oba pokreta, ali u njemu se razotkrila i unutrašnja nedovoljnost njihove jednostrane kritike. Dada je pokušala da ukine umetnost, a da je ne ostvari; nadrealizam je hteo da ostvari umetnost, a da je ne ukine. Kritička pozicija koju su kasnije razvili situacionisti pokazala je da su ukidanje i ostvarenje umetnosti nerazdvojni aspekti *prevazilaženja* umetnosti.

192. Spektakularna potrošnja koja je sačuvala kulturu prošlosti u zamrznutom obliku, sa svim ponavljanjima njenih negativnih aspekata, na planu kulture predstavlja otvoren izraz onoga što u svom totalitetu zapravo jeste: izricanje neizrecivog. Čak i najekstremnija destrukcija jezika zvanično se pozdravlja kao još jedan izraz razmetljivog pristanka na *status quo*, u kojem je sva komunikacija elegantno proglašena odsutnom. Kritička istina te destrukcije – stvarni život moderne poezije i umetnosti – očigledno je potisnuta, jer spektakl, čija je funkcija da istoriju sahrani u kulturi, primenjuje sopstvenu strategiju promocije modernističkih pseudonoviteta. Tako je moguće da se jedna škola nove književnosti, koja otvoreno priznaje da se ne bavi ničim drugim do kontemplacijom pisane reči radi nje sâme, dočeka kao nešto novo. U međuvremenu, uporedo s tvrdnjom da sama smrt komunikacije ima svoju posebnu lepotu, većina modernih tendencija u okviru spektakularne kulture – koja je u isto vreme najtešnje vezana za represivnu praksu ukupne društvene organizacije – pokušava da „kolektivnim projektima“ stvori kompleksno neoumetničko okruženje sačinjeno od istrgnutih elemenata; na primer, urbanistički projekti koji uključuju ostatke stare umetnosti ili hibridne estetsko-tehnološke forme. Na planu spektakularne pseudokulture, to je izraz opšteg pokušaja razvijenog kapitalizma da preoblikuje fragmentiranog radnika u „društveno integrisanu jedinku“ – tendencija koju odnedavno opisuju neki američki sociolozi (Rajsman, Vajt, itd.). (David Reisman; William Whyte) U svim tim oblastima, cilj ostaje isti: preurediti društvo bez zajedništva.

193. Od kada je postala roba, kultura teži da postane vodeća roba društva spektakla. Klark Ker (Clark Kerr), jedan od najistaknutijih ideologa tog trenda, izračunao je da ceo proces proizvodnje, distribucije i potrošnje znanja već dostiže 29% američkog bruto nacionalnog proizvoda. On predviđa da će u drugoj polovini ovog veka kultura postati vodeći sektor američke ekonomije, kao što je to u prvoj polovini veka bila automobilska industrija ili kao što je to u drugoj polovini prošlog veka bila železnica.

194. Zadatak različitih oblasti znanja je da u procesu razvoja spektakularne misli odbrane jedno neodbranljivo društvo i tako ustanove opštu nauku lažne svesti. Ta misao je potpuno uslovljena činjenicom da ona ne može, niti želi da prizna svoju materijalnu zavisnost od društva spektakla.

195. Zvanična misao društvene organizacije pojavnosti i sâma je zamračena opštim nedostatkom komunikacije koji treba da odbrani. Ona ne shvata da je sukob u osnovi svega što postoji na ovom svetu. Specijalisti vlasti spektakla, vlasti koja je apsolutna u oblasti sopstvene jednosmerne komunikacije, apsolutno su korumpirani svojim iskustvom prezira i uspehom tog prezira; naime, oni za svoj prezir nalaze opravdanje u svesti o tome do koje je mere pasivni posmatrač dostojan prezira.

196. Pošto trijumf sistema spektakla otvara nove probleme, dolazi do nove podele zadataka unutar specijalizovane misli tog sistema. S jedne strane, spektakularna kritika društva spektakla, kojom se bavi moderna sociologija, usmerena je na istraživanje odvajanja pomoću konceptualnih i materijalnih instrumenata sâmog odvajanja. S druge strane, različite discipline, u koje se ušao strukturalizam, razvijaju apologiju spektakla – ispraznu misao koja nameće zvaničnu amneziju u odnosu na celokupnu istorijsku praksu. Ali, lažno očajanje nedijalektičke kritike i lažni optimizam otvorene promocije sistema, jednako su podanički.

197. Sociolozi koji su počeli da postavljaju pitanje uticaja modernog društvenog razvoja na životne uslove (pre svega u SAD), prikupili su veliki broj empirijskih podataka, ali nisu uspeli da dosegnu pravu prirodu predmeta svog istraživanja: oni nisu videli da je taj predmet, sam po sebi, kritika društva. Posledica toga je da svi oni koji imaju iskrene reformističke namere mogu samo da apeluju na etičke standarde ili na zdrav razum ili na neke druge mere od kojih nijedna ne predstavlja odgovor na probleme na koje ukazuju. Pošto njihov kritički metod nije svestan negativnosti koja leži u srcu ovog sveta, on se fokusira na opisivanje i osudu celog niza negativnosti, koje zagađuju površinu sveta kao neka iracionalna, parazitska pošast. Ta revoltirana dobra namera, koja se čak i u sopstvenim moralističkim okvirima iscrpljuje u osudi samo nekih eksternih posledica sistema, može sebe videti kao kritičku samo ako ignoriše suštinski apologetski karakter svojih pretpostavki i metoda.

198. Oni koji osuđuju sklonost društva obilja ka stvaranju otpada, kao nešto apсурdno i opasno, ne shvataju pravu svrhu tog otpada. U ime ekonomske racionalnosti oni nezahvalno napadaju vernog iracionalnog čuvara koji tu ekonomsku racionalnost čuva od kolapsa. Danijel Borstin (Daniel Boorstin), na primer, čija knjiga *Slika* opisuje potrošnju spektakularne robe u Americi, ne dospeva do pojma spektakla, jer misli da može da razdvoji privatni život i „poštenu robu“ od „incidenata“ koje osuđuje. On ne shvata da sâma roba stvara zakone čija „poštena“ primena vodi ka odvojenoj realnosti privatnog života i njegovom pokoravanju kroz društvenu potrošnju slika.

199. Borstin opisuje ispade sveta koji nam je postao stran, kao da je reč o ispadima stranim našem svetu. Kada u maniru moralnog ili psihološkog proroka osuđuje vladavinu površnih slika kao proizvod „naših esktravagantnih očekivanja“, on im prečutno

suprotstavlja „normalnost“ života koji realno ne postoji ni u njegovoj knjizi, niti u njegovom dobu. Pošto se pravi ljudski život koji Borstin evocira nalazi u prošlosti, uključujući tu i prošlost u vlasti religiozne rezignacije, on nikako ne može da sagleda prave razmere dominacije koju današnje društvo postiže pomoću slika. Istina ovog društva je ništa manje nego njegova negacija.

200. Sociologija koja misli da se odvojena industrijska racionalnost može izolovati od društvenog života kao celine, lako može da proglaši tehnike reprodukcije i komunikacije nezavisnim od opšteg industrijskog razvoja. Tako Borstin zaključuje da je situacija koju opisuje nastala nesrećnim i bezmalo slučajnim susretom jedne neumerene tehnologije za projektovanje slika i neumerenog apetita ka senzacionalizmu današnje publike. To vodi ka tumačenju spektakla kao posledice neumerene čovekove sklonosti da bude posmatrač. Borstin ne vidi da prodor prefabrikovanih „pseudodogađaja“, koji inače kritikuje, izvire iz proste činjenice da ukupna stvarnost današnjeg društvenog postojanja sprečava ljude da stvarnost doživljavaju neposredno. Pošto istorija proganja moderno društvo kao bauk, pseudoistorija se mora širiti na svakom nivou, da bi sačuvala ugroženu ravnotežu sadašnjeg zamrznutog vremena.

201. Moderna tendencija ka strukturalističkoj sistematizaciji zasniva se na izričitoj ili prećutoj pretpostavci da će to brzo zamrzavanje istorijskog vremena trajati večno. Antiistorijska misao strukturalizma veruje u večno postojanje sistema, koji nije nastao i koji nikada neće nestati. Njegova iluzija da je celokupna društvena praksa nesvesno određena prethodno uspostavljenim strukturama, počiva na neopravdanoj analogiji sa strukturnim modelima koje su razvile lingvistika i antropologija (ili čak modelima korišćenim za analizu funkcionisanja kapitalizma), dakle, na modelima koji su bili pogrešni čak i u izvornom kontekstu. Taj promašeni rezon izvire iz ograničenog intelektualnog i imaginativnog potencijala akademskih funkcionera, koji su do te mere posvećeni svom bogobojažljivom slavljenju sistema, da im ne ostaje ništa drugo nego da celu stvarnost grubo svedu na taj sistem.

202. Da bismo razumeli strukturalističke kategorije, treba da imamo u vidu da te kategorije, kao i one u drugim istorijskim društvenim naukama, odražavaju oblike i uslove društvenog postojanja. Kao što o nekoj osobi ne sudimo na osnovu onoga šta ona misli o sebi, tako ni o nekom društvu ne možemo suditi ili mu se diviti polazeći od toga da je jezik kojim to društvo govori o sebi nužno istinit. „O tom periodu promene ne možemo suditi na osnovu njegove svesti o toj promeni; naprotiv, ta svest se može shvatiti samo u svetlu kontradikcija materijalnog života.“ Strukture su deca vladajućeg poretka. Strukturalizam je misao potpisana od strane države, oblik misli koji postojeće uslove spektakularne „komunikacije“ smatra apsolutnim. Njegov metod istraživanja kodiranog sadržaja poruke, sam po sebi je tek odraz njegovog nekritičkog prihvatanja društva, u kojem komunikacija poprima oblik vodopada hijerarhijskih signala. Strukturalizam ne uspeva da dokaže transistorijsku prirodu društva spektakla; naprotiv, sâmo društvo spektakla, koje se nameće kao jedina stvarnost, jeste opravdanje frigidnog sna strukturalizma.

203. Kritički koncept spektakla svakako se može izokrenuti u plitku formulu društveno-političke retorike, pomoću koje bi se sve moglo objasniti i kritikovati apstraktno, što bi samo osnažilo sistem spektakla. Jasno je da nas sâme ideje ne mogu odvesti s one strane vladajućeg spektakla; u najboljem slučaju, one nas mogu odvesti samo s one strane postojećih ideja o spektaklu. Da bi zaista uništili spektakl, ljudi moraju staviti u pokret praktične sile. Kritička teorija spektakla neće biti istinita sve dok se ne poveže s praktičnim silama negacije ovog društva; a ta negacija, nastavak revolucionarne kla-

sne borbe, može postati svesna sebe samo ako razvije kritiku spektakla, teoriju o svom stvarnom položaju, o konkretnim uslovima sadašnjeg izrabljivanja, koja će osloboditi sav njen skriveni potencijal. Ta teorija od radničke klase ne očekuje čuda. Ona vidi redefinisanje i ispunjenje proleterskih zahteva kao dugoročni cilj. Insistiranje na veštačkim razlikama između teorijske i praktične borbe – budući da formulacija i komunikacija koje ta teorija želi da postigne nisu moguće bez rigorozne prakse – jeste zastor koji pomračuje i otežava put kritičke teorije, ali i sudbinu praktičnog pokreta koji pokušava da deluje na društvenom planu.

204. Kritička teorija mora da se izražava svojim jezikom – jezikom kontradikcija, koji je formalno i sadržajno dijalektički. Njena kritika je u isto vreme sveobuhvatna i istorijska. To nije „nulta tačka pisanja“ već njena suprotnost. To nije negacija stila, već stil negacije.

205. Sam stil dijalektičke teorije predstavlja skandal i uvredu važećih jezičkih standarda i senzibiliteta oblikovanog tim standardima, zato što koristi postojeće koncepte svestan njihove nestalnosti i nužnosti njihove destrukcije.

206. Taj stil, koji u sebi nosi vlastitu kritiku, mora izražavati dominaciju sadašnje kritike nad celom njenom prošlošću. Način izlaganja dijalektičke teorije otkriva njen negativni duh. „Istina nije poput gotovog proizvoda na kojem se više ne vide tragovi alata.“ (Hegel) Ta teorijska svest o kretanju, čiji tragovi moraju ostati vidljivi na njoj samoj, izražava se izokretanjem uobičajenih odnosa između koncepata i diverzijom (*détournement*) nad svim ranijim kritičkim dostignućima. Hegelova praksa izokretanja genitiva bila je izraz istorijske revolucije, iako samo na planu misli. Mladi Marks, nadahnut primerom Fojerbaha, koji je sistematski izokretao subjekat i predikat, na najefektniji način je koristio taj pobunjenički stil, koji na „filozofiju bede“ odgovara „bedom filozofije“. Diverzija radikalizuje zaključke prethodne kritike, okamenjene u prihvaćene istine i tako pretvorene u laž. Kjerkegor je takođe namerno koristio taj metod, iako ga je istovremeno i osuđivao: „Uprkos svim vašim trikovima i obrtima, kao što se pekmez uvek vraća u špajz, tako i vi završavate s nekom malom frazom koja nije vaša, i koja podstiče uznemiravajuća preispitivanja.“ (*Filozofski fragmenti*) Kao što priznaje u istoj knjizi, ta upotreba diverzije podrazumeva distancu prema svemu što je postalo zvanična istina: „Još jedno zapažanje, povodom vaše primedbe da u svom izlaganju često koristim pozajmljene izraze. To ne poričem. U stvari, to sam radio namerno. U sledećem poglavlju knjige, ako ga uopšte napišem, nazvaću taj problem njegovim pravim imenom i odenuti ga u odgovarajuću istorijsku odeždu.“

207. Ideje se usavršavaju. Značenje reči igra veliku ulogu u tom usavršavanju. Plagijat je nužan. Napredovanje zavisi od njega. On se pripija uz piščevo rečenicu, koristi njen izraz, briše pogrešnu ideju i zamenjuje je ispravnom.³

208. Diverzija je suprotnost citatu, pozivanju na teorijski autoritet, već narušen samom činjenicom da je postao citat – deo istrgnut iz svog konteksta i kretanja, a u krajnjoj liniji i iz opšteg okvira svog doba, kao i iz konkretnog stava (ispravnog ili pogrešnog). Diverzija je fleksibilni jezik antiideologije. Ona se pojavljuje u komunikaciji koja zna da taj jezik ne može garantovati nikakvu izvesnost. To je jezik koji ne može i ne želi da bude potvrđen nekom prethodnom ili kritičkom referencom. Naprotiv, njegova unutrašnja doslednost i praktična delotvornost su ono što daje vrednost jezgru starih istina koje ponovo stavlja u pokret. Diverzija je utemeljila svoj zadatak samo na sopstvenoj istini – istini sadašnje kritike.

³ Da bi ilustrovao prethodnu tezu, Debora citira Isidora Dikasa, Lotreamona, od reči do reči, ne navodeći izvor. Odlomak je iz Dikasovih *Poezija*. (Nap. prev.)

209. Diverzija otvoreno izražena u teoriji odbija svaku pomisao da bi ta teorija mogla biti autonomna. Da bi u domen sâme teorije uvela istu vrstu nasilne diverzije, koja remeti i odbacuje svaki ustanovljeni poredak, diverzija stalno podseća na to da sâma teorija nema nikakav značaj, da se može ostvariti samo kroz istorijsku akciju i kroz istorijsku korekciju stava o toj praksi.

210. Prava vrednost kulture može se postići samo negacijom kulture. To više ne sme biti samo kulturna negacija. Ona u izvesnoj meri ostaje na planu kulture, ali sada ima potpuno drugačije značenje.

211. Izraženo jezikom suprotnosti, kritika kulture je sveobuhvatna kritika utoliko što obuhvata kulturu kao celinu – sva njena saznanja i poeziju – i utoliko što se više ne odvaja od kritike društva kao celine. Ta sveobuhvatna kritička teorija danas ide u susret sveobuhvatnoj društvenoj praksi.

9: Materijalizovana ideologija

„Samosvest postoji po sebi i za sebe samo ako postoji i za drugu samosvest. Drugim rečima, ona postoji samo ako je prepoznata i prihvaćena.“

— Hegel, *Fenomenologija Duha*

212. Ideologija je temelj misli klasnog društva tokom istorije ispunjene sukobima. Ideologije nikada nisu bile pûka fikcija; one su iskrivljena svest o stvarnosti i zato su, kao takve, bile realni faktor u proizvodnji realnih pogubnih posledica. Ta veza je intenzivirana napredovanjem spektakla – materijalizacijom ideologije koju je doneo uspeh autonomnog sistema ekonomske proizvodnje. Spektakl poistovećuje društvo sa ideologijom, koja celu stvarnost oblikuje po sopstvenoj slici.

213. Čim ideologija – ta apstraktna pretenzija ka univerzalnom i sve iluzije vezane za nju – stekne priznanje u uslovima univerzalne apstrakcije i delotvorne diktature iluzija koja prevladaju u modernom društvu, ona više nije voluntaristička borba fragmentarnog, već njegov trijumf. Ideološke pretenzije poprimaju oblik zaravnjene, pozitivističke preciznosti: one više ne predočavaju mogućnost istorijskog izbora, već samo diktat bespogovornih činjenica. Posebni nazivi ideologija se polako gube. Posebni ideološki oblici koji podupiru sistem svode se na „epistemološku osnovu“, koja sebe vidi kao nešto što nadilazi sve ideologije. Materijalizovana ideologija nema ime, kao što nema ni neki poseban istorijski program. Drugim rečima, istorija različitih ideologija je završena.

214. Ideologija, čija celokupna unutrašnja logika vodi ka onome što je Manhajm (Karl Mannheim) nazvao „totalnom ideologijom“ – despotizmom jednog fragmenta, koji se nameće kao lažna svest o zamrznutom totalitetu, kao totalitarni pogled na svet – doživljava svoju kulminaciju u nepokretnom neistorijskom spektaklu. U tački svoje kulminacije i ona se rastvara u društvu kao celini. Kada se to društvo i samo konkretno razgradi, ideologija – ta poslednja iracionalnost koja stoji na putu istorijskom životu – takođe mora nestati.

215. Spektakl je vrhunac ideologije jer on najpotpunije otkriva i izražava suštinu svih ideoloških sistema: osiromašenje, porobljavanje i negaciju stvarnog života. Spektakl je materijalni „izraz odvajanja i otuđenja između čoveka i čoveka“. To je „nova snaga obmane“, koja počiva na sistemu proizvodnje u kojem se „sa sve većom masom stvari, uvećava i otuđena sila kojoj su ljudi potčinjeni“. To je najviši stadijum ekspanzije koja potrebu okreće protiv života. „Potreba za novcem je jedina stvarna potreba koju moderni ekonomski sistem proizvodi i ujedno jedina potreba koju proizvodi.“ (*Ekonomsko-filozofski rukopisi*) Hegelov opis novca kao „samopokretača života nečeg što je mrtvo“ (*Jenska realfilozofija*) proširuje spektakl na ceo društveni život.

216. Nasuprot projektu naznačenom u *Tezama o Fojezbahu* (ostvarenje filozofije kroz praksu, što nadilazi suprotnost između idealizma i materijalizma), spektakl zadržava sve ideološke crte materijalizma i idealizma, tako što ih predstavlja kao lažnu konkretnost svog univerzuma. Kontemplativni aspekt starog materijalizma, koji svet vidi samo kao predstavu, a ne kao aktivnost – i koji tako zapravo idealizuje materiju – ostvaruje se kroz spektakl u kojem su konkretne stvari automatizovani gospodari društvenog života. Obrnuto, snevana aktivnost idealizma u spektaklu se ostvaruje kroz tehničko posredovanje znakova i signala, koji konačno materijalizuju apstraktni ideal.

217. Paralelu između ideologije i šizofrenije, o kojoj je govorio Jozef Gabel u *Lažnoj svesti* (Joseph Gabel, *La Fausse Conscience*, 1962), treba posmatrati u kontekstu te ekonomske materijalizacije ideologije. Društvo je postalo ono što je ideologija već bila. Potiskivanje prakse i antidijalektička lažna svest koja nastaje usled tog potiskivanja, ispunjavaju svaki trenutak svakodnevnog života podređenog spektaklu. Ta podređenost sistematski uništava „sposobnost za susret“ i zamenjuje je društvenom halucinacijom: lažnom sveću o susretu, „iluzijom susreta“. U društvu u kojem niko ne može da prepozna onog drugog, niti da sam bude prepoznat, svaki pojedinac gubi sposobnost da prepozna sopstvenu stvarnost. Ideologija je ovde kod kuće; odvajanje je izgradilo njen svet.

218. „Izgleda da su u kliničkoj slici šizofrenije“, piše Gabel, „najtešnje povezane dezintegracija dijalektike totaliteta (s razdvajanjem svesti kao ekstremnim oblikom) i dezintegracija dijalektike postajanja (s katatonijom kao ekstremnim oblikom).“ Zatvoren u jednolično poravnati univerzum, okružen ekranom spektakla koji ga opčinjava, posmatrač opaža samo fiktivne govornike koji ga izlažu jednosmernom monologu o svojim robama i politici svoje robe. Spektakl, kao celina, ima ulogu ogledala. Ono što se u njemu vidi je dramatizacija iluzornog bekstva od opšteg autizma.

219. Spektakl uništava granicu između sebstva i sveta, gazeći to sebstvo, sa svih strana opkoljeno prisustvom–odsustvom sveta. Spektakl uništava i granicu između istinitog i lažnog, tako što neposredno doživljenu istinu potiskuje ispod konkretnog prisustva lažnog, iza kojeg stoji cela organizacija pojavnosti. Pojedinci koji pasivno prihvataju svoju podređenost otuđenoj svakodnevnoj realnosti tako se guraju u ludilo, koje na tu sudbinu reaguje tako što traži oslonac u iluzornim magijskim tehnikama. Pravi izraz tog lažnog odgovora na komunikaciju na koju je nemoguće odgovoriti jeste potrošnja. Potrošačeva prinudna sklonost ka imitiranju je istinski infantilna potreba, uslovljena svim aspektima tog suštinskog lišavanja. Kao što kaže Gabel, u opisu sasvim drugog nivoa patologije, „abnormalna potreba za predstavljanjem kompenzuje se paničnim osećanjem postojanja na margini života“.

220. Ako logika lažne svesti ne može da uistinu spozna sebe, potraga za kritičkom istinom o spektaklu mora biti istinska kritika. U praksi, ona mora da se bori među ostalim neprijateljima spektakla, ali tako što sa njima neće imati nikakve veze. Time što bezglavo pristaju na bedne reformističke kompromise ili upuštaju u pseudorevolucionarne zajedničke akcije, svi oni koje goni apstraktna želja za neposrednim rezultatima, zapravo se pokoravaju zakonima vladajuće misli, usvajajući perspektivu koja ne priznaje ništa *osim najnovijih vesti*. Tako se isti delirijum javlja i u redovima onih koji tvrde da mu se suprotstavljaju. Kritika koja teži da ode s one strane spektakla mora znati kako da čeka.

221. Samooslobođenje našeg vremena je oslobođenje od materijalne osnove izokrenute istine. Tu „istorijsku misiju uspostavljanja istine u svetu“ ne mogu da ostvare ni izolovani pojedinci, niti rasepkane i manipulisane mase. To može postići samo klasa koja je u stanju da ukine sve klase, tako što će svu vlast otuđenih oblika demokratije svesti na savete, u kojima praktična teorija potvrđuje samu sebe i sama procenjuje svoje akcije. To će biti moguće tek kada se pojedinci „neposredno povežu sa opštom istorijom“, a njihov dijalog stekne sposobnost da postavlja sopstvene uslove.

Društvo spektakla, 2003.

Šta je to zbog čega bi danas trebalo obratiti pažnju na knjigu napisanu pre skoro 40 godina? Društvena kritika zastareva samo malo sporije od najnovijih vesti. Čemu onda sve ovo?

Situacionistička internacionala je možda bila grupa arogantnih i ekstremnih delinkventata, vrsta za sebe, ali je ipak bila i čedo jedne duže istorijske epohe. Bila je to poslednja generacija koja je imala osećaj za celinu postojećih odnosa, za totalitet. Danas, u eri digitalne brzine, terora slike i opšte fragmentacije, ljudski duh više nije u stanju da postigne taj stepen fokusiranja na sopstvene pretpostavke. On više nije u stanju da obuhvati celinu. Tokom 1950-ih i 1960-ih godina prošlog veka, čak i malo posle toga, to nije bila tako retka osobina: čak su i najoprezniji reformisti znali šta znači „totalitet“ ili „moć negacije“ i insistirali na tome. Zato je sve posle toga – uz možda svega nekoliko blistavih izuzetaka – bio postmodernizam: parcijalna vizija i parcijalni pristup svemu; od društvene kritike (praktično ugašen žanr), do pokušaja da se pruži bilo kakav delotvoran otpor. Politički realizam je potisnuo životni nadrealizam, s poznatim posledicama: osim vidljive devalvacije svega, tu je i nepodnošljivi osećaj teskobe, zatvorenosti u „dati univerzum činjenica“, koji ne zadovoljava nikog, ali koji uspešno blokira svaku drugu perspektivu. Pošto nema ničeg drugog, ropski stoicizam, uzdignut na nivo zvanične religije ili etike, postao je jedini prihvatljiv odgovor na ovo neprihvatljivo stanje stvari. To je ta „mudrost“ od koje su svi glavni protagonisti ove priče bili potpuno operisani.

Upravo to što je ova knjiga napisana pre 40 godine predstavlja nenadoknadivu prednost u odnosu na skoro sve savremene studije; ima još takvih knjiga, iako ne mnogo (*Mit o Mašini* Luisa Mamforda ili *Tehnološko društvo* Žaka Elila, da navedem samo neke s vrha svoje liste), napisanih na samom pragu ili u ranoj fazi supermodernog doba, kada zračenje još nije bilo tako snažno i kada su neki trendovi mogli da se sagledaju mnogo jasnije. Možda nam i zato takve knjige mogu pomoći da se oslobodimo magije koja nas sprečava da ovo društvo vidimo onakvim kakvo zaista jeste.

Drugi razlog su strast i namere s kojima je ova knjiga pisana: takav stepen mržnje prema svakoj vlasti, prema svemu što ograničava ljudsku slobodu i takva žudnja za životom danas su iščezli do te mere da izgledaju patetično. Nama izgledaju veličanstveno.

Najzad, bilo je nečeg neodoljivog u tome da se pred to prazno, beskrajno samozadovoljno lice jednog sveta, koji misli da mu baš dobro ide, izađe s nečim tako fanatično rešenim da mu stane za vrat: „Iza prolaznih moda koje se neprestano smenjuju na frivolnoj površini spektakla pseudocikličnog vremena, vrhunski stil našeg doba i dalje prebiva samo u onome čime vlada pritajena, a ipak očigledna nužnost revolucije.“ (teza 162)

Ako znate nekog ko je danas u stanju da izgovori ovako nešto, javite nam.

*

Za *Društvo spektakla* se često kaže da predstavlja prvu sveobuhvatnu kritiku „modernog, potrošačkog društva“. Ali, to je samo najpovršniji sloj ovde izložene kritike: potrošnja je samo jedan aspekt tog društva. Njegov pravi cilj je zatvaranje svake druge perspektive, osim perspektive robe (kao *odnosa*, koji nije ograničen samo na jednu aktivnost,

potrošnju) i vlasti. To su uslovi u kojima ovo društvo može da se posveti svojoj isključivoj misiji: razvoju radi samog razvoja, neprestanoj akumulaciji Moći radi same Moći, stalnom kretanju napred bez i jednog dostižnog, ljudskog cilja pred sobom.

Zato je možda bolje reći da ova knjiga predstavlja prvi pokušaj sveobuhvatne kritike jednog potpuno komodifikovanog sveta. Naš jezik nam omogućava da to naglasimo još ubedljivije: kritiku jednog potpuno *po-rob-ljenog sveta*, sveta-robe.

„Spektakl je stepen na kojem roba uspeva da kolonizuje ceo društveni život. Komodifikacija nije samo očigledna: mi više ne vidimo ništa drugo. Svet koji vidimo je svet robe.“ (teza 42)

Danas smo ponovo u situaciji da se na svakom koraku uverimo u svepristunost i potpuni trijumf sveta-robe. Zar vidimo nešto drugo? Da li, ako čak i vidimo, zaista verujemo da je nešto drugo, bitno drugačije od postojećeg, moguće? Sve drugo je postalo više od neizrecivog: nepojmljivo. To je spektakl: ono što nas poražava unapred, tako što nas ispunjava slikama svojih roba, uloga, fantazija i mogućnosti – ili prosto umorom, svaki put kada pomislimo da interвениšemo, da odustanemo od puta kojim već idemo. Zato, u isto vreme, spektakl i može da nam priča o slobodi: ispražnjeni od svakog autentičnog sadržaja i težnje, možemo da radimo šta hoćemo. U svetu robe, svaki vid potrošnje i participacije je dopušten. Sve može; sve je normalno; nema ničeg nenormalnog. Čak je i pobuna postala legitiman izbor, prizor koji vam stoji na raspolaganju, ukoliko vas svi ostali ne zadovoljavaju: „Samozadovoljno pristajanje na *status quo* može da koegzistira i sa čisto spektakularnim oblicima pobune: sâmo nezadovoljstvo postaje roba čim ekonomija obilja razvije kapacitete za preradu te naročite sirovine.“ (teza 59)

Ti kapaciteti su danas razvijeni do te mere da imate cele sektore specijalizovane za proizvodnju artikala i prizora namenjenih ciljnoj grupi „pobunjenik“. Po prvi put u istoriji, pobuna je dopuštena.

Ono što je nekada bilo teza ili predviđanje jednog fanatika, danas je opšte mesto. Ali, to ne znači da smo tih opštih mesta postali svesni, a još manje da smo ih ostavili za sobom. Naš jedini odgovor su i dalje pasivni komentar i potrošnja. Još uvek tumaramo kroz mrak društveno nesvesnog, a da čak i ne tražimo svetlost. Drugim rečima, uslovi za upoznavanje sa ovom knjigom su skoro laboratorijski. Ko pokuša, sigurno će primetiti da to deluje. Danas možda snažnije nego ikad, uprkos svim tragovima koje je na ovoj knjizi ostavilo vreme ili možda pre duh onog vremena.

*

O Giju Deboru i *Društvu spektakla* kod nas praktično nije bilo reči. To je, u neku ruku, neverovatno. S druge strane, možda i nije: zadatak prevođenja i predstavljanja ne samo ove knjige, već celog korpusa najsubverzivnije kritičke teorije druge polovine XX veka, bio je na generaciji koja je, nakon svog tragikomičnog doprinosa pobuni iz 1968, bez većih teškoća našla svoje mesto u organizaciji modernog spektakla. Možda sam upotrebio preširok pojam, „generacija“, ali mislim na one najambicioznije oportuniste formirane u to vreme, koji danas čine intelektualnu, umetničku i političku elitu ove zemlje. To, naravno, nije bio samo naš specijalitet: Alfredo Bonano, jedan od onih koje nisu uspeli da pripitome, podseća da je 1968. iznedrila celu novu kastu najprilježnijih državnih službenika (*La gioia armata*; Oružana radost, 1977). Zaista, nije čak ni zanimljivo, kao neki obrt, već prosto odvratno gledati sve te nekadašnje disidente, buntovnike i nekonformiste – a danas „uvažene građane demokratije“ – kako za okruglim stolovima sponzorisanim od strane samog spektakla raspravljaju o njegovim dražima i

novim mogućnostima. Zato je možda je i bolje što se niko takav nije potrudio da nam prenese makar deo ovih poruka. Ponekad je bolje ništa nego išta.⁴

Ne kažem da ćemo mi biti na visini tog zadatka: predstavljanja Gija Debora i Situacionističke internacionale i njihovog smeštanja u odgovarajuću perspektivu. Mi smo ih već smestili u jedinu pravu perspektivu: u lične mape pomoću koje tražimo izlaz iz ovog privida koji nam se nameće kao jedina stvarnost. Samu knjigu nismo objavili zato da bismo ispravili jedan od najvećih propusta domaće prevodilačko-književne produkcije i tako obogatili lokalnu kulturnu ponudu. Objavili smo je s istim namerama s kojima je i pisana. Drugim rečima, potpuno smo nezainteresovani za prohteve i edukaciju čitalačke publike. Oni koji samo zbog svog cinizma sebe i dalje ubrajaju među žive, zanimaju nas još manje. Prosto, verujemo da još ima onih koje kroz život goni nešto jače od intelektualne radoznalosti. Možda će im ova knjiga i još nekoliko stranica istrgnutih iz knjiga koje govore o njenoj predistoriji i okruženju, pomoći da u svom pohodu odmaknu još dalje i „usavrše oruđa svoje odmazde“. Oni među njima koje je knjiga, zbog jezika kojim je pisana ili iz nekog drugog razloga, odbila već na samom početku, ne gube ništa; nema obavezne literature, svetih knjiga, ničeg sličnog. Nešto drugo, što po njima otvara bolje, može doći s bilo koje strane.

Objektivno (ako se to tako kaže) ili za one zainteresovane iz drugih razloga, tu je još jedna činjenica oko koje se mnogi slažu: nikada pre jedna tako mala i ekstremna grupa nije izvršila tako veliki uticaj na svoje parče istorije. To je ono što i danas zapanjuje mnoge i razlog zašto knjige i monografije posvećene tom fenomenu ne prestaju da pljušte sa svih strana.

A. G., 2003.

PS: Dodatak koji sledi (kratka hronologija, koju će u štampanom izdanju pratiti razne ilustracije, kao i u izdanju iz 2003), pre svega je podsticaj za samostalno istraživanje. To nije nikakva kritička studija, iako je ubačeno nešto više komentara i kritičkih napomena u odnosu na prvo izdanje. Prava rasprava o tome trebalo bi da se vodi na drugom terenu. Ovde sam samo pokušao da o nečemu o čemu do sada praktično nije bilo reči, kažem neku reč više. U odnosu na 2003. godinu, kada se pojavilo prvo izdanje ove knjige, situacija se promenila utoliko što se u dnevnoj i periodičnoj štampi pojavilo nekoliko prikaza

⁴ Beležimo samo jedan značajan izuzetak: *Tajna istorija kulture XX veka*, Greil Marcus, Gradac, br. 120-121, prevod Dejan D. Marković. Zgrabite tu knjigu, dok je još ima. A ima je, po budžacima većih knjižara. Nisam video original, ali mislim da je reč o delimičnom prevodu, utoliko što nedostaju neki prateći tekstovi. Knjiga je vrlo haotična; sve je nabacano jedno preko drugog: dada, bratstvo Slobodnog duha, letristi, situacionisti, Džoni Rotn, pank. Debor je o knjizi mislio sve najgore. Ipak, nećete se pokajati, prosto zato što knjiga obiluje citatima i referencama iz literature koja ovde uglavnom nije prevedena. Prodavce po knjižarama bolje ne pitajte ništa, nego idite do police sa časopisima. Koliko sam video, svi brojevi časopisa Gradac su obično dobro grupisani, pa samo vidite da li je tu i dvobroj 120–121. Kupite odmah. Ako vas pri tom niko ne vidi, utoliko bolje. (2003)

U prvom izdanju sam napisao, „Debor je o knjizi mislio sve najgore“. To nije tačno; taj podatak sam glatko preuzeo od Lena Brackena, bez mnogo proveravanja, pri čemu tada nisam ni imao svu potrebnu literaturu. U svojoj poslednjoj knjizi, *Cette Mauvaise Reputacion* (1993), Debor je Markusa uvrstio među one tumače koji su imali petlje ili „naivnosti“, kako se izrazio, da njegove tekstove čitaju uprkos glasinama koje su širili neki medijski magnati. Formulacije iz knjige su donekle nejasne, ali tako ih je shvatio i Bill Brown, u svom tekstu *Len Bracken's Confused Criticism of Greil Marcus*, <http://www.notbored.org/confused.html> Na istom sajtu se nalazi i kompletan engleski prevod te Deborove knjige, kao i jedno njegovo pismo u kojem izražava nešto više rezervi prema Markusovom radu, ali gde ga opet opisuje kao „pošteno istraživanje“. (napomena 23) (AG, 2011)

(bez izuzetka pozitivnih), a zatim i nekoliko smušenih ili potpuno promašenih referenci u raznim specijalističkim publikacijama, uglavnom umetničkim. Primetno je i povećano interesovanje među aktivistima, raznih profila, često na sličan način kao i kod umetnika: pozitivne reakcije, dobre namere, ali uz tumačenja i zapažanja koja je suviše često bilo nemoguće pratiti. Bilo je kao kod Žarija: „Stoga su ove neočekivane reči imale iste posledice kao što su one, do danas slabo proučene, koje izaziva kamen kada padne u baru sa žabama: posle vrlo kratke uzbune – opšta zainteresovanost.“ Ali, uglavnom bez trajnijih posledica. To je situacija koju smo imali u lokalnoj intelektualnoj i aktivističkoj čaršiji. Srećom, stvarnost se tu ne završava. Iz raznih drugih pravaca stizali su potpuno drugačiji signali. Ta komunikacija, po pravilu, sa nespecijalistima ili sa onima koji se ne poistovećuju s nametnutim funkcijama, zaista je bila ohrabrujuća i podsticajna. Ovo izdanje se i pojavljuje zahvaljujući njihovom razumevanju i entuzijazmu. (2006)

Gi Debor i Situacionistička internacionala

Kratka hronologija

„*Nаш pokušaj bio je najbolji način da se napusti XX vek.*“

— Situacionistička internacionala br. 9, avgust 1964.

POČETAK

Gi Ernst Debor je rođen 28. decembra 1931. godine, u Parizu, u porodici uporpašće-
noj Velikom depresijom. Otac umire kada je Debor imao četiri godine. Bio je to period
velikih uličnih nemira, opšteg previranja, uspona fašizma, Narodnog Fronta, građan-
skog rata u Španiji. Sve do početka Drugog svetskog rata živi sa majkom u Parizu;
zatim odlaze na jug. Budući autor „antifilmova“, prorok „ukidanja svih otuđenih oblika
komunikacije“, pa tako i filma, ratno vreme provodi u Pou i u filmskoj Meki, Kanu.

LETRISTIČKE GODINE: 1950–1957.

Posle polaganja prijemnih ispita za pariski Univerzitet, 1950. godine, Debor prelazi
iz Kana u Pariz. Ali, ne upisuje nijedan fakultet. Majci javlja da je sve u najboljem redu.
Vreme provodi u beskrajnim lutanjima i napijanju sa delinkventima i maloletnicama
sa leve obale Sene. Veoma aktivan u burnim raspravama koje su se vodile po pariskim
kafema, u kojima su tada suvereno vladali Deboru mrski egzistencijalisti.

U isto vreme, na istoj obali Sene, najveću pometnju pravi jedan došljak iz Rumunije:
nije Tristan Cara (Semi Rozenstok), koji je tada, zajedno s još nekim starinama iz he-
rojskog doba pariske dade (Elijar, Aragon), istraživao ponore potpuno drugačijeg de-
lirijuma – staljinizma. Bio je to mladić po imenu Žak Isidor Goldštajn, koji se takođe
predstavljao pod drugim imenom: Isidor Isu. Odmah posle Drugog svetskog rata, 1946.
godine, Isu je objavio da je rođen Letrizam: „avangarda avangarde“. Nastao kao opo-
zicija nadrealistima skamenjenim oko Bretona, letrizam se vratio korenima: totalnoj
diverziji nad jezikom u maniru proto-dade. „Bili smo protiv moći reči. Protiv moći...“,
pisao je Žil Volman, jedan od letrista i kasniji Deborov saveznik.

Do Deborovog dolaska u Pariz, Isu je već stekao kultnu reputaciju. Uzbunjivao je
javnost dramatičnim proglasima („12 miliona mladih zauzeće ulice Pariza da bi izveli
letrističku Revoluciju!“), a najveći skandal je izazvao spisima *Mehanike žene* („seksu-
alni priručnik za potrebe mlade generacije“, zabranjen) i *Rasprava o nuklearnoj ekono-
miji: Pobuna mladih*. Isu je izvršio veliki uticaj na Debora. Njegov prvi, „opisni film“,
Rasprava o prljavštini i večnosti (1950), izložio je mnoge elemente koje će Debor ka-
snije koristiti u svojim filmskim kolažima-esejima. Osim, možda, jednog: Isuov film je
trajao četiri i po sata.

Za taj film je vezan i čuveni „kanski skandal“, koji je Debora i naveo da priđe Isuu
i letristima: posle niza provokacija priređenih tokom festivala 1950, letristima je uspe-
lo da izdejstvuje prikazivanje Isuovog filma. Na kraju, zahvaljujući dobroj volji Žana
Koktoa i podršci još nekih mlađih reditelja, Isu je dobio nagradu „za avangardni film“,
koja je bila izmišljena na licu mesta.

Ipak, centralni potres koji je izazvala ova grupa nije vezan ni za film, niti za istraživanja “fizičkih svojstava reči”. Taj potres se dogodio nešto ranije iste godine: reč je upadu na Uskršnju misu 9. aprila 1950, u crkvi Naše Gospe (Notr-Dam), u Parizu. Komandosi su bili Serž Berna i Mišel Mur. Prvi je bio autor teksta koji je pred oltarom izgovorio ovaj drugi, u punoj kaluđerskoj opremi. Pariz, izmučen ratom, posleratnim represalijama i opštom bedom, očekivao je Uskršnju poruku mira i novog početka. Dobio je nešto drugo. Ovaj tekst zaslužuje da bude naveden u celini:

*Danas na Uskrs ove Svete godine
ovde
pod likom Naše Gospe
optužujem
celu katoličku crkvu za smrtonosno skretanje naše životne snage ka praznom nebu
optužujem
katoličku crkvu za prevaru
optužujem
katoličku crkvu što truže svet svojim turobnim moralom
i što predstavlja živu ranu na raspadnutom telu Zapada
Uistinu, ja vam kažem: Bog je mrtav
Mi povraćamo od grozne bljutavosti vaših molitvi
jer vaše molitve su postale kužni dim nad ratištem naše Evrope
Zato izađite u tragičnu i oplemenjujuću
pustinju sveta u kojem je Bog mrtav
i izričajte ovu zemlju iznova svojim golim rukama
svojim ponosnim rukama
svojim rukama koje se ne mole
Danas na Uskurs ove Svete Godine
Ovde pod likom francuske Naše Gospe
mi proglašavamo smrt Hrista-boga
da bi čovek mogao konačno da živi.⁵*

Mur je zatim sišao sa govornice i krenuo kroz masu vernika, veselo ih blagosiljajući. Usledio je napad švajcarskih Gardista i razjarene gomile, kojima su u prvi mah uspeli da umaknu; onda ih je uhvatila uhvatila policija. Neki hroničari tog doba smatraju da upravo u tome treba videti intervenciju Više Sile: samo to ih je spasilo sigurnog linča.

Andre Breton, koji je 1943. godine, u *Trećem manifestu nadrealizma*, najavio pojavu “nove generacije” koja će znati da odbaci sve ono što je u nadrealizmu mrtvo i da sa onim što je živo krene dalje, napisao je neposredno posle tog skandala: “Udarac je zadat u pravo mesto, u samo srce oktopoda koji još uvek davi čovečanstvo. U našoj mladosti, ja i neki ljudi koji su bili ili su još uvek moji saputnici – Arto, Krevet, Elijar, Pere, Prever, Šar i mnogi drugi – sanjali smo kako taj udarac zadajemo baš na tom mestu.” Sami letristi nisu ničim uzvratili na ovu ljubaznost svojih “loših očeva”.

Debor se prvi put oglosio jednim filmom: *Urlici u slavu de Sada* (1952). Do tada neviđena provokacija, sačinjena od naracije (s nekoliko najpoznatijih Deborovih poetskih i teorijskih iskaza), haotične serije citata, naizmeničnih crnih i belih ekrana, zujanja projektora i 20 minuta ničega. Na projekciji u Ciné Club u Latinskom kvartu, 13. oktobra 1952. godine, revoltirane gledaoce, koji su počeli da napuštaju salu, Serž Berna je

⁵ Preuzeto iz Greil Marcus, *Tajna istorija kulture XX veka*, Gradac, br. 120-121, 1996, prevod: Dejan D. Marković.

uveravao da treba da se vrata, jer “na kraju ima nešto stvarno prljavo”. Mišel Bernštajn je imala zadatak da za vreme projekcije, kada bi publika počela da negoduje, ispušta urlike, za koje, kako je kasnije pričala, ni sama nije znala odakle je uspevala da ih izvuče. Debor je za to vreme sa balkona posipao publiku brašnom.

Prikazivanju filma je prethodio Deborov tekst *Prolegomena za sve buduće filmove*. Tu se naziru prvi elementi buduće situacionističke teorije. Prvo, kroz jasno odbacivanje Sartrovog poimanja situacije (iz *Situations I & III*) kao “činjeničnog” ili “datog”. To pasivno tumačenje je potpuno odbačeno: “Buduća umetnost biće odbacivanje situacija ili ništa.” Ista teza ponavlja se i u filmu, ali s nastavkom koji jednako izričito označava prelazak iz pasivnog u aktivni modul: “Nauka o situacijama koju ćemo stvoriti, pozajmiće elemente psihologije, statistike, urbanizma i etike. Ti elementi biće usmereni ka novom cilju: *ka svesnom stvaranju situacija*.”

Drugim rečima, ka svesnom stvaranju života. Ovde se treba malo zadržati, jer je ono glavno upravo rečeno: sve zatečeno i pasivno prihvatano, mora biti odbačeno. Sami stvarajte situacije i ambijente, neke druge, svoje. Gotovo je sa onim što imaju da nam *ponude*.

Debor, Mišel Bernštajn, Mišel Mur, Serž Berna i Žil Volman ubrzo raskidaju sa Isuom. Čak i najlucidnije i najprovokativnije intervencije nisu mogle da sakriju činjenicu da je bila reč o staroj raspravi: onoj između umetnosti i anti-umetnosti, između različitih načina *predstavljanja* života. Šta je sa samim životom? Zašto nam on i dalje izmiče? Zašto ga i sami dodatno potiskujemo u predstavu? Pitanje koje nas je u ovoj knjizi sačekalo odmah na početku, u prvoj tezi, bilo je postavljeno već tada.

U platformi usvojenoj na osnivačkom kongresu Letrističke internacionale, 7. 12. 1952. godine, u Oberviljeru, čitamo sledeće (sve pisano malim slovima):

“sve u svemu, ljudsko stanje nas više ne zadovoljava... svi koji nešto održavaju doprinose radu policije... sve nam je zabranjeno. diverzije maloletnika i upotreba droga, kao i svi drugi gestovi, služe samo da ispune prazninu. nekoliko naših drugova je u zatvoru zbog krađe. protestujemo zbog patnje nanete onima koji su shvatili koliko je važno nikada ne raditi. o tome nemamo šta da raspravljamo. ljudski odnosi treba da se zanimaju na strastima. u suprotnom, teror.”

Jedan primerak kongresne platforme, otkucane na rasklimatanoj pisačkoj mašini, bio je začepljen u bocu i pušten niz obližnji kanal.

Tokom jedne šetnje, 1953. godine, na zidu u ulici de Seine, Debor ispisuje kredom: NIKADA NE RADI. Prvi apsolutno moderni grafit.

Iste godine, na samom početku nove avanture, Debor pokušava samoubistvo gušenjem. Detalji u vezi konkretne tehnike su ostali nejasni. Ta ideja je nastavila da ga proganja.

Pojavljuje se novo ime: Ivan Čeglov, ponekad potpisan kao Žil Iven. Njegov tekst *Pravila novog urbanizma* (1953) obeležio je ovaj period i ostavio najjači utisak na Debora. Čeglov, koji je tada imao 19 godina, uskoro je bio isključen iz LI (praksa s kojom će se nemilice nastaviti), a zatim i zatvoren u ludnicu. S njim je priča o gradovima, koji više neće biti “gradovi rada i krivice, nepromenljive činjenice” (Volman), dobila odlučujući zamah; “urbanistička” i “psihogeografska” razmatranja zauzimaće jedno od najvažnijih mesta u svim budućim istraživanjima: “Svako će živeti u svojoj sopstvenoj katedrali. Postojeće sobe koje će podsticati snove jače od bilo koje droge, kuće u kojima će biti nemoguće ne zaljubiti se...”

Tekst Ivana Čeglova je kasnije objavljen i u prvom broju Situacionističke internacionale (1958).

Godine 1954, 22. juna, izlazi *Potlač* br. 1, novo glasilo LI. Na jeziku Kvaikutl Indijanaca iz Britanske Kolumbije, potlač doslovno znači “rat”, ali zapravo označava ritualno nadmetanje u poklanjanju i uništavanju ličnog poseda. Kod naroda sa severozapadne obale Amerike potlač je glavni način za sticanje prestiža. Potpuno suprotno našem “običaju”: ovde gomilanje i potrošnja, tamo takođe gomilanje, ali samo zato da bi sve nagomilano bilo poklonjeno ili uništeno.

Kasnije, povodom objavljivanja kompletne serije *Potlača* (1959), Debor je objašnjavao kako je duh potlača, kao oblika razmene, u praksi često značio “razmenu uvreda koje smo dugovali onima čija je ideja života bila daleko ispod naše.”

Potlač je bio besplatan časopis. Kako je pisalo u prvom broju, časopis je slat na adrese nasumice izabrane iz telefonskog imenika, kao i ljudima za koje su cenili da najmanje žele da ga vide. Neki primerici su ostavljeni na trotoaru. Stiže i prva jasna *anti-copyright* poruka: “Svi tekstovi objavljeni u *Potlaču* mogu biti slobodno reprodukovani, prilagođavani i citirani, bez navođenja izvora.” Tu je i poruka za buduće saradnike: “Ako verujete da ste GENIJE ili samo osoba BRILIJANTNE INTELIGENCIJE, pišite Letrističkoj internacionali.” U uvodnom članku je pisalo: “Mi radimo na svesnom i kolektivnom uspostavljanju jedne nove civilizacije.” Tako je počinjao Potlač br. 1, “najangažovanija publikacija na svetu.”

Do 22. maja 1957. godine izašlo je 29 brojeva *Potlača*, u kojima su sabrani svi značajniji eseji, poruke, rezultati zajedničkih istraživanja i saopštenja iz tog perioda.

Godine 1954. počinje i pobuna u Alžiru. Vazduh ispunjavaju nove tenzije. Već u prvom broju Potlača stiže i prvo otvoreno neprijateljsko saopštenje na adresu klasnih makroa: sindikata, konkretno, CGT, koji je bio pod kontrolom Komunističke partije Francuske. U tekstu koji kritikuje sindikalističku filozofiju “životnog minimuma”, Debor poručuje: “Društvena borba ne može da bude birokratska, već samo strastvena...”

Ipak, sve glavne teme istraživane su uporedo: od revolucije, rada i nerada, do šetnji po krovovima Pariza:

Potlač br. 7: “Dokolica je pravo revolucionarno pitanje... Pošto smo nekoliko godina proveli ne radeći bukvalno ništa, svoj društveni stav možemo slobodno da proglasimo avangardnim. Naime, u društvu koje je još uvek provizorno zasnovano na proizvodnji, mi tragamo za načinima da se ozbiljno posvetimo isključivo dokolici.”

Potlač br. 23 donosi zajednički tekst Racionalno ulepšavanje grada Pariza: “Otvoriti krovove Pariza za šetnju, brižljivim preraspoređivanjem požarnih stepenica i pravljenjem trotoara tamo gde je to potrebno... Postaviti prekidače na ulične svetiljke, tako da gradsko osvetljenje bude pod javnom kontrolom”, itd.

U istom broju, pljušte predlozi za nove nazive ulica i grafite. U tekstu *O ulozi pisane reči*, za stambene zgrade u blizni Renoove fabrike bio je predviđen sledeći grafit: SPAVAŠ ZA GAZDU.

U ovom periodu Debor piše neke od najznačajnijih eseja: *Veliki san i njegovi klijenti*, *Arhitektura i igra*, *Poslednji dani Pompeje* (sa Mohamedom Dahuom), *Zašto Letrizam?* (sa Volmanom) i zajednički *Inteligentni pregled avangarde za godinu 1955*. Ne zaostaju ni drugi; pored tekstova, objavljen je veliki broj kolaža i drugih “diverzija” na račun “datog” i “činjeničnog”. To je bila omiljena tehnika, ali i izvor mnogo ozbiljnijih očekivanja:

“Diverzija ne vodi samo ka otkrivanju skrivenih talenata. Ona vodi u direktan sukob sa svim društvenim i zakonskim konvencijama i kao takva predstavlja moćno oružje u

službi istinske klasne borbe. Jeftinoća njenih proizvoda je teška artiljerija koja razbija sve Kineske Zidove razumevanja. To je pravo sredstvo proleterske umetničke edukacije, prvi korak ka doslovnom komunizmu.” (Debor i Volman, *Teorija diverzije*, 1956)

Ovaj tekst, pisan rečnikom od kojeg bi i Lenjina podišli žmarci, nastao je i isto vreme kada i Lenjinov portret-kolaž, na kojem slavnu čelenku zamenjuju bujne ženske obline s neke stare erotske fotografije. Portret uokviruju reči: “Univerzum se okreće oko njenih sisa.” (1956)

Nekoliko značajnih tekstova se pojavljuje i u drugim publikacijama. Tako je Deborov čuveni *Uvod u kritiku urbane geografije* objavljen u *Les Lévres Nues* br. 6 (Gole usne, 1955), časopisu belgijske nadrealističke grupe. Isti časopis objavljuje i Deborovu “Psihogeografsku mapu grada Pariza” *Goli grad* i već spomenuti tekst *Teorija diverzije*, napisan u saradnji sa Volmanom (br. 8, maj 1956).

U ta dva teksta, dobro je fokusirana glavna meta napada:

“Dobro znamo s kakvim su slepim fanatizmom nepriviligovani spremni da brane osrednje prednosti svog položaja. Ta patetična iluzija o privilegijama direktno je povezana s vladajućom, buržoaskom idejom o sreći, koju pothranjuje ceo propagandni sistem. Tu je uključeno sve: od Marloove estetike do koka kole. Kriza te ideje o sreći mora biti podsticana u svim prilikama i svim mogućim sredstvima.” (Debor, *Uvod u kritiku urbane geografije*, 1955)

Zatim Debor i Volman:

“U krajnjoj liniji, bilo koji znak – bilo koja ulica, reklama, slika, tekst, bilo koji prikaz društvene predstave o sreći – podložan je pretvaranju u nešto drugo, čak i u svoju suprotnost.” (*Teorija diverzije*, 1956)

Uvod u kritiku urbane geografije, “jedan od najelegantnijih ranih Deborovih eseja” (Len Braken, biografija), značajan je jer dobro izražava zajedničke težnje grupe i atmosferu koja je vladala u to vreme:

“Među svim stvarima u kojima učestvujemo, sa ili bez interesa, zajedničko istraživanje novih načina života jedini je aspekt koji još uvek odiše strašću. Estetika i druge discipline pokazale su se blatantno neadekvatnim u tom pogledu i zato zaslužuju najveći prezir.”

Pored toga, saznajemo da je termin “psihogeografija” skovao “jedan nepismeni Alžirac, u leto 1953. godine”, ali bez daljih objašnjenja.

Iako su činili sve da od sebe odbiju manje radikalne grupe i pojedince, glas se širio. Krajem 1955. grupi se pridružuje Aleksandar Troki (Trocchi), nekada mornar (plovio u ratnim konvojima za Murmansk), a sada pisac, seksualni instruktor i posvećeni naroman: “Odbacujem sve; zanima me jedino revolucija. Ne u nekom objektivnom ili idealističkom smislu, već kao nešto što treba da bude u srcu svakog čoveka. Taj novi stav je već deo mene... Ne pripadam ovom svetu i vaši zakoni me više ne zanimaju.” Koju godinu kasnije Trokijeva reputacija će prerasti u pravi kult, posebno nakon objavljivanja *Kainove knjige* (1960). Ali, tih dana, Troki je najveći deo vremena provodio u jednoj maloj, iznajmljenoj sobi, uglavnom čitajući i izlazeći napolje samo da bi igrao flipere i “dekoncentrisao sebe” ženama.

Godine 1956. Letristima se pridružuju i članovi nadrealističke grupe COBRA (akronim za grupu čiji su članovi bili iz Copenhagena, BRisela i Amsterdama), među kojima su bili holandski arhitekta Konstan i danski umetnik Asger Jorn, budući glavni organizator, ali i sponzor mnogih aktivnosti.

U isto vreme: masovni ustanci u Poljskoj i Mađarskoj, rat u Alžiru, Suecka kriza, štrajkovi širom Francuske i Španije. Tenzija između “umetničkih” i “revolucionarnih” preokupacija se zaoštrava. Traži se platforma koja bi tu tenziju mogla da prevaziđe kroz celovit pristup. Tekstovi iz tog perioda variraju od samokritike (“u ovom trenutku, kasno je za umetnost...”), do prilično apstraktnih pokušaja da se iznađe integrisana platforma (Kongres u Albi, Italija, i osnivanje Međunarodnog pokreta za Imažinistički Bauhaus, 28. septembar 1956; inicijatori Asger Jorn i Đuzepe Galicio.)

Godine 1957, u svojoj dvadeset šestoj godini, Debor piše *Memoare* (objavljene 1959): kolaž sastavljen od slika, citata, isečaka iz novina, reklama, fotografija i stripova, raspoređenih na pedesetak stranica, bez i jedne Deborove reči. Asger Jorn je bio zadužen za linije i fleke. Memoari pokrivaju za Debora ključni period 1952–53. Posvećeni su svima s kojima je provodio te najluđe i najbeznadežnije dane, “koji za sobom nisu ostavili nikakav trag”. Osim: “Nova generacija neće ništa prepustiti slučaju”, “iz ovoga nikada nećemo izaći živi”, “živeli smo brzo”, “momentalno trezan”, “ko zna gde ćemo se naći sutra?”, itd. Knjiga je bila ukoričena u šmirglu, da bi oštetila sve druge knjige s kojima se nađe na polici.

SITUACIONISTIČKA INTERNACIONALA: 1957–1972.

Preimenovanje Letrističke Internacionale u Situacionističku (SI), na kongresu u Cosio d’Arroscia 28. jula 1957. godine, nije bilo samo formalno pitanje. Grupa je za proteklih šest godina prevalila dugačak put i napravila veliki otklon u odnosu na ideje i preokupacije kojima je naziv dao Isu. Za život, ali i za obračun sa onim što je stajalo nasuprot životu, bilo je potrebno nešto jače od umetnosti i anti-umetnosti. Do tada je ova propozicija bila jasno formulisana.

Ali, pre toga dolazi do jednog značajnog isključenja: ovog puta na redu je bio Žil Volman, jedan od prvih Deborovih saputnika. Umesto jasnog objašnjenja, u *Potlaču* je objavljen tekst koji podseća na čitulju: “Volman je igrao značajnu ulogu u organizovanju letrističke levice i u osnivanju Letrističke internacionale, 1952. godine. Bio je autor ‘megapneumatičkih poema’, teorije ‘sinematohroma’ i jednog filma (*Antikoncept*). Bio je delegat LI na kongresu u Albi, septembra 1956. Imao je dvadeset sedam godina.”⁶

“Bolje je menjati prijatelje, nego ideje”, izjavio je nešto ranije Debor povodom prakse isključivanja. Zbog ovakvog stava je često bio kritikovan; dijagnoza o manijakalnom autoritarizmu, na prvi pogled, nije daleko od istine. Najzad, nije krio da je u nekim slučajevima namerno zaoštravao odnos do tačke pucanja. Ipak, malo širi uvid u tekstove koji su pratili ta isključenja pokazuje da je Debor, pre svega, tražio potpunu posvećenost, dosledno sprovođenje zajednički usvojenog programa; u suprotnom, razvodnjavanje, urušavanje, povratak na pozicije od kojih tek što se odmaklo. Mnogi članovi grupe su odlazili sami, da bi se posvetili svojim umetničkim i profesionalnim karijerama, što je bilo nespojivo s programom grupe. Neki su bili isključeni bez jasnih obrazloženja, a neki, kao dvojica holandskih arhitekata, koji su prihvatili projekat izgradnje jedne katoličke crkve, iz razloga na koje nije ni vredelo trošiti reči.

U tekstu koji je usledio odmah posle raskida sa Volmanom, sigurno mnogo bolnijeg nego što je to hteo da prizna, Debor se još jednom osvrnuo na to pitanje:

⁶ Kako su izgledale ili zvučale Volmanove *mégapneumies* možete da proverite na www.ubu.com/mp3/ Pogledati i www.notbored.org/wolman.html

“Stalno insistiranje na apsolutnoj strogosti vodi ka jednako apsolutnoj izolaciji i neefikasnosti, a na kraju i u nepokretnost, u potpuno izopačenje duha kritike i otkrivanja. Moramo konačno sprečiti sve takve sektaške stavove u korist pravih akcija. To treba da bude jedini kriterijum za udruživanje ili raskidanje sa drugovima. Ali, to ne znači da treba da opozovemo dosadašnje raskide, što nam mnogi predlažu. Naprotiv, smatramo da je nužno ići još dalje u raskidanju sa svim navikama i ličnostima.”

Posledica tog “preispitavanja” je bila da su od nekih sedmadesetak ljudi, koji su u različito vreme bili članovi SI, trenutak njenog raspuštanja dočekali samo Debor i Đanfranko Sangvineti.

Na osnivačkom kongresu SI došlo je do zvaničnog udruživanja Letrističke internacionale, Jornovog Imažinističkog Bauhusa i Londonske Psihogeografske Asocijacije. Koju godinu kasnije, biće oformljene skandinavska i nemačka sekcija, uz očigledan uticaj na pokrete i grupe koje su se pojavile i u drugim zemljama (holandski *Provo*, kasnije žestoko kritikovan).

Osnivanje SI su pratila dva Deborova teksta koja su opširno razmotrila dotadašnja iskustva i ponudila novo usmerenje. Prvi tekst je bio objavljen kao interni dokument i nosio je vrlo dugačak naziv: *Izveštaj o konstruisanju situacija i uslovima za organizovanje i delovanje situacionističke tendencije*. Glavna namera je saopštena već u prvih nekoliko rečenica:

“Pre svega, smatramo da ovaj svet mora biti promenjen. Težimo najpotpunijem oslobođenju društva i života u kojima smo danas zatočeni. Mi znamo da je ta promena moguća kroz primenu odgovarajućih akcija.”

“Potrebno je da zajednički definišemo naš program i da ga disciplinovano sprovedemo, koristeći se svim sredstvima, čak i umetničkim.”

To je praktično bio manifest, u kojem su razmotrena sva pitanja koja su do tada unutar grupe bila izolovana kao prioriteta. Prvi deo teksta *Revolucija i kontrarevolucija u modernoj kulturi*, bavi se kritikom dotadašnjih umetničkih pokušaja: od futurizma, preko dada i nadrealizma, do socijalističkog realizma i nekih modernih tendencija, zaključno sa letrizmom. Najviše pažnje posvećeno je dada i nadrealizmu, kao očiglednim pretečama. Zaključke te rasprave nalazimo i u *Društvu spektakla*, ali i u tekstu koji je usledio odmah nakon ovog i bio objavljen u poslednjem broju *Potlača: Još jedan napor ako želite da postane situacionisti*. U tom tekstu Debor izlaže tezu o *dekompoziciji*, opet polazeći od nadrealizma. Naime, po Deborovom kalendaru, umetnost je prestala da se razvija s krajem prve faze nadrealističkog eksperimenta, negde oko 1930. godine. Od tada imamo samo ponavljanje. Sam nadrealizam je od tada počeo da gubi na značaju, da bi nakon Drugog svetskog rata, tonući sve dublje u vode “mističnog idealizma” ili komercijalne umetnosti, prestao da bude relevantan. Novo stvaranje, superiorno u odnosu na svu dotadašnju umetnost i anti umetnost, moguće je samo u uslovima koji će nastati nakon “revolucionarne likvidacije kapitalizma”.

Naime, potrebni su nam uslovi za stvaranje života, a ne za razvijanje nekog novog umetničkog izraza. Odatle tako brutalan zaključak rasprave za koju je neko možda pomislio da se ipak tiče samo ezoteričnih preokupacija jedne male grupe avangardnih umetnika. Treba imati u vidu da su grupu, sve do 1960. godine, kada u nju ulazi Raoul Vaneigem, činili isključivo umetnici, pisci i arhitekta. To je svakako uticalo na izbor pitanja i pravac iz kojeg su napadali glavnu metu: društvo u celini, njegovu “ideju o sreći”, a ne samo njegovu umetnost.

U delu *Izveštaja* pod nazivom *Ka Situacionističkoj internacionali*, razmatrana su praktična pitanja. Bio je to pregled do tada započetih istraživanja i njihovih dometa: tehnika i programa kao što su “prolasci” (*derivé*), “diverzija” (*detournement*), psihogeografija i “unitarni urbanizam” – taj specifično situacionistički izum, koji je trebalo da sve ove aspekte Velike Revolucionarne Igre poveže radi stvaranja “superiorne organizacije života”. (7)

“Situacionistička igra se razlikuje od klasičnog koncepta igre po radikalnoj negaciji elementa takmičenja i nepristajanju na odvojenost igre od svakodnevnog života.”

“Sve ukazuje da je suština naših istraživanja hipoteza o stvaranju situacija...”

“Treba da nastojimo da stvaramo situacije, to jest, zajedničke ambijente, ansamble utisaka koji određuju kvalitet trenutka. Na primer, ako pođemo od okupljanja grupe pojedinaca tokom nekog vremenskog perioda, bilo bi poželjno da, imajući u vidu iskustva i materijalna sredstva kojima raspolažemo, utvrdimo koja mesta, koji izbor učesnika i koje provokacije događaja vode ka najpoželjnijim ambijentima...”

“Stvaranje situacija počinje na ruševinama modernog spektakla. Lako je videti do koje je mere suštinski princip spektakla – neintervencija – povezan sa otuđenjem starog sveta. Nasuprot tome, najvažniji revolucionarni eksperimenti u kulturi težili su da razbiju posmatračevo poistovećivanje s likom glavnog junaka i da ga tako navedu na aktivno ponašanje, da sve svoje sposobnosti stavi u službu revolucije sopstvenog života.”

“To je sav naš program, koji je suštinski prolazan. Naše situacije biće efemerne, bez budućnosti; prolasci...”

“Ono što menja način na koji vidimo ulicu je mnogo važnije od onoga što menja naš pogled na neku sliku. Naša radna hipoteza biće preispitana u svakoj budućoj pobuni, s koje god strane ona dolazila.”

Tokom jednog vikenda provedenog u Kopenhagenu, Debor i Asger Jorn prave knjigukolaž *Fin de Copenhague* (1957). Tehnika “diverzije”, primenjena i u *Memoarima*, ovog puta donosi kritiku modernog načina života i gradskog planiranja. Meta napada je bio

⁷ Ovde nailazimo na jedan od najvažnijih ključeva za razumevanje situacionista, ne samo Debora, iako pomalo čudan: izuzetna zapažanja čak i u krajnje problematičnim okvirima. “Unitarni urbanizam” je bio i ostao prilično apstraktan projekat. Doneo je zaista lucidnu kritiku kapitalističke organizacije vremena i prostora – “Urbani ambijent nameće pravila i ukuse vladajućeg poretka jednako nasilno kao i dnevne novine” (film *Kritika odvajanja*, ovde poglavlje br. 7, tekst Ivana Čeglova ili *Unitarni urbanizam* Raoula Veneigema i Atila Kotanjija, iz SI br. 6, 1961) – ali i fantazije o novom urbanizmu i “eksperimentalnim gradovima”, uz potpuno previđanje neophodnih pretpostavki za realizaciju takvog projekta. Tako u finalu jedne od teza iz teksta *Unitarni urbanizam*, posle nadahnute i razorne kritike, čitamo sledeće: “Očigledno ćemo morati da još neko vreme trpimo period postvarenih gradova; ali, način na koji ih prihvatamo moramo promeniti odmah. Tek kada se mase probude moći ćemo da postavimo pitanje svesno rekonstruisanih gradova.” Ali, za takve gradove, možda eksperimentalne, ali svakako masivne, opet će nam biti potrebne *mase* – radnika, proizvođača, izvršilaca, eksperata, menadžera; sve one funkcije i odnosi koje su situacionisti tako žestoko kritikovali. Situacionistički grad i dalje ostaje tehnološka celina, što neminovno zahteva neki oblik vlasti. Uvek ista, stalna protivrečnost, ne samo situacionistička. Slično je i sa Deborovim shvatanjem vremena i istorije, često tako usiljeno teleološkim i evrocentričnim (poglavlja 5. i 6; “dokona i prazna sloboda” ljudi pre pada u “mukotrpn rad”, itd.) ; ali sama *preokupacija* vremenom i prostorom dovela ga je do mnogih važnih zapažanja; za njega se zaista ne može reći da ga istorija i faraonska arhitektura nisu baš ničemu naučile! Treći primer, u najtešnjoj vezi s prethodnim, jeste stav situacionista prema kompleksu rad-proizvodnja: dok su na ličnom planu odbijali rad i radnu etiku do tačke samouništenja, u kasnijoj fazi, od druge polovine 1950-ih, nadovezali su se na temu “radničkih saveta” i “samoupravljanja”, ostajući tako čvrsto u sferi masovne proizvodnje i masovnog društva. Ali, opet važi isto: neka polazišta i zaključci su svakako problematični, ali sve ono što su stigli da kažu između te dve tačke drastično je odudaralo od uobičajenih levičarskih i specijalističkih spekulacija.

ljupki, “dobro isplanirani” i beskrajno dosadni Kopenhagen, dok je sam rad razvio praktično sve elemente “iseci-i-prilepi” postupka, koji će kasnije steći orgomnu popularnost – iako i ovde treba podsetiti da se radilo o tehnicu koju su obilato koristili još dadaisti. Za razliku od nadrealizma, čiji je uticaj bio možda i veći, dada kod Debora nije budila tako ambivalentna osećanja. To je bila i ostala njegova najveća mladalačka ljubav.

*

Godinu 1958. obeležavaju masovni protesti širom Francuske, masakri civila u Tunisu i Alžiru – i prvi broj *Situacionističke internacionale*.

Neprijateljski stav prema komunističkoj partiji i njenim sindikatima se dodatno zaoštrava. Debakl francuske kolonijalne politike, nove socijalne tenzije i masovni protesti, doveli su zemlju do najveće krize posle Drugog svetskog rata. U trenutku kada je de Gol preuzeo inicijativu i praktično ukinuo parlamentarnu demokratiju, dobivši određene ruke za pisanje novog ustava Francuske – što je za situacioniste, pre svega, bio indikator jednog još autoritarnijeg trenda, a ne razlog za “odbranu demokratije” – KPF i njen sindikat CGT su još jednom zaustavili plimu masovnih, spontanih štrajkova. Prvo javno saopštenje SI, *Građanski rat u Francuskoj* (1958), bilo je istovremeno objava rata ovim klasnim makroima i de Golovoj Francuskoj.

Prvi broj SI, koji je preko nekoliko sekcija, ali i drugih grupa i pojedinaca, sada bio distribuiran širom zapadne Evrope, doneo je nekoliko značajnih tekstova, među njima i kratak pregled *Definicija* osnovnih situacionističkih pojmova: derivé, diverzija, konstruisana situacija, situacionista, psihogeografija, unitarni urbanizam, itd. Tako, na primer, saznajemo da je situacionista “onaj ko se bavi teorijom i praksom konstruisanja situacija, član SI”, ali da je situacionizam “besmislen pojam, netačno izveden iz prethodnog, koji aludira na postojanje doktrine ili na puko tumačenje postojećih činjenica. Ne postoji nikakav ‘situacionizam’; taj pojam očigledno potiče od antisituacionista.”

Prvo i osnovno pravilo za ispravno razumevanje situacionista jeste da u nekim slučajevima i ne pokušavate da utvrdite gde im je glava, a gde rep. Ostavite to za kasnije; prepustite se *prolasku*...

Na poslednjoj stranici bio je objavljen i sledeći poziv:

“Mladići, devojke,
traži se izvesna sklonost ka prevazilaženju i igri.
Nisu potrebne posebne kvalifikacije.
Bilo da ste lepi ili pametni
SA SITUACIONISTIMA
možete da prodrete do pravog značenja Istorije.
Ne zovite telefonom. Pišite ili navratite:
32, rue de la Montagne Genevieve, Paris 5”

*

Godine 1959. Debor snima, tačnije, pravi svoj drugi film: *O prolasku nekoliko osoba kroz prilično kratku jedinicu vremena* (Debor je insistirao na ovakvom naslovu, podstaknut Bergsonovim spekulacijama na temu vremena i laži njegovog “merenja”). Film je najavljen kao “beleška o nastanku situacionističkog pokreta, koja se, kao takva, bavi razmatranjem sopstvenog jezika.” Osim snimaka rasprave sa III konferencije SI, koja je pre toga održana u Minhenu (april 1959) i teksta izgovaranog u tri glasa, kao ilustracija za glavne teze filma poslužile su “misli klasičnih autora, odlomci iz naučno-fantastičnih novela i radova najgorih, pomodnih sociologa.”

Ali, film nije bio samo beleška o nastanku grupe. Otvorena su i druga pitanja, a u odlomku koji sledi nailazimo i na prvu tezu *Društva spektakla* (u samoj knjizi teza je izmenjena tako što u stopu parafrazira prvu rečenicu Marksovog *Kapitala*):

Glas 2: “Naš život je putovanje – kroz zimu i noć – mi tražimo svoj put...”

Glas 3: “Ono što je nekada bilo neposredno doživljavano pojavljuje se zamrznuto u udaljenosti, utopljeno u ukuse i iluzije koje ova epoha nosi sa sobom.”

Glas 1: “Ono što treba ukinuti, nastavlja se, a sa njim i naše habanje. Zagušeni smo, odvojeni. Godine prolaze, a mi ne menjamo ništa.”

Glas 2: “Još jedno jutro na istim ulicama. Umor od tolikih noći provedenih na isti način. Dugo je trajala ta šetnja...”

Glas 2: “Naravno i od toga može da se napravi film. Ali, čak i kada bi tom filmu uspelo da bude jednako nedosledan i nezadovoljavajući kao i stvarnost koju opisuje, to će opet biti samo predstava: bedna i lažna, kao i ovih nekoliko iskrzanih kadrova jedne potrage.”

Glas 3: “Priča se o oslobođenju filma. Ali, od kakvog je značaja oslobođenje jedne umetnosti kroz koju će Pjer, Žak ili Fransoa onda moći da nam ljubomorno povere svoja ropska osećanja?

“Jedini pravi poduhvat je oslobođenje svakodnevnog života, ne samo u nekoj istorijskoj perspektivi, već ovde i sada. To podrazumeva odbacivanje svih otuđenih oblika komunikacije. Zato i film mora biti uništen.”

*

Godine 1960. održana je IV konferencija SI u Londonu, na “jednoj tajnoj adresi”: u Britanskom udruženju pomoraca. Zaključak je bio vrlo izričit: “Revolucionarni igrači svih zemalja treba da se ujedine u Situacionističku internacionalu i tako počnu sa izlaskom iz *preistorije svakodnevnog života*.”

Tada je bila upriličena i prezentacija SI u Institutu za savremenu umetnost. Situacionistička delegacija je uredno zauzela mesto na bini, spremna da odgovara na pitanja publike. Prvo pitanje je glasilo: “Šta je to situacionizam?” Debor, koji nije govorio engleski, odgovorio je na francuskom: “Ne odgovaramo na takve pizdarije”, posle čega je kompletna delegacija napustila salu.

Iste godine, tokom septembra i oktobra, Debor snima još jedan film: *Kritika odvajanja* (prvi put prikazan 1961). Ovog puta naslov doslovno izražava glavnu temu – odvajanje, koje je Debor u *Društvu spektakla* nazvao “alfom i omegom spektakla”.

“Vladajući poredak dolazi u pitanje svaki put kada anonimni ljudi pokušaju da žive drugačije. Ali, to uvek ostaje udaljeno. O tome bivamo obavešteni preko novina i najnovijih vesti. Ostajemo izvan života, suočeni sa još jednim spektaklom. Od života od nas odvaja naša neintervencija. To vodi u samorazočarenje. Kada je tačno izbor bio odložen? Propustili smo još jednu priliku.

“Dozvolio sam da mi vreme proleti. Izgubio sam ono što je trebalo da branim.

“Događaji koji ispunjavaju život pojedinca, kako je on sada organizovan, događaji koji bi trebalo da nas se stvarno tiču i zahtevaju naše učešće, zapravo su oni koji zahtevaju samo našu udaljenost, dosadu i puko posmatranje. Nasuprot tome, situacije koje nam stižu u obliku umetničkih projekcija često su privlačne, takve da bude želju da učestvujemo u njima. Taj paradoks treba obrnuti, postaviti ga na noge. To je ono što treba ostvariti kroz akciju. A kada je reč o ovom idiotskom spektaklu, svedenom na fragmentiranu i ispranu prošlost, punom buke i besa... Nije stvar u tome kako da

ga prenesemo ili “prevedemo” u još jedan precizno uređeni spektakl koji će nas uvući u iluziju razumevanja i učešća. Ne. Svaki zaokruženi umetnički izraz samo izražava zaokruženost prošlog i kao takav izražava jedino pasivnost.

“*Treba uništiti sećanje u umetnosti. Uništiti sve konvencije njene komunikacije. Obeshrabriti njene obožavaoce.* Kakav zadatak! Kao u zamagljenoj, pijanoj viziji, sećanje i jezik filma išezavaju istovremeno... U tom ekstremnom obrtu, najbednija subjektivnost se izokreće u neku vrstu objektivnosti: u dokumentarni snimak uslova nekomunikacije.”

U odlomku koji neodoljivo podseća na Bretona, Debor kaže:

“Niko se ne vraća sa istim entuzijazmom s kojim se otisnuo na put. Drage moje, avantura je mrtva.”

To je ta melanholija koja je duboko prožimala tih nekoliko mladića i devojaka potpuno posvećenih duhu Igre. U noveli *Tous les chevaux du roi* (Svi kraljevi konji, 1960) Mišel Bernštajn je kroz likove Žila (Debor) i Karol (Deborova ljubavnica iz „Plemena“, možda Elen ili Karolin Ritner) sjajno prenela delić te atmosfere:

“Pronašli smo način kako da zauvek ostanemo mladi ili kao oni. Nikada nećemo ostariti, osim u krajnjem slučaju. Pustićemo te da budeš deo te priče.”

“Baš dobro”, rekla je Karol sa smeškom, “Ja ću biti ona koja nikada nije tužna.”

“Ah, da”, reče Žil, “ali, stvar je u tome što moraš btiti tužna. Beskrajno. Inače ćeš odmah ostariti.”

Pokušala je da se našali: “Ti si veoma tužan.”

“Ja? Užasno”, odgovorio je Žil.

“Izabrao si prilično čudan način da budeš tužan”, reče Karol.

“Najbolji.”

Svi tekstovi i tehnički detalji prva tri Deborova filma objavljeni su u publikaciji *Contre le cinéma* (Protiv filma), 1964. godine, u izdanju Jurnovog *Instituta za komparativni vandalizam*.

*

U tekstu filma *O prolasku* čitamo i ovo: “Pošto je sve povezano, bilo je nužno promeniti sve, kroz zajedničku borbu, nikako drugačije. Bilo je nužno je povezati se s masama; ali, bili smo okruženi snom.”

U pokušaju da se povežu s drugima, situacionisti su i sami ponavljali tu problematičnu parolu o “povezivanju sa masama”. Do tada je katastrofalni učinak “ekspertata za slobodu”, onih koji bude mase iz sna i čine ih svesnim njihove revolucionarne uloge, bio jasno vidljiv. Situacionisti su odbacivali svaki oblik političkog “predstavljanja radničke klase” (partije i sindikate), ali je njihov stav po tom pitanju ostao protivrečan. Isto važi i za pitanja koja će biti otvorena u delu hronologije koji sledi, a koja se bavi odnosom situacionista sa pojedincima i grupama koji su se u to vreme jasno izdvojili kao najveći odmetnici od zvanične marksističke linije.

Prvi zvanični kontakt je uspostavljen sa jereticima iz grupe *Socialisme ou Barbarie*, čiji su najistaknutiji članovi bili Kornelius Kastoriadis, Klod Lefor i Pjer Kanžur. Sa ovim poslednjim je bila uspostavljena najtešnja saradnja, iako kratkotrajna (sudbina svih veza koje su situacionisti uspostavljali sa drugima). Grupa je delovala od 1949–1965. i bila poznata po krajnje kritičkom odnosu prema naglom jačanju birokratske klase, kako na Istoku, tako i na Zapadu. Menadžeri na Istoku, kao i korporacijske, sindikalne i socijalne

birokrate na Zapadu, potpuno su preuzeli sve izvršne ingerencije klasične buržoazije. Linija podele više nije išla između vlasništva i rada, već između onih koji izdaju naređenja i onih koji ta naređenja izvršavaju. Kao odgovor na tu novu, ekspertsku tiraniju, koja je kroz sve veću fragmentaciju i specijalizaciju rada uništila fabrike kao “mesta socijalizacije” – ili, kao što je to govorio Debor, mesta “opasnog zbližavanja” – *Socialisme ou Barbarie* je ponudila iskustva “izvornih radničkih saveta”: onih iz Rusije 1905. i 1917, Italije i Nemačke posle Prvog svetskog rata i Mađarske 1956.

Ta razmatranja su imala veliki uticaj na Debora, što se najbolje vidi u IV, “istorijskom” poglavlju *Društva spektakla*. Od te grupe potiče i parola o “opštem samoupravljanju”, koja je 1968. “bila na svačijim usnama” (Len Braken, biografija). U stvari, Debor je mnogo ranije počeo da prati istraživanja ove grupe. *Socialisme ou Barbarie* je bila njegova prva škola političke ekonomije: bio je pretplaćen na časopis grupe, posećivao njene sastanke i jedno kratko vreme čak bio njen član.

Prve reakcije nisu bile najpovoljnije: 1958. godine Debor je optužio *Socialisme ou Barbarie* da od radničke klase pravi “neku vrstu skrivenog Boga istorije”. Ali, sam Debor se kasnije opasno približio tom stavu, tako tipičnom za celu levicu, s kojom su situacionisti u svemu drugom bili u pravom ratu. Klasni fetišizam je bio ona spona koja je čak i najekstremnije levičarske grupe čvrsto držala u orbiti marksizma. “Mit o proletarijatu” kao izabranoj klasi, čije će oslobođenje doneti i oslobođenje svih drugih klasa, pa tako i ukidanje klasne podele u celini, bio je, a i danas opstaje kao glavna levičarska ikona. Deborova teza o “proletarizaciji sveta” je značajno korigovala tu perspektivu, ali je ipak ostala unutar nje.

To pitanje, kao i pitanje “radničkih saveta”, bilo je izvor velikih očekivanja, ali i još veće konfuzije. Potpuno odbacivanje te perspektive, koja je gravitirala oko mita o izabranoj klasi i pitanja “upravljanja proizvodnjom”, koje je početkom 1970-ih tako ubedljivo izveo Žak Kamat, tada je bilo nešto nezamislivo (čak i za samog Kamata; Porodična biblioteka br. 6). Ali, treba se samo podsetiti o kojem vremenu govorimo. Tu treba imati u vidu barem dve stvari:

– Govorimo o kraju 1950-ih i početku 1960-ih. To se tada događalo pred njihovim očima. “Radnički saveti” i “samoupravljanje” nisu bili samo teorijski modeli, niti stranica iz prospekta za alžirski ili jugoslovenski samoupravni “raj”. S tim u vezi je i drugi, još važniji detalj, koji treba imati u vidu:

– Danas je potpuno zaboravljeno (ili bolje, brižljivo falsifikovano) da ustanci protiv sovjetskog režima tokom 1950-ih i 1960-ih godina nisu imali isti cilj kao i ustanci u istočnoj Evropi tokom 1980-ih, koji su jasno težili restauraciji kapitalizma. Iako je od zemlje do zemlje situacija značajno varirala (Čehoslovačka, Nemačka i Mađarska su imale jake i autentične komunističke i socijalističke tradicije, ali ne i Poljska, Bugarska, Rumunija), ti *antisovjetski* ustanci nisi bili i eksplicitno *antikomunistički*. To je tek trebalo da se dogodi; početkom 1950-ih, zapadni rođak, koji se takođe dizao iz ruševina i živeo na tačkice, još nije bio tako privlačan. Pričamo o Evropi: u SAD upravo tada počinje Ajzenhauerovo potrošačko ludilo: u prvom reklamnom cunamiju, kupovina novog frižidera ili televizora bila je predstavljana kao patriotski čin. S druge strane okeana, u atmosferi još uvek prožetoj iskustvom rata i borbe protiv fašizma, u kojoj su, makar privremeno, nestale mnoge staleške podele i navike, ideja o pravednom i solidarnom društvu izgledala je na korak od ostvarenja. Ciljevi ustanaka iz 1950-ih bili su izraženi jezikom “doslovnog komunizma”, ali su isto tako mogli biti izraženi i jezikom jedne mnogo starije evropske tradicije, jezikom radikalnog hrišćanskog egalitarizma (uvek tako skromnog, nedorečenog i nepouzdanog u svojoj težnji ka pravdi i ukidanju hijerarhijskog društva): na hiljade ljudi pobijenih

na ulicama Berlina, Budimpešte, Poznanja i Praga tada nije tražilo prolaz ka mitskom Zapadu, oblasti srećne i neograničene potrošnje, već hleb i pravdu za sve, “carstvo božje” na zemlji, ovde i sada (sa ili bez Boga, kako vam drago). Bili su to nastavci revolucije iz 1848, ali i nastavci svih ranijih milenaristički nadahnutih narodnih ustanaka, koji su, u skoro neprekidnom nizu, razdirali Evropu još od ranog srednjeg veka. To je tradicija u koju treba smestiti pobune iz tog perioda. Lehu Valensi (velikom ljubitelju japanskog industrijskog modela) i “Plišanoj revoluciji” prethodila je druga, paralelna dinamika: s jedne strane, strahoviti sovjetski pritisak, koji je već krajem 1960-ih raslojio antisovjetski front na komunističke pravednike i vesnike novog doba – današnje funkcionere i emisare istočnih demokratskih država; s druge strane, u trci čije je propozicije u potpunosti diktirala ideologija “progresna” i “životnog standarda” po zapadnim merilima, odvijala se ubrzana proizvodnja *Homo miserabilisa* (Ivan Ilić), koju nije pratila istovremena produkcija roba i mogućnosti neophodnih za zadovoljavanje svih potreba tog novog čudovišta. Iz današnje perspektive – iz ugla izbezumljenog, beskrajno frustriranog potrošača iz bilo koje postkomunističke zemlje, te gladne aveti željne svega i spremne na sve – sve to se lako gubi iz vida.

Saradnja sa *Socialisme ou Barbarie* je donela i jedan tekst objavljen u SI br. 5, *Preliminarni nacrt jedinstvenog revolucionarnog programa* (1960), potpisan od Debora i Kanžura. Ali, već iduće godine dolazi do razlaza. Povod možda izgleda banalan: Godarov film *Do poslednjeg daha*, za koji je Šatel, član *Socialisme ou Barbarie*, u svom prikazu napisao da pruža “dragocen primer” u funkciji revolucionarnog projekta. Na osnovu ranije citiranih Deborovih stavova o filmu i funkciji spektakla, lako je pretpostaviti kakva je bila njegova reakcija. Šta to može biti tako dragoceno u glumatanju ili predstavljanju revolucije? “Revolucija nije nešto što ljudima pokazuje kako će da žive, već ono što ih čini živim”, glasio je Deborov odgovor, kasnije često citiran (tekst *Za revolucionarnu procenu umetnosti*, februar 1961).

U međuvremenu, iz Belgije stiže još jedno veliko pojačanje: mladi profesor romanistike, Raoul Vaneigem. “Vampir iz Borinaža”, kako ga je od milja zvao Debor, pridružuje se grupi 1960. godine.

Ime Anrija Lefevra (Henri Lefebvre, 1905-1991) mogli smo da spomenemo bilo gde u ovoj hronologiji. Prvi tom njegove *Kritike svakodnevnog života* pojavio se još 1947. godine. Već po naslovu možemo da naslutimo od kakvog je značaja ta knjiga bila za Debora i situacioniste. Ta fraza “svakodnevni život”, o čemu ovde sve vreme govorimo, pojavljuje se i u naslovu engleskog prevoda Vaneigemovog klasika *Revolucija svakodnevnog života* (1967), kasnije usvojenom i u prevodima na mnoge druge jezike. Sam Vaneigem je ovakav prevod naslova svoje *Rasprave o svakodnevnom životu za dobro mlade generacije* smatrao sasvim prikladnim, tako da ga je i zvanično odobrio.

Anrija Leferva je za situacioniste, a najviše za Debora, vezivala i jedna posebna sklonost ili, kako je sam govorio, “fatalna opčinjenost”: dada. Iako se početkom 1920-ih zvanično odrekao dade i pridružio nadrealistima, to je ostala njegova najveća opsesija. Mnogo kasnije, u intervjuu iz 1975. godine, Lefevr se prisećao jednog teksta objavljenog 1924: “Dada želi da razbije svet. Ali, ti parčići su divni...” To mu je donelo prijateljstvo sa Tristanom Carom. “Svaki put kada bih naleteo na Caru on bi mi rekao: ‘Tako dakle? Vi sakupljate komade! Da li želite da ih ponovo sastavite?’ Ja sam mu uvek odgovarao: ‘Ne – ja ću ih razbiti do kraja’.”⁸

⁸ Preuzeto iz Greil Marcus, *Tajna istorija kulture XX veka*, Gradac, br. 120-121, 1996, prevod: Dejan D. Marković.

Krajem 1920-ih Lefevr, zajedno sa nadrealistima, stupa u Komunističku partiju Francuske. Za razliku od Bretona i nekolicine drugih, tu se i zadržava, uprkos svoj rigidnosti i dogmatičnosti te izrazito staljinističke organizacije. Godine 1929. pokreće *La Revue Marxiste*, publikaciju koju KPF ubrzo zabranjuje – što je samo doprinelo reputaciji Lefevra kao “svojeglavog” člana. Godine 1939. objavljuje knjigu *Dijalektički materijalizam*, koja mu je obezbedila poziciju vodećeg filozofa Partije. Ipak, njegov odnos sa KPF se neprestano zaoštravao, što je sredinom 1950-ih dovelo do potpunog raskida. Godine 1956, sa još nekoliko bivših članova KPF, osniva časopis *Arguments*, gde je započeo mnogo smelija istraživanja. *Kritika svakodnevnog života* je bila u opticaju već punu deceniju, a u to vreme svu pažnju grupe zaokupljali su ustanci u istočnoj Evropi, posebno iskustva radničkih saveta. Neki članovi grupe su 1956. otišli u Poljsku, usred ustanka, da bi se na licu mesta uverili kako radnički saveti funkcionišu u praksi. Intenzivno druženje i dijalog sa Deborom i situacionistima počeli su 1957. godine i trajali sve do 1962.

U *Kritici svakodnevnog života*, Lefevr je upozoravao na “širenje novih oblika otuđenja”, čije je razumevanje bilo blokirano ideologijom marketinga i potrošnje. “Druge ideologije, pod maskom nauke, samo pružaju podršku nauci otuđenja. Otuđenje je postalo jedini ujedinjujući faktor potpuno fragmentiranog društva.” (Len Braken, biografija) Bio je to pokušaj sveobuhvatne analize “novih oblika otuđenja”, ali i onih poznatih: “Iako lišavanje i otuđenje nemaju isti oblik kod proletera i neproletera, jedna stvar ih ujedinjuje: novac, otuđena suština ljudskog bića. To otuđenje je konstantno, to jest, praktično i svakodnevno.” (Lefevr, poglavlje *Marksizam i kritička spoznaja*)

U predgovoru za knjigu Mišel Trebič je pisao:

“Čovek postoji svakog dana ili ne postoji uopšte. Ovim aforizmom sa prvih stranica *Kritike svakodnevnog života* Lefevr je pokazao da u svakodnevnom životu, kao polaznoj tački, kritika svakodnevnog života treba da vodi ka njegovoj revoluciji. ‘Svakodnevni čovek’ je čovek prakse i samo kroz praksu on može da se oslobodi otuđenja i ostvari konkretni totalitet ‘potpunog čoveka’, koji je u isto vreme subjekt i objekt sopstvenog postajanja – što je bila središnja tema Lefevrovih istraživanja, još od *Dijalektičkog materijalizma*. Drugim rečima, jedini način za ostvarenje tog cilja je revolucija. Težnja ka ‘totalitetu’ nije ništa drugo do težnja ka teoriji sposobnoj da izmiri misao i život i tako potpuno promeni život.”

Lefevr je istraživao svakodnevni život do naizgled najbanalnijih detalja: kako ljudi provode vreme, uticaj radne rutine i drugih pritisaka kojima su izloženi. Lefevr se nije odrekao marksizma, za koji je smatrao da omogućava “kritičku spoznaju svakodnevnog života”. Primena te kritičke spoznaje na konkretne uslove trebalo je da doprinese procvatu “umetnosti življenja” i samim tim, ukidanju otuđenja. Sve to je očigledno imalo veliki uticaj na situacioniste.

Druženje sa Lefevrom je zaokružilo sferu uticaja koji su ostavili najdublji trag na Debora u vreme kada je počeo sa pisanjem *Društva spektakla*. Bila je to prilika za ponovno čitanje i beskrajne diskusije na temu Hegela i Marksa, ali i drugih teoretičara koji su dolazili iz istog pravca. U *Društvu spektakla* najprisutniji je uticaj dva dela koja su se pojavila u isto vreme: *Istorije i klasne svesti* Đerđa Lukača i *Marksizma i filozofije* Karla Korša (1923). Lukač je bio značajan zbog analize “fetišizma robe”, ali i zbog podrške kritici dotadašnje autoritarne prakse “revolucionarne avangarde”, koju je prva formulisala Roza Luksemburg – kritike koju je Lukač nešto kasnije, u svom čuvenom pokajanju pred Partijom, tako sramno povukao. Karl Korš je bio sazdan od malo čvršće građe; on je još izričitije davao prednost savetima nad partijom i bio vrlo sumnjičav

prema jakobinskoj praksi osvajanja vlasti. Nije imao ni posebno izražen respekt prema marksističkim svetinjama. Iako je u početku pisao kao dobar hegelovac, u kasnijim godinama je u Hegelu video samo “nemačkog mistika”, a u Staljinu, od koga je Lukač tražio oprost za grehe svoje mladosti, prosto “nacistu”.

Najvažniji zaključci saradnje sa Lefevrom pojavili su se u Deborovom eseju *Mogućnosti za svesnu promenu svakodnevnog života* (1961). To je bila središnja tema Lefevrove *Grupe za istraživanje svakodnevnog života*, pred kojom je Debor izložio svoje stavove – ali, tako što ih je prethodno snimio na magnetofonsku traku. Time je, osim direktne provokacije na račun “lažnog dijaloga između predavača i publike”, okupljenim sociolozima skrenuo pažnju da svakodnevni život vrši neprestane upade u “specijalizovane aktivnosti” – kao što su aktivnosti sociologa posvećenih “istraživanju svakodnevnog života”. Naime, neki među njima su, polazeći, isto kao i Debor, od Lefevrove definicije svakodnevnog života kao onoga “što preostaje kada se oduzmu sve specijalizovane aktivnosti”, zaključili da svakodnevni život zapravo ne postoji, zato što nema ničeg što se ne bi moglo istraživati kao oblik “specijalizovane aktivnosti”.

Debor je tvrdio suprotno: svakodnevni život vrši stalne upade u sferu nametnutih i otuđenih specijalizovanih aktivnosti; on stalno pokušava da izbije na površinu i da se izbori za svoja prava. Tu izlaže i tezu o “kolonizaciji svakodnevnog života”. Umesto da promoviše život, komunikaciju i samoostavrenje, svakodnevni život je “oblast odvajanja i spektakla”. Taj život, lišen svega, mora biti naoružan svime što je potrebno za obračun sa onim što mu je strano. Debor dalje govori o potrebi za novim porocima, strastima, načinom života i novim modelom revolucije, koja će prezreti sve što prezire svakodnevni život. Jedina alternativa revoluciji svakodnevnog života je “jačanje modernog robovlasništva”.

Odjek ovog zaključka nalazimo i u jednom od najpoznatijih delova Vaneigemove *Revolucije svakodnevnog života*: “Oni koji pričaju o revoluciji i klasnoj borbi ne spominjući pri tom izričito svakodnevni život, ne shvatajući ono što je subverzivno u ljubavi i odbacivanju svih ograničenja, nose leševe u ustima.” (1967)

Povod za raskid sa Lefevrom bile su *Teze o Pariskoj komuni*, koje su aprila 1962. godine napisali Debor, Vaneigem i Atila Kotanji (priča kaže, za nekoliko sati). Naime, Lefevr je svih 14 teza, od reči do reči, uključio u svoj esej o Pariskoj komuni, ne spomenuvši ni jednom rečju njihove autore. Ali, nije bila reč o sporu oko autorskih prava već o kontekstu u kojem su se teze pojavile: umesto u Lefevrovoj knjizi, koju su situacionisti hteli da podrže na svaki način, teze su se prvi put pojavile u poslednjem broju *Arguments*, publikaciji grupe za koju su mislili da ju je Lefevr napustio. Pošto je do neopozivih raskida dolazilo iz svih mogućih razloga, moraćemo da prihvatimo i ovaj.

Sam Lefevr nikada nije zamerio Deboru i ostalima zbog toga; naprotiv, uvek je o druženju sa situacionistima govorio s posebnim žarom i naklonošću. Njegova kritika je bila načelna i ticala se istraživanja u kojima su zajedno učestvovali. O tome svedoče i odlomci iz ovog intervjua iz 1983. godine, koji nam pružaju makar delimičan odgovor na još jedno osetljivo pitanje: od čega su živeli?

U jednom broju *Potlača*, sami letristi su naveli ceo niz zanimanja kojima su se povremeno bavili. Tu je zaista bilo svega: “prevodilac, frizer, recepcionar, bokser, slobodni pisac, trgovac nekretninama, perač sudova, poštar, daktilograf, dadilja, kasapin, barmen, paker sardina, sekretarica, lovac na afričku krupnu divljač...”

U tom intervjuu, koji inače donosi mnogo širi osvrt na godine provedene sa situacionistima, Lefevr otkriva još neke detalje:

A. L.: Ima takvih ljubavnih priča, koje počnu dobro, ali se završe loše... Sećam se jedne noći koju sam proveo u razgovoru sa Deborom, u stanu nalik na studio, gde je živeo sa Mišel Bernštajn, blizu ulice Sen Martin, gde sam stanovao. Bila je to jedna mračna prostorija, bez struje, uistinu bedno mesto. Ali, bilo je u toj sobi nečeg što je snažno podsticalo na razmišljanje i istraživanje.

K. R. : Nisu imali novca?

A. L. : Ne.

K. R. : Od čega su živeli?

A. L. : To niko nije znao. Jednom prilikom, jedan moj prijatelj je pitao Debora od čega živi? “Od dosetki”, odgovorio je Debor, vrlo ponosno. Ali, sigurno je imao neki izvor prihoda. Mislim da njegova porodica nije bila siromašna; živeli su na Azurnoj obali. Ali, zaista ne znam pravi odgovor. Mišel Bernštajn je, opet, smislila vrlo lukav način kako da dođe do novca ili do nekog sitniša – ili je tako makar pričala. Naime, pravila je horoskope za konje, koji su bili objavljeni u kladioničarskim časopisima. Vrlo zabavna stvar. Kada bi utvrdila datume rođenja konja, pravila je njihove horoskope da bi predvidela ishod trke. Mislim da je bilo nekoliko kladioničarskih časopisa koji su joj za to plaćali.

K. R. : Da li to znači da situacionistički slogan “Nikada ne radi” nije važio za žene?

A. L. : Ne, jer to zaista nije bio posao. Uspevali su da žive, a da pri tom izbegnu stalne poslove, iako su povremeno morali da rade nešto. Ali, pravljenje horoskopa za konje sigurno nije nešto što bi se moglo nazvati “poslom”.

(Intervju sa Kristen Ros, 1983, objavljen u *October* 79)

*

Ova ne baš dosledna hronologija je imala za cilj da ukaže na delić atmosfere koja je oblikovala Društvo spektakla, a to znači da nešto detaljnije obuhvati period do 1963. godine, kada je rad na knjizi već bio odmakao (prema nekim podacima, Debor je sa pisanjem *Društva spektakla* počeo 1961). Do sada su jasno izolovani glavni uticaji: s jedne strane, dada i nadrealizam, s druge strane Hegel, Marks, Lefevr, Lukač i Korš. Ono što je u isto vreme dolazilo iz svih mogućih pravaca i izvršilo neki uticaj, navedeno je ili u samoj knjizi ili nabacano u ovoj hronologiji u dovoljnoj meri da ovaj zaključak ne shvatimo suviše doslovno. Pošto je glavni posao obavljen, ostatak puta ćemo preći nešto krupnijim koracima.

Godinu 1963. obeležavaju veliki štrajk rudara u Francuskoj, masovne tuče između modova i rokera u Engleskoj, ubistvo Kenedija i pojava novih opozicionih pokreta u SAD. Ipak, za Debora događaj godine bio je oružani upad grupe revolucionarnih studenata na izložbu francuske umetnosti u Karakasu, koji su ukrali pet slika i zatim ih ponudili u zamenu za političke zatvorenike. “To je pravi primer kako treba tretirati umetnost prošlosti, kako da se ona vrati u život i tako ponovo uspostave prioritete.” (*Situacionisti i novi oblici akcije i politike u umetnosti*, 1963)

Ako se osvrnemo malo unazad, videćemo da su u brojevima SI iz tog perioda objavljeni neki od najznačajnijih tekstova grupe: SI br. 6 (1961) donosi *Uputstvo za pobunu* i *Osnovni program Biroa za unitarni urbanizam*, a br. 7 tekstove *Geopolitika hibernacije* i *Zbogom teški dani*. Taj broj donosi i izveštaj sa V konferencije SI održane u Geteborgu, gde je došlo do odlučujućeg zaokreta ka “revolucionarnoj praksi” i odbacivanja svih umetničkih tendencija.⁹ U istom broju je objavljen i prvi deo Vaneigemovog

⁹ Pogledati izveštaj u celini, posebno Vaneigemovo izlaganje: to je jedan od njegovih najridigidnijih, ali i najnadahnutijih tekstova (česta kombinacija), koji najbolje izražava preokret do kojeg je tada došlo

eseja *Osnovne banalnosti*, koji je najavio *Revoluciju svakodnevnog života*. U SI br. 8 stižu drugi deo tog eseja i zajednički tekst *Ideologije, klase i dominacija prirode*, u kojem su situacionisti pokušali da barem donekle razreše protivrečnost između svoje kritike rada i zalaganja za “apsolutnu vlast radničkih saveta” (što je, u još većoj meri, protivrečilo i njihovom zalaganju za “autonomiju bez ikakvih ograničenja i pravila”). U tome nikada nisu uspeali, ali treba reći da su sa tom protivrečnošću ipak uspevali da žive: upravo ovaj tekst još jednom afirmiše ideju o ukidanju rada u korist “novih oblika slobodne aktivnosti”.

U istom broju je objavljena i sledeća pretnja:

“Situacionistička internacionala ne može biti masovna organizacija i nikada neće prihvatiti sledbenike, kao što to rade konvencionalne avangardne grupe. SI može da bude samo zavera jednakih, generalštab koji ne želi da ima vojsku. Stvar je u tome da pronademo i otvorimo severozapadni prolaz ka novoj revoluciji koja neće tolerisati mase izvršilaca, ka revoluciji koja će konačno prodreti u oblast koja je do sada bila pošteđena revolucionarnih potresa: u svakodnevni život. Mi ćemo samo organizovati detonaciju: slobodna eksplozija mora da izbegne i nas i svaku drugu kontrolu.” (*Kontrasituacionističke kampanje u nekim zemljama*, SI br. 8, januar 1963)

I bi tako. Ono što je u tom trenutku izgledalo kao još jedna sumanuta pretnja nekolicine marginalaca, ubrzo je preraslo u svakodnevnu moru svih službenika Spektakla. Od 1966. do 1968. detonacije su smenjivale jedna drugu, kulminirajući maja-juna 1968. godine, “najvećim divljim štrajkom u istoriji”.

Potpaljivači su bili šačica situacionističkih saveznika-studenata koji su sebe nazivali Besni, u čast istoimene protoanarhističke grupe iz vremena Velike Revolucije. Počelo je 1966. godine, čuvenim “incidentom” na strazburškom Univerzitetu. Studentski odbor, koji je grupa studenata iz “Društva ljubitelja anarhije” preuzela bez većih teškoća, kroz redovnu izbornu proceduru, spiskao je ceo fond Odbora za troškove štampanja i distribucije besplatnog pamfleta *Beda studentskog života*, čiji je autor bio situacionista Mustafa Kajati. Odjek je bio trenutak, ne samo u Strazburu i ne samo među studentskom omladinom. Reforma Univerziteta, bolji uslovi za sticanje kvalifikacija za buduće služenje sistemu i druge teme zbog kojih su današnji studenti spremni da štrajkuju i glađu, nisu bili čak ni izgovor za ovo obraćanje. Beda svakodnevnog života, društvo u celini, svi njegovi branioci i lažni protivnici, tu su prvi put bili izolovani i analizirani

unutar SI. Situacionisti napuštaju krovove i katakombe s Leve obale i izlaze pravo na ulicu (uskoro i na barikade). Iako eskeperimentalna aktivnost zvanično nije bila napuštena već još jednom afirmisana, neminovno je došlo do izvesnog osiromašenja u tom segmentu koji je u prethodnom periodu donosio najviše uzbuđenja. Georg Keler (Asger Jorn) je skrenuo pažnju da je unutar SI došlo do podele po specijalizacijama: “Središnji časopis, onaj francuski, postao je teorijski do tačke apsolutne dosade, dok se publikacije iz Italije, Skandinavije i Nemačke generalno zadovoljavaju sadržajem koji je pre svega ludički. Prema načelima SI, ta konvencionalna podela na ozbiljnost i igru predstavlja slabost”. Ali, Vaneigemu kao da više nije bilo do igre, ma kako shvaćene. U njegovom kratkom izlaganju sabijene su skoro sve situacionističke kontradikcije, ali i prave namere. Ton kojim je to izraženo, u situaciji kada je, uprkos izrazito internacionalnom sastavu, SI i dalje bila samo šačica fanatika, svemu daje posebnu draž: “Organizacija života u kapitalističkom i navodno antikapitalističkom društvu poprima oblik spektakla. Stvar je u tome da se odbaci spektakl, a ne da se razvija spektakl odbijanja. Da bi bili artistički, kako je to definisala SI, elementi destrukcije spektakla više ne smeju biti umetnički. Ne postoji nikakav situacionizam, niti situacionističko umetničko delo, niti spektakularni situacionista. I tačka... Ta perspektiva ne znači ništa, ako se direktno ne poveže s revolucionarnom praksom...” Jedan od najznačajnijih dokumenata za one koje zanima istorijat SI. Izvor: www.cddc.vt.edu/sionline/si/goteborg.html Na toj adresi imate kompletan sadržaj SI br. 7, za razliku od Nebove (Ken Knabb) antologije.

tako da je svako mogao da ih prepozna i oseti u svom okruženju, na svojoj koži i odmah ispod nje, u ulozu koja mu je dodeljena u “organizaciji opšte pasivnosti”.

Beda studenstkog života je najpopularniji i najprevođeniji situacionistički pamflet. Preveden je na više od 10 jezika, a njegov ukupni tiraž neki procenuju na skoro 500.000 primeraka.

Iduće godine, 1967, izlaze dve knjige koje i danas “dižu bauke”: Deborova *Društvo spektakla* i Vaneigemova *Revolucija svakodnevnog života*. Treba odmah reći da te knjige ničim ne zasenjuju eseje, rezultate zajedničkih istraživanja i druge materijale koji su tokom prethodnih petnaest godina bili objavljeni u 29 brojeva *Potlača*, a zatim u istomenoj publikaciji SI. Ali, te dve knjige su uspele da na najbolji mogući način rezimiraju i pokrenu dalje sva dotadašnja istraživanja.

Ubrzo po objavljivanju obe knjige su postale poznate. U proleće 1968. mogle su da se čitaju svuda, u vazduhu koji već goreo, ali i po zidovima pariskih ulica: mnoge parole koje su tada postale poznate, bile su prepisane iz tih knjiga ili direktno nadahnute njima – s tim što se *Revolucija svakodnevnog života* pokazala nešto zahvalnijom za tu vrstu intervencija (iako je, na duže staze, *Društvo spektakla* odnelo prevagu). U samoj pobuni uloge su bile drugačije raspodeljene: dok je Debor aktivno učestvovao u okupaciji Sorbone i većanjima koja su tamo održavana, Vaneigem je propustio prvu nedelju pobune zato što je imao uplaćen aranžman za odmor na Azurnoj obali! Ipak, uskoro se vratio u Pariz, tako da nije propustio baš sve...

Pobuna iz maja 1968, danas zaboravljena ili falsifikovana kroz ceo niz popularnih mitova, značajna je jer se dogodila usred carstva Robe, a ne duž njegovih oboda ili u nekoj njegovoj koloniji. Pored toga, ta pobuna nije bila ograničena samo na Francusku: sa silinom koja je zatekla sve organizovane društvene snage – od vlasti do zvanične opozicije, koju su tada činile moćne komunističke i socijalistike partije – požar se proširio na mnoge evropske zemlje, pri čemu je u nekima od njih, kao u Italiji, trajao punih godinu dana, kulminirajući tek krajem 1969. godine. Do kraja 1968. talas masovnih demonstracija se proširio i na druge delove sveta, najviše u zemljama južne Amerike i SAD, gde je ubrzo doveo do radikalizacije mnogih opozicionih grupa.

“Maj ’68.” je značajan zato što se tada dogodilo nešto nemoguće: brižljivo zidana laž “države blagostanja”, tog ingenioznog odgovora na izazov “siromašnog rođaka kapitalizma” sa Istoka, odjednom se našla potpuno ogoljena. Bila je to masovna alergijska reakcija na laž u celini, a ne samo na neki njen aspekt, kao što je to bilo do tada, sa zahtevima i protestima kanalisanim iz perspektive zvaničnih opozicionih partija i sindikata. Iako je sve ubrzo krenulo drugim ili raznim drugim tokovima, u tom prvom, spontanom talasu bilo je odbačeno sve, bez straha od onoga što bi moglo da se dogodi već sutra.

Ipak, bio je to samo još jedan juriš. Ovog puta u njemu je učestvovalo skoro 12 miliona zaposlenih, svih profila i sudbina. Ali, ideja o novom životu i spremnost da se za njega bori svim sredstvima ipak je bila manjinski program. Nestale su i neke stare iluzije: iskustva radničkih saveta, tog “jedinog neporaženog aspekta jednog poraženog pokreta” (Debor, teza 118), pokazala su se nedovoljnim. “Komfor nikada neće biti dovoljno komforan za one koji teže nečemu čega nema na tržištu”, pisao je Debor 1965, povodom pobune u Votsu, crnačkom pregrađu Los Anđelesa.¹⁰ Ipak, tržište i svi njegovi agenti uspeali su da posle nešto više od mesec dana (što je izgleda kritični period: jedna i po zaostala plata) preobrazu pobunu u pogađanje oko onoga što je društvo spektakla

¹⁰ *Opadanje i propast robne ekonomije spektakla*, SI br. 10 1966. Najvažniji Deborov esej o robi i funkciji spektakla, kasnije objavljen i kao pamflet.

imalo da ponudi: tada je, uz posredovanje komunističkih i socijalističkih sindikata, bio ugovoren najveći skok nadnica u istoriji Francuske. Iako već iste jeseni to nije znalilo ništa, impuls je time bio hitro ugašen. U Italiji je masovna pobuna zaposlenih bila razvodnjena i slomljena združenim delovanjem komunističkih sindikata i bombaških akcija u režiji italijanske Tajne službe.

Klasne hijene, koje i danas očekuju da im “protivrečnosti kapitalističkog oblika proizvodnje” krenu na ruku, tako što će umesto njih završiti makar polovinu posla, očigledno nisu naučile lekciju. Sve dok se zahtevi izražavaju u terminima nezadovoljstva distribucijom i uslovima robne proizvodnje, Roba će sve takve nezadovoljnike držati u šaci, uspevati da ih obuzda i pridobije svojim narkoticima. Situacionisti i Besni, koji su doveli u pitanje svet-rob-u celini – ali još uvek ne i na *celovit* način i s nekoliko teških kontradikcija – bili su manjina. Neke frakcije su nastavile očajničku borbu pribegavajući najdrastičnijim sredstvima (Angry Brigades u Britaniji 1968-72. i RAF u Nemačkoj, ovi drugi s praktično klasičnih lenjinističkih pozicija), ali veliki rušilački talas je već bio prošao; svi takvi pokušaji ostali su bez podrške, izolovani.

Opširna analiza pobune iz maja-juna 1968, objavljena 1969. u SI br. 12, pod naslovom *Početak jedne ere*, zapravo je zatvorila poslednju stranicu jedne faze revolucionarne borbe i pokušala da razabere nešto u tmuni koja se pomaljalo iza još jednog trijumfa sveta-robe.

Len Braken je u Deborovoj biografiji ovako sažeo zaključke te analize:

1. Maj '68. je bio prvi divlji generalni štrajk u istoriji.
2. Maj '68. je bio najveći štrajk koji je ikada pogodio neku razvijenu industrijsku zemlju.
3. Revolucionarni ciljevi su bili radikalniji, moderniji i izraženi jasnije nego ikada ranije.
4. Maj '68. NIJE bio studentski protest već proleterska revolucija.
5. Taj proletarijat je bio proširen belim kragnama, delinkventima, nezaposlenima, srednjoškolicima i tinejdžerskim bandama.
6. Maj '68. je bio revolucionarni festival, koji je u sebi nosio opštu kritiku svih oblika otuđenja. (Len Braken, str. 174)

Debor je najviše insistirao na sledećem: „To NIJE bila 1917.“ Zatim je brutalno ismejao sve one koji su po svaku cenu nastojali da pobunu iz 1968. uklope u stare marksističke šeme o uslovima „koji moraju biti zadovoljeni“ da bi se moglo govoriti o revoluciji: „Da bi priznali da je u maju došlo do revolucionarne krize, oni moraju da dokažu kako je u proleće 1968. postojala neka nevidljiva ekonomska kriza. Zato tako ozbiljno, bez straha od toga da će biti ismejani, prezentuju svoje dijagrame koji pokazuju rast cena i nezaposlenosti.“ (*Početak jedne ere*, SI br. 12, 1969)

Ali, nije bilo nikakve ekonomske krize (makar ne akutne). Razlog za pobunu je bila opšta nedovoljnost stvarnosti koju je društvo spektakla imalo da ponudi. Njegovi eksperti su to shvatili bolje od njegovih neprijatelja: zato smo od tada izloženi vrtoglavom razvoju novih tehnika kontrole, pripitomljavanja i oblika „participacije“ – dinamici na koju tek počinjemo da tražimo pravi odgovor.

Tekst donosi i neumoljivu procenu 1968, koju svi oni koji i danas od nje prave mit prosto ne žele da čuju:

„Od poraza 'Okupacijskog pokreta' i oni koji su u njemu učestvovali i oni koji su morali da se brane, postavljaju isto pitanje: 'Da li je to bila revolucija?' Izraz koji se

odomaćio u dnevnoj štampi i u svakodnevnoj konverzaciji, kukavički neutralna fraza 'događaji', samo je način da se odgovor na to pitanje izbegne ili da se samo pitanje i ne formuliše. To pitanje treba postaviti u pravom istorijskom svetlu. U tom kontekstu, površne žurnalističke i zvanične spekulacije o 'uspehu' ili 'neuspehu' revolucije ne znače ništa i to iz jednog prostog razloga: *još od buržoaske revolucije nije bilo nijedne uspele revolucije; nijedna nije ukinula klase.*“ (Gi Debor, *Početak jedne ere*, SI br. 12, septembar 1969.)

Isti tekst zaključuje i sudbinu Situacionističke internacionale:

„Tog maja '68, u Francuskoj, između isprepletanih crvenih i crnih zastava radničke demokratije, videli smo kako 'užareno sunce jednim bljeskom otkriva obrise novog sveta'. Nastavak će uslediti svuda. Ako smo u izvesnoj meri doprineli povratku tog pokreta, to nije bilo zato da bismo sada na tome gradili bilo kakav autoritet. Zato nam ostaje samo da primetimo da su naše aktivnosti bile konzumirane na zadovoljavajući način: Situacionistička internacionala će biti prevaziđena.“

Kao što smo videli, nastavak je bio kratkotrajan, a „crvene i crne zastave radničke demokratije“, simboli jedne revolucije koja trajala od 1848. i svoj poslednji talas doživela tačno 120 godina kasnije, moraće da budu spaljene zajedno sa ostalim relikvijama prošlosti ukoliko želimo da nam više ništa ne zaklanja vidik. Ali, zaključak o misiji i sudbini SI se pokazao ispravnim.¹¹

Bio je to jedini pravi odgovor na situaciju u kojoj se grupa našla nakon poraza, kada su mnogi članovi morali da privremeno emigriraju iz zemlje. Ponovno okupljanje svelo se na izjave o povlačenju, nova isključenja i međusobne obračune, a da pri tom nije bila pokrenuta nijedna nova inicijativa.¹²

Godine 1972. jedini članovi SI bili su Debor i Sangvineti. Ovenčani revolucionarnom slavom – i sa *Društvom spektakla* koje do tada postalo obavezna literatura svakog pretendenta na intelektualni status – mogli su lako da okupe novu posadu i krenu dalje pod istom zastavom. Umesto toga, te iste godine, Debor i Sangvineti proglašavaju Situacionističku internacionalu raspuštenom.

KRUŽIMO KROZ NOĆ I PROŽDIRE NAS VATRA: 1972–1994.

Ipak, to je zaista bio početak jedne nove ere. U narednih dvadesetak godina Debor je prilično neubedljivo igrao ulogu “penzionisanog revolucionara”. Istina je da taj period ne obeležavaju neki novi prodori ili makar ne u meri kao što je to bilo ranije; neki čak misle, možda i s pravom, da se Debor samonasukao na sprudove čiste kontemplacije i beskrajnih reminiscencija; ali, ono što je usledilo ne bi trebalo tako lako otpisati.

¹¹ U navedenom intervjuu iz 1983, Lefevr kaže da su situacionisti precenili svoju ulogu u pobuni iz maja 1968. Ali, svaki učesnik te pobune se kasnije oglasio sa svojom malom teorijom. Činjenica je da su, posle prvih spontanih okupacija fakulteta i preduzeća, inicijativu pokušale da preuzmu razne marksističke frakcije, mnogo brojnije od situacionista i *Besnih*, naročito trockisti i maoisti. Među ovim poslednjima bio je i tadašnji Lefevrov asistent, Bodrijar. Ipak, opšte je poznato da su vodeći glasnogovornici studentskog krila pobune – Daniel Kon-Bendit i Rene Risel – dolazili iz redova *Besnih*, pri čemu je Risel uskoro postao član SI.

¹² Uvid u tekstove “ostavki” ili “isključenja” iz ovog perioda pomaže da se izgube sve iluzije o svetačkom ili natprirodnom karakteru glavnih protagonista ove priče. Posebno mučna je prepiska između Debora i Vaneigema (1970), povodom povlačenja ovog drugog. Teško je reći ko je bio gori: (privremeno) posustali Vaneigem ili sada već manično zadržti Debor. Videti zbirku *Situationist International Anthology*. (Ken Knabb).

Teze o SI i njenom vremenu, napisane zajedno sa Đanfrankom Sangvinetijem (1972), *Komentari o društvu spektakla* (1979) i *Predgovor za IV italijansko izdanje Društva spektakla* (1988) najvažniji su teorijski radovi iz tog perioda, koji su u nekim delovima pokušali da dopune i donekle koriguju teze iz 1967. ili su se bavili smeštanjem dostignuća SI u odgovarajuću perspektivu (prilično autistične i narcisoidne *Teze o SI*). Ipak, ti tekstovi nisu bili samo retrospektivni: novi manevri društva spektakla bili su praćeni u stopu, a mnogi opet precizno anticipirani. *Predgovor za IV italijansko izdanje* i *Komentari* su posebno značajni u tom pogledu, jer donose ceo niz novih, lucidnih zapažanja i anticipacija, sve na osnovu opširne analize događaja i potresa koji su obeležili kraj sedamdesetih i cele osamdesete godine XX veka (Italija, Poljska, Sovjetski Savez). U tim tekstovima ne treba videti zamenu ili prečice za tekst iz 1967; po formi, sadržaju i naglascima to su u velikoj meri zasebna dela; zato su često i bila objavljivana (i kritikovana) nezavisno od *Društva spektakla*; ali, sâmo društvo spektakla i dalje je bilo glavna meta:

„Po prvi put u istoriji savremene Evrope nijedna partija ili frakcija se čak i ne pretvara da teži nekoj značajnoj promeni. Roba je pošteđena svake kritike: i kao opšti sistem i kao đubre koje industrijske glavešine odlučuju da u nekom trenutku izbace na tržište.

„Gde god vlada spektakl, jedine organizovane snage su one koje žele spektakl. Zato više niko ne može da bude neprijatelj onoga što jeste, niti da naruši zakon ćutanja koji važi za sve. Uspeli smo da se otarasimo te uznemiravajuće ideje, koja je dominirala više od dvesta godina, po kojoj je društvo otvoreno za kritiku ili za promene, za reforme ili za revoluciju. Razlog tome nisu neki novi argumenti, već samo činjenica da su svi argumenti postali besmisleni. Na osnovu toga ne možemo da procenjujemo nivo opšte sreće, već samo snagu strahovitog stiska tiranije.“ (*Komentari*, 1979)

*

Godine 1973. Debor snima filmsku verziju *Društva spektakla*. Dve godine kasnije stiže i odgovor na sve reakcije na taj film: *O odbijanju svih mišljenja, povoljnih i nepovoljnih, izrečenih o filmu Društvo spektakla* (1975). U Deborovom arsenalu film je zadržao poziciju omiljenog oružja. Reč je o filmskim kolažima-esejima o svetu potpuno zaklonjenom mehanizmima posredovanja i predstavljanja, u kojem pojedinac stalno biva odvojen od same pomisli na intervenciju. Film, s celokupnim pratećim ambijentom – salom, ekranom i publikom, koja poslušno prati izloženu fantaziju, provokaciju ili kritiku – omogućavao je da se ta situacija demonstrira na najdirektniji način.

„Odnos između autora i publike je samo transpozicija bazičnog odnosa između onih koji izdaju naređenja i onih koji ta naređenja izvršavaju... Odnos spektakl-posmatrač je glavni, noseći stub kapitalističkog poretka. Dvosmislenost 'revolucionarne umetnosti' potiče iz sukoba između revolucionarnog aspekta nekog posebnog spektakla i reakcionarnog elementa prisutnog u svim oblicima spektakla.“ (Debor i Kanžur, 1960)

Možda najbrutalniji takav napad Debor je izveo u svom najemotivnijem i ujedno poslednjem filmu: *In girum imus nocte et consumimur igni*. (1978)

Taj film, osim brilijantno izvedene kritike samog filma, opšte pasivnosti i sveta uloga – koji u tom delu sigurno predstavlja vrhunac Deborove kasnije faze – označio je i njegovo definitivno okretanje prošlosti. Iako se u filmu, koji u drugom delu donosi ezoteričnu istoriju letrističke (kasnije situacionističke) grupe, ne spominje nijedno ime, kadrovi sa portretima Ivana Čeglova i Žila Volmana, koji se u jednom dahu smenjuju na ekranu, jasno pokazuju kome je, nakon svih tih godina i nebrojenih približavanja i odbacivanja, Debor namenio ovaj veličanstveni omaž:

„Kada danas govorim o tim ljudima, možda će se nekome učiniti da im se podsmevam. Ali, nije tako. ‘Pio sam njihovo vino’ i ostao im veran. Ne mislim da sam zbog svega što sam radio kasnije u bilo čemu postao bolji nego što su oni bili tada.

„Imajući u vidu nadmoćne sile navika i zakona, koje su nas stalno pritiskale do tačke rasturanja, niko od nas nije bio siguran da ćemo zajedno dočekati kraj nedelje. Ipak, sve što smo voleli bilo je tu. Vreme je sagorevalo brže nego bilo gde drugde i uskoro ga više nije bilo. Osećali smo kako se zemlja trese.

„Samoubistvo je odnelo mnoge. Kao u pesmi, ‘piće i đavo odneli su ostale’.

„Ali, ništa ne izražava bolje tu nespokojnu i bezizlaznu sadašnjost od te drevne fraze, koja se u celini stalno vraća u sebe, kao lavirint iz kojeg je nemoguće pobeći, ispisane na način koji savršeno sjedinjuje formu i sadržaj prokletstva: *In girum imus nocte et consumimur igni*. Kružimo kroz noć i proždire nas vatra.“¹³

Godine 1984. Debor je zabranio prikazivanje svojih filmova u Francuskoj u znak protesta zbog ubistva svog prijatelja i izdavača Žerara Lebovicija, jednog od najpoznatijih francuskih filmskih producenata i distributera. Ubistvo je do danas ostalo nerazjašnjeno, ali izvesno je da je Lebovici mnogima bio trn u oku: od Mosada, kao propalestinski orijentisani Jevrej, do francuske tajne policije, zbog veze sa Deborom, dok je štampa naglašavala njegovu ulogu agilnog izdavača¹⁴, urednika autobiografije Žaka Mesrina, tada najtraženijeg odmetnika Francuske i, u glas s policijom, njegovu reputaciju „sponzora ekstremne levice“. Sprega je delovala veoma zahvalno za medijsku eksploataciju i sve vrste podmetanja: bogati filmski producent i siva eminencija najsubverzivijeg segmenta evropske levice. To nikako nisu mogla biti čista posla, niti je tu moglo biti postora za pravu posvećenost i prijateljstvo. Svoje viđenje tog ubistva, pod naslovom „Razmatranje ubistva Žerara Lebovicija“, Debor je počeo osvrtom na medijsku sliku o Lebovicijevoj ulozi 1968, po kojoj je ovaj, zajedno s njim, „tokom maja 1968, bio jedan od glavnih umova koji su stajali iza Situacionističke internacionale“ (l’Agence France-Presse, 7. mart 1984):

„Ovaj vek ne voli istinu, plemenitost i veličinu. Zato nije voleo ni Žerara Lebovicija, koji na sebe navukao više od uobičajenog sledovanja mržnje, zbog svoje slobode misli i kulture... Nažalost, nije tačno da je, zajedno sa mnim, Žerar Lebovici upravljao Situacionističkom internacionalom ‘u vreme pokreta iz maja 1968’. To je zaista šteta: zaslužio je tu čast. Ali, upoznao sam ga tek tri godine kasnije.“

U žestokom polemičkom nastavku, Debor se osvrnuo na sve te spekulacije koje su pojavile u štampi, u praktično celom političkom spektru, od zvanične levice do desnice, ne primarno zbog samih medija, već zato da bi ilustrirao šire stanje duhova, ponašanje inteligencije, nove policijske metode i posebno – državni terorizam.

*

Pored istorije, Deborova najveća intelektualna strast bila je vojna strategija: godine 1987, zajedno sa svojom drugom ženom Alis Beker-Ho, dovršava i objavljuje *Igru rata* (Kriegspiel) – pravu “društvenu igru”, sa figurama, bojnim poljem i uputstvom za upotrebu. “Plašim se da je to jedino moje delo kojem će jednog dana biti priznata neka vrednost”. Preterao je, kao i obično kada bi govorio o sebi (u lažnoj skromnosti ili u razmetljivosti, svejedno), ali to dovoljno govori o kakvoj je strasti bila reč.

¹³ Latinski palindrom; reč ili fraza koja se čita isto u oba smera.

¹⁴ *Champ Libre*, Lebovicijeva izdavačka kuća koja je objavila nekoliko Deborovih kasnijih dela, ali i ceo niz klasičnih autora, često po Deborovom izboru.

U *Panegiriku*, u poglavlju koje objašnjava to interesovanje za rat i vojnu strategiju, čitamo i sledeće reči posvećene spartanskom vidovnjaku Megistijas, koji je poginuo u čuvenoj bici u Termopilskom klancu. Megistijas je

“zaslužio poseban epitaf: ‘Kao vidovnjak, znao je da je smrt blizu, ali je odbio da napusti spartanskog vođu.’ Nije potrebno biti vidovit da bi se znalo da nema te pozicije koju mnogo nadmoćnije snage ne mogu osvojiti, ponekad samo jednim frontalnim napadom. Ali, u nekim slučajevima, dobro je ostati ravnodušan prema toj vrsti znanja. Svet rata, ako ništa drugo, ima tu prednost što ne ostavlja ni malo mesta za budalasta ćaskanja na temu optimizma. Svi znamo da će na kraju svako umreti. Koliko god odbrana bila dobra u svakom drugom pogledu, ‘poslednji čin je krvav’, kao što je rekao Paskal.”

Koju godinu kasnije Debor će i sam prirediti taj poslednji čin. Ali, “kakva se još otkrića mogu očekivati u tom domenu?” Debor se prisećao Napoleonovog generala Masene, kome je, u njegovoj dvadeset sedmoj godini, bio poveren zadatak osvajanja Portugalije. Pred početak invazije, Masena se obratio svojim oficirima: “U našoj profesiji niko nema dva života, kao što ih nema niko na zemlji.”

“Vreme ne čeka”, kaže dalje Debor. “Ne brani se Đenova dvaput u životu; ne diže se dvaput u životu Pariz na ustanak...”

Zaista, šta sve to govori? Onima koji u ovim pomalo mutnim rečenicama neće prepoznati odgovor, nikakav odgovor ionako ne bi bio dovoljan. Oni će stalno čekati na neki poseban znak, pravi trenutak, istorijski zrele uslove, formiranje “kritične mase”, masovno prosvetljenje, rečju, na garancije: da njihov otpor ima smisla, da će izvući živu glavu, da će na kraju sve biti dobro. Ali, toga nema. Zašto oklevati? *Vreme ne čeka...*

*

Prethodni odlomci na temu rata preuzeti su iz knjige *Panegirik*, kratkog memoarskog dela objavljenog 1989. godine, u kojem Debor, pored još jednog osvrtu na pređeni put, ali i vrlo razigranih improvizacija na temu nekih ličnih sklonosti i poroka (pre i iznad svega, alkohol) ⁽¹⁵⁾, širom otvara vrata duhovima koji su ga oduvek pratili: knjiga obiluje citatima iz dela klasičnih autora, Klauzevica, Bosijea, Dantea, itd.

Možda bismo, u ovom brzom prolasku, i mi mogli da se osvrnemo na pređeni put. Par odlomaka biće sasvim dovoljni.

„Oduvek sam živo osećao kako vreme prolazi; to me je privlačilo kao što neke ljude hipnotišu vrtoglavi visovi ili voda. U tom smislu mogu da kažem da sam voleo svoju epohu, u kojoj smo videli kraj svake postojeće sigurnosti, rastakanje svega što je bilo društveno uređeno. To su zadovoljstva koja čak ni upražnjavanje najuzvišeniije umetnosti nikada ne bi moglo da mi pruži.“ (*In girum*, 1978)

„Fenomen, u to vreme potpuno nov i koji je, prirodno, ostavio za sobom svega nekoliko tragova, bio je prost princip, prihvaćen od svih, da više ne može biti ni poezije, niti umetnosti i da treba pronaći nešto bolje.“ (*Panegirik*, 1989)

To bolje bilo je život; kraj predstavljanja života, kraj preživljavanja, sam život. To je ono što u celoj ovoj priči, uz sva njena krivudanja i poneka neprozirna mesta, ne bi trebalo gubiti iz vida.

*

¹⁵ “Dve ili tri strasti, o kojima ću ovde govoriti, skoro neprekidno su zauzimale mnogo prostora u mom životu. Ali, piće je bilo najstalnija i najprisutnija. Među malobrojnim stvarima koje sam voleo i u kojima sam zaista bio dobar, sigurno je i napijanje. Mnogo sam čitao, ali sam još više pio. Napisao sam mogo manje nego većina ljudi koji pišu, ali sam zato popio mnogo više nego većina onih koji piju.” (*Panegirik*, 1989)

Iako je bilo pokušaja da se od Deborove smrti napravi neka kontroverza, najviše zbog njegove veze sa ubijenim Žerarom Lebovicijem, sve ukazuje da se treba držati zvanične verzije. Zvanična verzija kaže da se Debor ubio, u noći 30. novembra 1994, tako što je ispalio sebi metak u srce. Poznato je i da je duže vreme bolovao od progresivnog i veoma bolnog oblika neuritisa. Za sobom nije ostavio nikakvu poruku. Telo je bilo kremirano, a pepeo rasut nad Senom.

Za nekoga ko je toliko držao do lične autonomije i tako svojeglavo išao svojim putem, bilo bi ponižavajuće da je to uradio neko drugi, po nekim drugim pravilima ili da se prepustio tretmanu koji bi za cilj imao samo održavanje života. Za njega nije važno ono Rilkeovo, „Preživeti, sav podvig je u tome“.

„I šta je ostalo od mene, usred tog zastrašujućeg kolapsa – samo olupina, što je, siguran sam, bilo neizbežno i za šta se čak može reći da sam na tome radio, pošto sam svakako izbegavao da radim bilo šta drugo.“ (*In girum*, 1978)

Proći svojim putem, unišiti usput što je moguće više od ovog apsurdnog rasporeda, stvarati nove, potrošiti se, sagoreti. To je izgledalo kao jedina prihvatljiva karijera. In girum imus nocte et consumimur igni. Teško da je moglo biti drugačije.

Time se ova kratka, nepotpuna i neverodostojna priča o Giju Deboru i Situacionističkoj internacionali završava.

*

„Leopard umire sa svojim pegama. Nikada nisam nameravao, niti verovao da mogu da popravim sebe. Nikada nisam pokušavao da steknem bilo kakve vrline, osim što sam ponekad mislio da bi to u mom slučaju, kao najmanje nedostojno, mogao biti samo neki novi oblik zločina, nezabeleženog u prošlosti; i možda to što se, posle tako lošeg početka, nisam promenio. U kritičnom času za vreme pobune Fronde, Gondi, koji je pružio tako blistave dokaze o svojim sposobnostima u bavljenju svetovnim stvarima – a posebno u njegovoj omiljenoj ulozi narušitelja javnog mira – improvizovao je vešto pred pariskim Parlamentom prelepi citat nekog drevnog autora, za čijim su imenom kasnije uzalud tragali, ali koji zapravo predstavlja najbolji panegirik njemu u čast: 'U teška vremena, nisam napuštao grad; u dobra vremena, nisam imao ličnih interesa; u očajna vremena, nisam se plašio ničega.'“

Gi Debor, *Panegirik*, 1989.

IZVORI

Len Bracken: *Guy Debord, Revolutionary: A Critical Biography*; Feral House, 1997. Iz ove knjige su direktno preuzete i neke formulacije.

Situationist International Anthology, edited and translated by Ken Knabb, Bureau of Public Secrets, 1981; 1989; 1995.

Guy Debord: *Society of the Spectacle and other films* (1952-1975), Rebel Press, London 1992.

Guy Debord: *In girum imus nocte et consumimur igni* (1978), Pelagian Press, London, 1991.

Guy Debord: *Complete Cinematic Works*, translated and edited by Ken Knabb, AK Press, 2003.

Guy Debord: *Panegyric*, Editions Gérard Lebovici, 1989; *Panegyric 1 & 2*, Verso 2004; Situationist International Online: <http://www.cddc.vt.edu/sionline/index.html>

Guy Debord: *Considerations sur l'Assassinat de Gerard Lebovici*, 1985 (*Considerations on the Assassination of Gérard Lebovici*, Tam Tam Books, 2001).

Jean-Michel Mension: *The Tribe: Contributions to the History of Situationist International and Its Time*, Vol. I, Verso, London-New York, 2002.

Greil Marcus: *Tajna istorija kulture XX veka*, Gradac, br. 120-121, 1996, prevod: Dejan D. Marković.
Raoul Vaneigem: *The Revolution of Everyday Life* (1967), Rebel Press, London 2001.
Intervju sa Anrijem Lefevrom: <http://www.notbored.org/lefebvre-interview.html>
Časopisi *Potlač* i *Situacionistička internacionala*: <http://ww.cddc.vt.edu/sionline/index.html>
A. G., 2003/ 2006/ 2010.

Rekli su (svašta)

*o Giju Deboru, Društvu spektakla, letristima, situacionistima,
1968-oj, neodgovornim elementima i o samima sebi*

„Ovu eksploziju je izazvalo nekoliko grupa koje se bune protiv modernog društva, protiv potrošačkog društva, protiv tehnološkog društva, kako onog komunističkog na Istoku, tako i onog kapitalističkog na Zapadu. Te grupe ne znaju čime bi zamenile takvo društvo, ali ono u čemu uživaju su negacija, destrukcija, nasilje, anarhija i mahanje crnim zastavama...“ — General Šarl de Gol, televizijsko obraćanje naciji, 7. jun 1968.

„U prvi mah izgleda smešno govoriti o revoluciji, jer je organizovani revolucionarni pokret već dugo odsutan iz zemalja u kojima je koncentrisano najviše mogućnosti za odlučujuću društvenu promenu. Ali, svaka druga alternativa je još apsurdnija, jer znači prihvatanje postojećeg stanja, na ovaj ili onaj način. Reč 'revolucionarno' je neutralizovana do te mere da se danas koristi u reklamnoj industriji kao oznaka za najmanje promene u uvek promenljivom svetu robne proizvodnje; razlog je to što se zahtev za jednom središnjom, poželjnom promenom više nigde ne izražava. Revolucionarni projekat danas stoji pred sudom istorije, optužen za neuspeh i za uvođenje novih oblika otuđenja. To jasno govori da se vladajući sistem pokazao sposobnim da se odbrani na svim nivoima stvarnosti, mnogo uspešnije nego što su to revolucionari očekivali. Ali, to ne znači da je postao podnošljiviji. Stvar je prosto u tome da revoluciju treba ponovo izmisliti. I to je sve.“ — Gi Debor, *Uputstvo za pobunu*, SI br. 6, avgust 1961.

*

„Krajem 1950-ih, šačica avangardnih umetnika, zgađena impotencijom umetnosti, došla je do zaključka da je jedini pravi kreativni poduhvat potpuna promena života i sveta. Tako je, u par reči, nastala Situacionistička internacionala (SI).

Situacionisti su odbacili celu društvenu organizaciju zasnovanu na najamnom radu i robi, kao i svaki oblik hijerarhije, predstavljanja, žrtvovanja i posredovanja. Svi panduri modernog društva – profesori, levičari, psihijatri, sindikalisti, ideolozi, eksperti – bili su razotkriveni i ismejani u ime života kao oblasti neograničene želje i neprekidnog zanosa.

Svoj antipolitički program situacionisti su hranili najpoetičnijim i najspontanijim ostvarenjima utopista, anarhista, ludih pesnika, nihilista i drugih opasnih nezadovoljnika, računajući tu i doprinos njihove sopstvene 'radikalne subjektivnosti'. Ali, ti revolucionari su smatrali i da je potrebno razraditi mnogo precizniji organizacioni program. Tako su izgradili svoju stratešku teoriju, u velikoj meri zasnovanu na Marks-u. Glavni podsticaj bila su iskustva proletarskog samoupravljanja, to jest, 'radničkih saveta' – od Rusije 1905, Kronštata 1921, Španije 1936, do Mađarske 1956. Tako su u svoju teoriju situacionisti uneli kontradikciju koju nikada nisu uspeali da razreše.

S jedne strane, tvrdili su da je samo neposredna, eksperimentalna i strastvena aktivnost vredna života. Rad mora biti ukinut u korist slobodne, kreativne igre u kojoj će sva pravila i oni koji ih donose takođe biti predmet igre. Upravo duž tog glavnog

pravca svog delovanja, situacionisti su razvili kritiku levice kao dosadnog, irelevantnog nastavljača starog sveta i njegove logike.

Ali, magična moć subjektivnosti – tog šoka kojim je ova grupa prodrmala celu Evropu i tako najavila pobunu iz maja 1968. – bila je prizemljena teškim balastom 'sovjeta'.

'Apsolutna vlast' saveta je više nego očigledno protivrečila ideji o ukidanju vlasti. 'Unitarna i globalna' koordinacija proizvodnje pomoću supermoderne tehnologije – zbog svog masivnog karaktera i funkcije – takođe je bila u suprotnosti sa apsolutno nedirigovanim, samooslobađajućim i nesputanim pojedincem.

Kako bi ta stvar sa savetima uopšte funkcionisala? I zar na taj način, kroz sistem 'transkontinentalnog svetskog planskog procesa', ne afirmišmimo specijalizaciju, za koju smo prethodno utvrdili da je nužno autoritarna? Najzad, kako bi i preko koga ta 'isključiva vlast saveta' bila 'tehnički sprovedena'?

Ipak, čak i uz sve unutrašnje konflikte, SI je dala neprocenjiv doprinos, između ostalog i zato što je pokazala šta jedna šačica odlučnih ljudi može da postigne. SI je pružila veliki podsticaj mnogima koji su tada pokušavali da artikulišu svoju kritiku i krenu dalje. Zbog svega toga, i to treba reći, situacionisti su na sebe navukli mržnju svih branilaca prošlosti, uključujući tu i praktično sve frakcije levice.“ — Džon Zerzan (John Zerzan: *Just another brick in the wal*, *Anarchy: A Journal of Desire Armed*, br. 29/ 1991).

*

„Petnaest godina ranije, 1952, četvorica ili petorica ne baš uglednih Parižana, rešili su da istraže zastarevanje umetnosti... Ukazala se prilika za nov napad...“ — Gi Debor, predgovor za IV italijansko izdanje *Društva spektakla*, 1979.

„Svako je dete mnogih očeva. Postojao je otac koga smo mrzeli i to je bio nadrealizam. I postojao je otac koga smo voleli i to je bila dada. Bili smo deca i jednog i drugog.“ — Mišel Bernštajn, 1983.

„Kao što se ranije dogodilo i sa nadrealizmom, unutrašnji razvoj Situacionističke Internacionale je pokazao da kada se kriza jezika i poezije zaoštri preko određene granice, u pitanje dolazi sama struktura društva...“ — *Les Cahiers du Lettrisme* br. 1, decembar 1962.

„Negatorsko i provokativno nasilje njihove frazeologije nadmašuje sve što su prethodne epohe ostavile za sobom – osim, možda, de Sada, Lotreamona i dade.“ — *Le Monde*, 14. februar 1968.

„Mnogo veći avanturista je onaj koji uspeva da mu se avanture događaju, od onoga kome se one događaju same od sebe. Konstrukcija situacija biće neprekidna realizacija velike igre, koju su sami igrači odabrali da igraju... Takva sinteza moraće da sjedini kritiku ponašanja, odgovorno gradsko planiranje, ovladavanje ambijentima i odnosima. Mi znamo početne principe...“ — *Potlač* br. 7, 1954.

„Formulu za rušenje ovog sveta mi nismo tražili u knjigama, već u lutanju. U tim odlascima, koji su trajali danima, ništa nije bilo kao juče, niti je imalo kraj. Zapanjujući susreti, zastrašujuće prepreke, ogromna izdajstva, pogubne opčinjenosti – u toj potrazi za nesvetim Gralom niko nije oskudevao u onome za čime je žudeo. Čak ni kada bi, nekog nesrećnog dana, neki od najboljih igrača nestali u šumama ludila... Nema većeg ludila od sadašnje organizacije života.“ — Gi Debor, *In girum imus nocte et consumimur igni*, 1978.

„Jedna mentalna bolest pustoši planetu: banalizacija. Svi su hipnotisani proizvodnjom i novim pogodnostima: kanalizacija, lift, kupatilo, mašina za pranje veša. U takvim uslovima, oslobođenje čoveka od materijalnih briga potpuno je prevazišlo svoj

prvobitni cilj i postalo opsesivna slika koja lebdi nad sadašnjicom. Suočeni sa izborom između ljubavi i kontejnera za smeće, mladi ljudi svih zemalja izabrali su kontejnere za smeće.“ — Ivan Čeglov, *Pravila novog urbanizma*, 1953; SI br. 1, 1958.

„Nismo svi bili prevaranti – Berna je bio, to sigurno – ali, morali smo da živimo, a da u isto vreme ne radimo. Gledali bi vas kao idiota ako biste imali posao; tih dana, to jednostavno nije dolazilo u obzir – gubili biste poštovanje.“ — Jean-Michel Mension, *The Tribe (La Tribu/ Pleme): Contributions to the History of the Situationist International and Its Time*, Vol. I, 1998/ 2002.

„Dosada je kontrarevolucionarna. U svakom pogledu.“ — *Zbogom teški dani*, SI br. 7, april 1962.

„Nova lepota biće lepota situacija, prolaznih i proživljenih. Za nas, poezija znači razvijanje potpuno novih oblika ponašanja i istraživanje načina da se ti postupci ispune strašću.“ — *Potlač* br. 5, 20. juli 1954.

*

„Onda se odjednom pojavila uznemiravajuća senka Situacionističke internacionale. Koliko ih ima? Odakle dolaze? To niko ne zna.“ — *Le Républicain Lorrain*, 28. jun 1967.

„Njihov glavni štab je na nekom tajnom mestu, ali mislim da se nalazi u Londonu. To nisu studenti, već grupa koja sebe naziva situacionistima; veoma su aktivni i svuda nastoje da iskoriste nezadovoljstvo studenata.“ — *News of the World*, 16. februar 1969.

„Njihova doktrina, ako se te delirične umotvorine mogu tako nazvati, je neka vrsta radikalnog revolucionarstva sa očiglednim nihilističkim uticajima... Plod imbecilnog fanatizma, napisan pretencioznim žargonom i začinjjen velikodušnim uvredama na račun profesora i kolega studenata. U pamfletu se stalno govori o tajanstvenoj Situacionističkoj internacionali...“ — *Le Nouvel Alsacien*, 25. novembar 1966, povodom pamfleta *Beda studentskog života*

„Strazburški pamflet je delovao poput detonatora... Uradili smo sve što je bilo u našoj moći da ga što šire distribuiramo.“ — Daniel i Gabriel Cohn-Bendit, 1968.

„Velika je greška potcenjivati ono što se novembra 1966. dogodilo sa strazburškim Studentskim sindikatom... Posmatrač mora da ostane zapanjen brzinom kojom se ta zaraza proširila univerzitetom, ali i među nestudentskom omladinom. Izgleda da su ideje koje je zagovarala mala grupa autentičnih revolucionara pogodile pravu žicu u duhu nove generacije.“ — *Guerres et Paix* br. 4, 1968.

„Njihov manifest je sada već čuvena knjiga Gija Debora, *Društvo spektakla*. U nastojanju da izloži radikalnu kritiku sistema Debor je, u epigramskom i adornoškom stilu, konstruisao koncept spektakla na osnovu Marksovih, ali još više Lukačevih razmatranja o fetišizmu robe, otuđenju i postvarenju...“ — *L'Espresso*, 15. decembar 1968.

„*Društvo spektakla* je bilo okosnica svih rasprava na ultralevici još od njegovog objavljivanja 1967. godine. To delo, koje je najavilo događaje iz maja 1968, mnogi smatraju Kapitalom nove generacije.“ — *Le Nouvel Observateur*, 8. novembar 1971.

„Kada prelistavate i čitate brojeve *Situacionističke internacionale*, prosto ostajete zapanjeni činjenicom do koje su mere i koliko često ti fanatici bili u pravu, iznoseći tvrdnje i predviđanja koje su kasniji događaji samo potvrđivali.“ — *Le Nouvel Observateur*, 8. februar 1971.

„Ispod teškog hegelovskog omotača izbija nekoliko značajnih iskri. U svojim delima Debor i Vaneigem pokušavaju da izlože prvu sveobuhvatnu kritiku otuđenog društva.“ — *Times Literary Supplement*, 21. mart 1968.

„Deborove i Vaneigemove kritičke analize moderne potrošačke kulture svakako vredi pročitati... posebno ako možete da priuštite sebi nekoliko nedelja bez posla i alkohola.“ — *Freedom*, maj 1975.

*

„Razumem šta tu piše, ali mislim da bi to za naše čitaoce bilo previše. Osim toga, koga je još briga za nešto što se dogodilo u Francuskoj 1968?“ — odgovor urednika Straight Arrow Books na predlog Kena Neba da objave prevod tekstva Situacionističke internacionale; april 1973.

„Didro je napisao predgovor za Revoluciju; nadrealisti i situacionisti su napisali predgovor za novu Revoluciju... Zahtevi su prerasli u otvoren napad; igre i provokacije anarhosituacionističke mini-grupe oslobodile su put za mnogo ozbiljnije aktivnosti.“ — *Reflections on the Revolution in France: 1968*, ed. Posner, 1970.

„Ovde je reč o dve male grupe koje su same pripremile teren za događaje iz maja 1968. i pobuni dale dijalektičku okosnicu. Ovih nekoliko odmetnika, Besni i Situacionisti, prezreni od svih političkih i zvaničnih studentskih organizacija, dale su čitavom Levom krilu nadrealistički zamah. To je bio osnov na kojem su razvili jednu od najnaprednijih i najdoslednijih revolucionarnih teorija (doduše, često zagađenu akademskom arogancijom i pomodnim izrazima), koja je vodila ka skoro potpunoj likvidaciji Države.“ — BAMN (By Any Means Necessary), ed. Stansill and Mairowitz, 1971.

„Članovi Situacionističke internacionale idu čak dotle da tvrde kako oni nemaju nikakvu ideologiju, jer je svaka ideologija oblik otuđenja...“ — *Anarchism Today*, Richard Gombin, 1971.

„Situacionisti su veći anarhisti od samih anarhista, u kojima vide najobičnije birokrate...“ — *Carrefour*, 8. maj 1968.

„UPOZORENJE: Širom Pariza distribuirani su leci koji pozivaju na pobunjenički generalni štrajk. Nije potrebno da šire objašnjavamo da naše demokratske sindikalne organizacije nemaju ništa sa tim pozivom. To je delo provokatora koji žele da vlastima pruže izgovor za intervenciju... Radnici moraju biti odlučni u tome da poraze sve takve pokušaje.“ — *Humanité*, glasilo Komunističke Partije Francuske, 20. maj 1968.

„Ove akcije su izvele grupe anarhističkih i situacionističkih komandosa, poznatih po sloganu Nikada ne radi! Kako je toj šaćici neodgovornih elemenata uspelo da podstaknu tako ozbiljne nemire, u koje je bilo uključeno čak 12.000 studenata književnosti i 4.000 studenata prava?“ — *Humanité*, 29. mart 1968.

„Situacionistička Internacionala deluje iz Kopenhagena i nalazi se pod direktnom kontrolom kontraobaveštajne službe Istočne Nemačke.“ — *Historama* br. 206, decembar 1968.

„Prava je sreća za ljudski rod da još ima istinski radikalnih pojedinaca i liberterskih pokreta posvećenih tome da nas povedu u XXI vek, u svet veće slobode i napretka, umesto da nas, poput situacionista, guraju nazad u Mračno Doba bede i ropstva.“ — Chris R. Tame, *The Politics of Whim* (Radikalna Liberterska Alijansa), 1975.

„U haosu i zbrci majske Pobune, slogani koje su ispisivali i uzvikivali studenti izgledali su kao masovna spontana reakcija i izraz ličnog nadahnuća. Tek kasnije je postalo jasno da su ti slogani bili fragmenti sveobuhvate i zavodljive ideologije i da su se pojavili mnogo ranije, u brojnim situacionističkim tekstovima i publikacijama.“ — Bernard E. Brown, *Protest in Paris: Anatomy of a Revolt*, 1974.

*

„Revolucionarne nade 1960-ih, koje su kulminirale pobunom iz 1968, danas su blokirane ili napuštene. Jednog dana, one će buknući opet, izmenjene, ali ponovo življene i sa drugačijim ishodom... Kada se to dogodi, situacionistički program (ili antiprogram) verovatno će biti priznat kao jedna od najlucidnijih i najčistijih političkih formulacija te ranije istorijske epohe, koja na ekstremno način izražava očjaničku snagu i dragocenu slabost cele te generacije. U čemu se ogleda ta njihova dragocena slabost? U odbijanju da prihvate tragediju svakodnevnog života, kako na ličnom, tako i na društvenom planu. Oni su uporno odbijali da u toj tragediji traže neki viši smisao.“ — John Berger, *New Society*, 6. mart 1975.

„Ponovno otkriće svakodnevnog života zahteva da odemo s one strane granica ucrtanih na našim mapama. U tom smislu, postoji mnogo više podsticajnih spekulacija nego što većina ljudi pretpostavlja... Tu su i dela situacionista, kao što je *Revolucija svakodnevnog života* Raoula Vaneigema i tekstovi iz antologije Situacionističke internacionale: uvek tako nemilosrdno lucidni i nadahnjujući, iako im nikada nije uspelo da prevaziđu kontradikciju između zalaganja za jačanje radničkih saveta i, s druge strane, za ukidanje rada. Bolje njihova nedoslednost, nego bilo šta od onoga što nam nude današnji levičari, koji se predstavljaju kao poslednji zaštitinici rada – naime, ako nema rada, nema ni radnika, a ako nema radnika, koga će onda moći da organizuju?“ — Bob Black, *Ukidanje rada*, 1985. (Porodična biblioteka br. 1, anarhija/ blok 45, 2002)

„Zbirka tekstova Internationale Situationniste 1958-69 pruža fascinantno pregled aktivnosti ove grupe koja je imala vodeću ulogu u nemirima na Strazburškom Univerzitetu 1966. godine, a zatim i u mogo dramatičnijim 'događajima' iz maja 1968. Mnogi slogani koji su tada osvanuli na zidovima Pariza i postali slavni nalaze se, u ovom ili onom obliku, u ovoj zbirci tekstova koji su tokom prethodnih deset godina izvršili ogroman uticaj na novu generaciju buntovnika. Ima neke ironije u tome što te ideje sada dobijamo brižljivo upakovane kao visokokvalitetnu tržišnu robu, u jasno spektakularnom obliku.“ — *Times Literary Supplement*, 19. februar 1971.

„U želji da iskoristi hysteriju izdavačkih kompanija i publike koju su izazvali Pistolsi, Meklaren se oslonio na iskustva i ideje jednog avangardnog pokreta suviše razigranog i fluidnog da bi bio samo još jedna dogma. Reč je o Situacionističkoj internacionali, odnosno situacionistima... Iako su izražavali solidarnost sa proletarijatom, situacionisti su najviše uživali u pravljenju skandala i razvijanju šok-tehnika... Tu se nazire model koji su kasnije koristili Meklaren i Pistolsi... Meklaren i Džejmi Rid su tretirali situacionizam u duhu najbolje gliter-tradicije, samo sa mnogo više uspeha. 'Divno je upotrebiti ga u rock'n'rollu', izjavio je Meklaren.“ — *Melody Maker*, 1979.

„Spektakl svuda organizuje našu pasivnost, prodajući nam samo sliku pobune... Svet pop-muzike i moda su dva sektora koji izgleda najviše odgovaraju spektaklu i njegovoj lažnoj opoziciji. Svi elementi su tu: simboli pobune i otpora, ispražnjeni od svakog značenja i snage, brižljivo upakovani za pasivnu potrošnju.“ — Larry Law, *Bigger Cages, Longer Chains*, *Spectacular Times* br. 9, 1987.

*

„U filmu *Društvo spektakla* (1973) situacionista Gi Debor je izneo 'totalnu kritiku postojećeg sveta, svih aspekata modernog kapitalizma i njegovog opšteg sistema iluzija'. Projektujući svoju knjigu na ekran, autor je ostvario nameru da napravi jedan teorijski film... Ako možete da zamislite delo kao što je Kapital pretočeno u neku vrstu vesterna, onda ste blizu predstave o tome kako taj film izgleda...“ — *Le Monde*, 9. maj 1974.

„Ako je, po Klauzevicu, rat samo nastavak politike drugim sredstvima, onda je, po Deboru, film nastavak teorije drugim oružjima. Sekvence snimljene na ulicama Pariza, isečke iz novina, oglase sa nagim ženama, blistave modne reklame, scene iz američkih vesterna i drugorazrednih ratnih filmova, prožete citatima Klauzevica, Marksa, Makijavelija, itd., naglo prekida glas naratora koji obaveštava gledaoca da se taj niz slika, u čiji je zavodljivi ritam već počeo da tone, 'neće nastaviti'. Debor dalje razrađuje teze iz svoje knjige, ne ograničavajući se na to da je samo 'ilustruje'... Film treba pogledati barem dva ili tri puta da bi se pohvatali svi brižljivo izvedeni potezi genija, bogatstvo njegove fine ironije i sve lirske eksplozije gneva koje vas iznenada šćepaju za srce.“ — *Le Nouvel Observateur*, 29. april 1974.

„Posmatrač ne pronalazi ono što želi; on želi ono što vidi... Iako su dolazili iz zone spektaklom generisanog zagađenja, svi prikazi su bili samo prividno raznovrsni, kao i sve druge današnje robe. Nekoliko kritičara je tvrdilo da ih je moj film ispunio entuzijazmom, ali niko od njih nije bio u stanju da objasni zašto. Kad god primetim da nailazim na odobravanje kod onih koji bi trebalo da budu moji neprijatelji, pitam se koju su grešku u razmišljanju napravili. To obično nije teško utvrditi. Suočeni sa neuobičajeno brojnim inovacijama i drskošću, koji su, u krajnjoj liniji, van njihove moći razumevanja, ti avangardni potrošači uzalud nastoje da racionalizuju teren na kojem će tim fascinantnim ekscentričnostima prišiti nepostojeću ličnu poetiku. Tako se, na primer, jedan od njih divi mom filmu zbog navodnog 'lirskog gneva'; drugi je, gledajući ga, otkrio da proticanje jedne istorijske epohe proizvodi izvesnu melanholiju; ostali, koji uveliko precenjuju prefinjenost današnjeg društvenog života, pripisuju mi izvesni dendizam. Sve to su samo različiti oblici večite taktike svih apologeta vladajućeg poretka: osporavaj ono što postoji i objašnjavaj ono čega nema... Drugi sofista, jednako ograničenih sposobnosti, izneo je suprotan argument: zar time što javno osporavam spektakl i sam ne ulazim u spektakl? Ta vrsta čistunstva, utoliko čudnija što dolazi od jednog novinara, očigledno nastoji da uveri ljude kako niko ne bi trebalo da se pojavi u spektaklu kao njegov neprijatelj.“ — Gi Debor, *O odbijanju svih mišljenja, pozitivnih i negativnih, izrečenih o filmu Društvo spektakla*, film, 1975.

„Zavodljivost ovog autora izvire upravo iz strogosti njegove kritike i superiornog načina izlaganja. Objavljivanje *Sabranih filmskih dela*, a posebno tekst njegovog poslednjeg filma *In girum imus nocte*, jasno pokazuju Deborovo mesto među piscima kao što su Paskal, Bosije i Šamfor, čiji je strogi izraz bio prožet vrhunskom elegancijom i strašću. Umrećemo jednog dana, uskoro, kaže Debor. Budimo onda na visini svojih ambicija i ponosa. To je, mislim, bila njegova poruka.“ — *Le Monde*, 20. januar 1979.

*

Gi Debor, odlomci iz filma *In girum imus nocte et consuminur igni* (1978):

„Tokom narednih godina, ljudi iz dvadesetak zemalja priključili su se toj mračnoj zaveri bezgraničnih zahteva. Koliko hitnih putovanja, koliko burnih rasprava! I koliko tajnih susreta u svim lukama Evrope!

„Tako je nastao najbolji mogući program za obračun sa čitavim društvenim životom prema kojem smo osećali krajnje nepoverenje: njegovim klasama, specijalizacijom, radom i zabavom, robom i urbanizmom, ideologijom i Državom. Pokazali smo da sve to mora biti odbačeno. Naš program nije obećavao ništa osim autonomije bez ikakvih ograničenja i pravila.

„Nismo išli na televiziju da bismo objavili svoja otkrića. Nikada nismo tražili subvencije za naučna istraživanja ili naklonost intelektualaca koji pišu za novine. Samo smo dolivali benzin tamo gde je već buktao plamen.

„Naši agitatori su svuda širili ideje s kojima klasno društvo nije moglo da živi.

„Naša jedina namera bila je da podstaknemo praktičnu i otvorenu poddelu između onih koji i dalje žele postojeći poredak i onih koji su rešili da taj poredak odbace.

„Morali smo da uništimo, s dobrim oružjima kojima smo raspolagali, svaku iluziju o dijalogu između te dve antagonističke perspektive.

„Različite epohe su imale svoje velike sukobe, koje nisu izabrale, ali u kojima je uvek trebalo izabrati stranu. To su bili generacijski poduhvati, u kojima su nastajala i nestajala čitava carstva i kulture. Troju morate da osvojite ili da je branite. Svi ti događaji podsećaju donekle jedni na druge: ti trenuci kada borci, rešeni da upadnu u neprijateljski logor, konačno bivaju razdvojeni, da se više nikada ne vide... To je uistinu lep prizor, kada počinje juriš na ovaj svet. Već u prvim trenucima, skoro neprimetno, ispunjava vas saznanje da uskoro, kakav god bio ishod, više ništa neće biti kao pre...

„Ponekad se pitam čemu su se neki ljudi nadali? Istorijski projekat nikada nije garantovao besmrtnoj mladosti da će je sačuvati od svih udaraca. Sentimentalne primedbe su uzaludne kao i pseudostrateške dosetke: 'Kosti će vam biti rasute i zakopane na poljima Troje, zbog cilja čije ostvarenje nećete videti.' Priča se da je Frederik II, pruski kralj, jednom mladom oficiru, koji je pred početak bitke počeo da okleva, rekao sledeće: 'Šta je, pseto? Mislio si da ćeš živeti večno!'

„Kada se dim razide, sve izgleda drugačije. Jedna epoha je završena. Nema svrhe ispitivati koliko su naša oružja bila moćna: ona su ostala zarivena u grkljan vladajućeg sistema opšte obmane. Na njegovom licu više nikada neće zaigrati smešak nevinosti.

„Prolazimo kroz predeo opustošen ratom koji je ovo društvo povelu protiv samog sebe, protiv sopstvenih mogućnosti. Poružnjavanje svega je bez sumnje neizbežna posledica tog sukoba. Neprijatelj je u svojim greškama otišao toliko daleko, da smo počeli da pobeđujemo.“

BIBLIOGRAFIJA

- Fin de Copenhague*, Debord-Jorn, Copenhagen: Bauhaus Imaginiste, 1957; Paris, Allia, 1986.
- Mémoires*, (koautor Asger Jorn), Paris, International Situationniste, 1959; Paris: Le Belles Lettres, 1993.
- Contre le cinéma*, Aarhus, Denmark, Institute scandinave de vandalisme compare, 1964.
- La Société du spectacle*. Paris, BuchetChastel 1967. Paris, Champ Libre 1971, 1983, 1987. Paris, Gallimard 1992.
- La Véritable scission dans l'Internationale* (koautor Gianfranco Sanguinetti). Paris, Champ Libre 1972.
- In girum imus nocte et consumimur igni*, Paris: Gerard Lebovici, 1978; 1990.
- Ordures et déballés a la sortie du film "In girum imus nocte et consumimur igni"*, Paris, Champ Libre, 1982.
- Commentaires sur la société du spectacle*, Paris, Gerard Lebovici, 1979; Paris, Gallimard 1992.
- Considérations sur l'assassinat de Gerard Lebovici*, Paris: Gerard Lebovici, 1985.
- Le 'Jeu de la guerre': relevé des positions successives de toutes les forces au cours d'une partie*, Paris: Gerard Lebovici, 1987.
- Panégryque: volume I*. Paris: editions Gerard Lebovici 1989.
- Preface à la quatrième édition italienne de "La Société du spectacle"*. Paris, Champ Libre 1979. Paris, Gallimard, 1992.
- Cette mauvaise réputation...*, Paris, Gallimard, 1993.
- Oeuvres* (sabрана dela), Paris, Gallimard, 2006.

FILMOVI

- Hurléments en faveur de Sade*. Film Lettristes, 1952. (90 min.)
- Sur le passage de quelques personnes a travers une assez courte unite de temp*. Dansk-Fransk Experimentalfilmskompagni, 1959. (20 min.)
- Critique de la séparation*, 1961. DanskFransk Experimentalfilmskompagni (20 min.)
- La Société du spectacle*. Simar Films, 1973. (90 min.)
- Réfutation de tous les jugements, tant élogieux qu'hostiles, qui ont été jusqu'ici portés sur le fim La Société du spectacle*. Simar Films, 1975. (25 min.)
- In girum imus nocte et consumimur igni*. Simar Films, 1978. (80 min.)
- Guy Debord, son art et son temps* (dokumentarni, autorka Brigitte Cornand). Canal +, 1994. (60 min.)

NEKOKOLIKO BIOGRAFIJA I ANTOLOGIJA

- Ken Knabb (ed.): *Situationist International Anthology*, Bureau of Public Secrets, 1981; 1989; 1995.
- Christopher Gray (ed.): *Leaving the Twentieth Century: The Incomplete Work of the Situationist International*, London: Free Fall, 1974; Rebel Press, 2001.
- Len Bracken: *Guy Debord, Revolutionary*, Feral House 1997.
- Anselm Jappe: *Guy Debord*, University of California Press, 1999.
- Vincent Kaufmann: *Guy Debord: La révolution au service de la poésie*, Librairie Arthème Fayard, 2001.
- Tom McDonough (ed.): *Guy Debord and the Situationist International: Text and Documents*, MIT Press, 2002.
- Simon Ford: *The Realization and Suppression of the Situationist International: An Annotated Bibliography 1972-1992* (preko 600 naslova; AK Press, 1995)

POSTOJEĆI PREVODI

Društvo spektakla i Komentari Društvu spektakla, Arkzin, Zagreb, 1999. Knjiga donosi kompletan tekst *Predgovora za IV italijansko izdanje i Komentara*, ali u prevodu koji bio glavni razlog da izađemo sa ovom verzijom. Nedostaje i bilo kakva dalja informacija o Deboru i SI. Moguće je da se knjiga još uvek može da naći u većim beogradskim knjižarama.

WEB ARHIVE

Filmovi *Društvo spektakla* (1973), *O odbijanju* (1975), *Kritika odvajanja* (1961) i *In girum* (1978), u celini: www.ubu.com/film Na webu se sada mogu pronaći svi filmovi, u DVD formatu ili boljim verzijama – kao i na adresi redakcije. (nap. 2011)

Kenn Knabb: Bureau of Public Secrets (kompletna *Situationist International Anthology* i tekstovi svih filmova): www.bopsecrets.org

Situationist International Online (najveća arhiva; posebno dobro je pokriven letristički period; tu su i *svi brojevi časopisa Situacionistička internacionala*): www.cddc.vt.edu/sionline/index.html

Not Bored: notbored.org (obilje materijala, prepiska, fotografije, podaci, itd.)

S.I. Archives: www.nothingness.org/SI/

Debordiana: www.chez.com/debordiana/debordiana.htm (ova arhiva se odavno ne ažurira i vrlo je nepregledna; ali, to je jedna od najvećih arhiva na francuskom jeziku).

Spectacular Times; bukleti neprevaziđenog promotera situacionizma, Larija Loua (Larry Law): http://ntk.net/main.php?g2_itemId=251

Marko Strpić (*Što čitaš?*, Zagreb) je preveo i objavio jedan od najpoznatijih postsituacionističkih pamfleta (anonimni autor), koji se pojavio u ovoj ediciji, *Revolutinary Self-Theory* („Osobna revolucionarna teorija“, www.stocitas.org).

PODACI O IZDANJU

OVAJ PREVOD NIKADA NE BI UGLEDAO SVETLOST DANA DA NIJE BILO SLAVICE.

Prevod, prateći tekstovi i priprema: Aleksa Golijanin (AG)

Korektura: bata Neša

Izvori: Guy Debord: *La Société du spectacle*, Gallimard 1992; Guy Debord: *Society of the Spectacle*, translated by Ken Knabb, *Bureau of Public Secrets*, 2002.

Ilustracije za štampano izdanje preuzete su iz knjiga koje su obezbedili: Cobe (*Guy Debord: Complete Cinematic Works*, ed. by Ken Knabb; Len Bracken: *Guy Debord, Revolutinary: A Critical Biography*), Piter-Zoran (Jean-Michel Mension: *The Tribe: Contributions to the History of Situationist International and Its Time*, Vol. I), Marko C. (Christopher Gray: *Leaving the 20th Century: The Incomplete Work of the Situationist International*) i Sezgin B. (urednik zbornika *Situationist International*, u izdanju Art-Ist, Istanbul)

Bez autorskih i drugih vlasničkih prava na prevod i prateće tekstove.

Porodična biblioteka br. 4, drugo izdanje, radna verzija, 2010; prvo izdanje: maj 2003.

Prvo štampano izdanje ove knjige (2003) bilo je finansirano iz džepova članova redakcije i prijatelja *Porodične biblioteke*: Petra, Boleta i Marka C.

Beograd, 2010.

aleksa.golijanin@gmail.com

<http://anarhija-blok45.net/zen.com/>